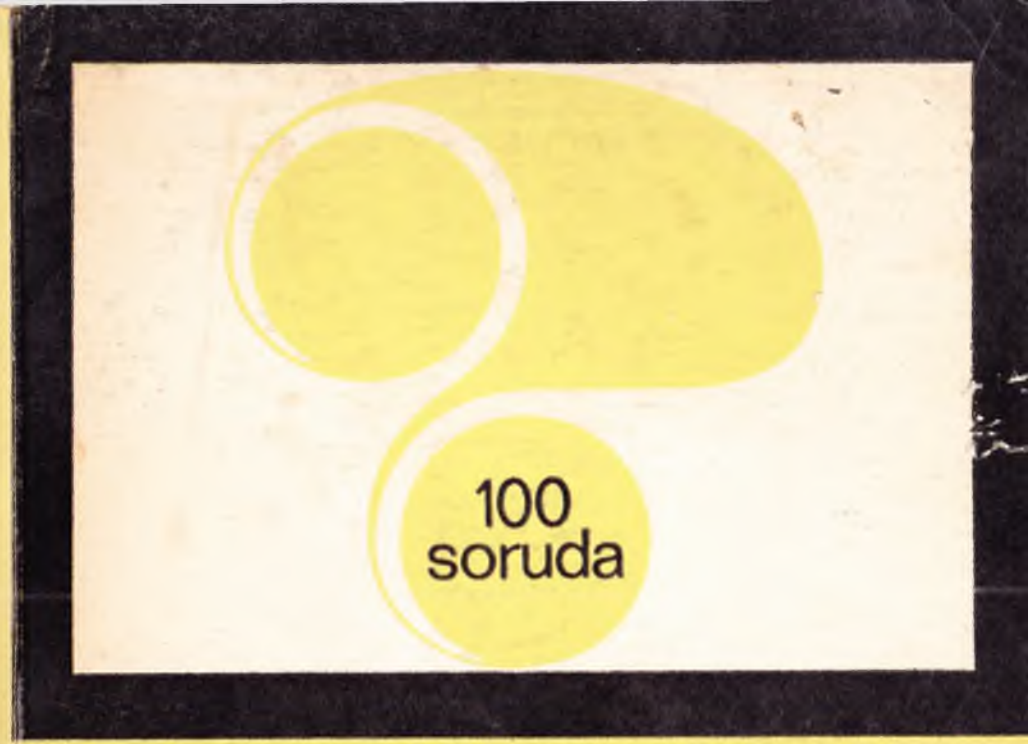
17

100 soruda / türkiye'de yabancı sermaye / prof. dr. kenan bulutoğlu

GY

türkiye'de yabancı sermaye

prof. dr. kenan bulutoğlu

GY

gerçek yayınevi

100 SORUDA TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE

Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu

100 SORUDA DİZİSİ : 17

Birinci Baskı :
Ocak 1970

Kapak : Said Maden

Dizgi : Asya Matbaası
Baskı, kapak baskısı, cilt:
Fono Matbaası

Prof. Dr. KENAN BULUTOĞLU

100 SORUDA
TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

I. BÖLÜM

YABANCI SERMAYE NEDİR? NASIL DOĞAR?

Soru 1 : Yabancı sermaye nedir?

Yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını ödemeksizin dış ülkelerden sağladığı iktisadî kaynaklardır. Bu karşılığını ödememe sözü ile kastettiğimiz ya hiç bir zaman ödememek ya da şimdi ödememek, ileriki bir tarihte ödemektir. Alınan iktisadî kaynakların karşılıkları hiç bir zaman ödenmezse bu çeşit yabancı sermaye «bağış» niteliğindedir. Eğer karşılık ileride geri ödenecekse (belli edilmiş veya belli edilmemiş bir tarihte geri ödenecekse) buna dış borçlanma yoluyla alınmış yabancı sermaye denir.

Bu ikinci tür yabancı sermaye de ödünç ve yatırım olarak ikiye ayrılır. Ödünç halinde kaynağı veren yabancı ülke (ya da yabancı ülkedeki gerçek kişi, tüzel kişi) belli bir miktar nakit için alacaklı olur. Yatırım halinde de yabancı gerçek veya tüzel kişi, yatırımın yapıldığı ülkede bazı varlıkların, malların sahibi olur.

Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere, yabancı sermaye alan ülke ilk elde kullanabileceği iktisadî kaynakları artırmaktadır. Yani tüketim ve yatırım için kullanabileceği mallar ve hizmetler ilk elde aldığı yabancı sermaye miktarınca artmaktadır. Bu bakımdan, yabancı sermaye girerken ülkeye bir genişlik ve rahatlık getirir; çünkü bu sayede o ülkenin yurt içi üretiminden daha fazla-

sı tüketim ve yatırım ihtiyaçları için kullanılabilmektedir.

Soru 2 : Yabancı sermaye niçin istenir?

Hükümetler halka kısa zamanda refah sağlamak için yabancı sermayeyi davet etmek eğilimindedirler (İster yabancı yatırımlar şeklinde olsun, ister yabancı ülkelerden alınan borç şeklinde olsun). Gene aynı sebeple bir ülkenin yurttaşları da yabancı sermayeyi kendi yatırım amaçlarının gerçekleşmesi için talep etmek eğilimindedirler. Çünkü böylece kendi tasarruflarından daha fazlasını yatırmak imkânını bulacaklardır.

Buraya kadar anlattıklarımız tabiî madalyonun bir yüzü. Madalyonun öbür yüzüne gelince, bu, ileride vade geldiği zaman alınmış borcun ödenmesi ve aradan geçen zaman içinde de borç faizlerinin ödenmesidir. Aynı şekilde yatırım sahibi yabancılar sermayelerini geri almak istedikleri zaman bu sermayenin geri ödenmesi de gene madalyonun öbür yüzüdür. Yatırım o ülkede tutuldukça, sağlanmış kârların yatırımcının ülkesine (yurt dışına) aktarılması da yapılmış yatırımın zorunlu sonucudur. Bütün bu ters yönlü ödemeler madalyonun öbür yüzüdür ve bu dönem başladığı zaman, yani net sermaye girişi yerine net sermaye çıkışı hareketi başladığı zaman, yabancı sermaye almış olan ülke ürettiğinden daha azını kendi yatırım ve tüketim ihtiyaçları için kullanmak zorunda kalır. Ve yabancı sermayenin haklarının geri ödenmesi ülkeyi ürettiğinden daha az bir tutarı kendi öz ihtiyaçlarına (yatırım, tüketim ihtiyaçlarına ve hükümet harcamalarına) kullanmak zorunda bırakacaktır.

Yabancı sermaye konusuna girer girmez madalyonun bu iki yüzüne işaret ettik. Çünkü bundan sonraki

tahlillerimizde yabancı sermayenin etkilerini gösterirken daima madalyonun iki yüzünü dikkate alacağız.

Madalyonun bu iki yüzü yabancı sermaye konusunda hükümetlerin ve siyasî grupların zaman zaman diş gıcırdatmak ve kuşku şeklinde, zaman zaman da gülümseme ve davetkâr teşebbüsler şeklinde ortaya çıkan davranışlarını izah edecek iki önemli özelliktir. Yabancı sermayeyi davet eden hükümetler, ona ölçülü-ölçüsüz vaadler yapan siyasî davranışlar, daha çok yabancı sermaye girişinin yarattığı kaynaklar üstü harcama imkânlarını göz önünde tutmaktadırlar. Buna karşılık, yabancı sermayeye düşmanlık şeklinde, yabancı sermayeyi kovmak veya hiç davet etmeme şeklinde ortaya çıkan davranışlar ise, daha çok madalyonun ikinci yüzü üzerinde (yani yabancı sermayenin daha önce yapmış olduğu yatırımlar veya vermiş olduğu ödünçler karşılığı olarak yurt kaynaklarını dışarı aktarma özelliği üzerinde) durmaktadır.

Yabancı sermayenin türlerini, yabancı sermaye alan ülkenin bu konuda izlediği iktisat politikasının özelliklerini, yabancı sermaye girişinin çeşitli gelişme seviyelerindeki ekonomiler üzerindeki etkilerini, bu etkilerin iktisadî-siyasî özelliklerini tahlil etmeksizin doğrudan doğruya blok halinde yabancı sermayeden yana olmak veya ona karşı tavır takınmak yanlış olacaktır. Bu sebeple, önce yabancı sermayenin türlerini, yabancı sermaye alan ülkeleri ve veren ülkeleri göz önünde tutarak ayrıntılarıyla görelim; ondan sonra yabancı sermayenin etkileri konusunda türlere göre ayrıntılı ve daha kesin yargılara varabiliriz.

Soru 3 : Yabancı sermayenin belli başlı türleri hangileridir?

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yabancı sermayeyi ön-

ce ikiye ayıralım: 1. Yabancı kaynakların bir daha geri istenmiyecek olduğu bağış şeklindeki yabancı sermaye; 2. kaynakların ileride geri istenmesine imkân veren ödünç şeklinde ya da yatırım şeklinde (doğrudan doğruya yapılan yatırımlar ve hisse senetleri satın almak yoluyla yapılan yatırımlar) giren yabancı sermaye. Uluslararası yabancı sermaye akımlarında bağış şeklindeki yabancı sermayenin payı oldukça düşüktür. Bu itibarla, bunun daha fazla ayrıntılarına girmeden asıl ana parayı geri isteme hakkı veren (borcun belli bir vadede geri ödenmesi veya sermayenin doğrudan doğruya geri çekilmesi şeklinde) ve ana para çekilmediği sürece faiz veya kâr şeklinde menfaat sağlayan yabancı sermaye türleri üzerinde duralım.

Dedik ki, bunlar ya borç olur, ya yatırım olur. Borç şeklindeki yabancı sermayede belli bir para ile ifade edilmiş olan bir miktar kaynak bir ülkeye sağlanır ve belli bir vade sonunda (ya da belli bir vadenin sonundan itibaren alacaklının isteyeceği her an) anaparanın geri ödenmesi şartı konur. Alacak geri ödenmedikçe sözleşme şartlarına uygun olarak faiz getirir.

İkinci yabancı sermaye türü ise yatırımdır. Yatırım, bir ülkenin varlıkları üzerinde, bir ülkedeki maddî ve gayri maddî sermaye varlıkları üzerinde başka ülkenin fertlerinin, tüzel kişilerinin (şirketler, vb.) veya hükümetinin hak sahibi olmasına imkân veren yabancı sermaye akımıdır. Yatırım şeklindeki yabancı sermaye akımları da ikiye ayrılır. Dış kaynakları sağlayan yabancı sermayedar ya doğrudan doğruya kendisi o ülkede fizik yatırımı yapar ve ortaya çıkan üretim biriminin yani firmanın sahibi olur; buna dolaysız yatırım diyoruz. Ya da böyle bir fizik yatırım yapmaz, sadece o ülkede esasen mevcut olan bir firmanın hisse senetlerini satın alır. Böylece o ülkedeki sermaye stokuna, sermaye varlığına his-

se senetleri satın alarak ortak olur. (Buna portföy yatırımı da denmektedir). Hisse senedini satın alırken de bedeli kendi ülkesinin parası ile ödeyeceğinden bu ülkeye yabancı kaynaklar girmiş olur. Yabancıların bir ülkede emlâk satın alması, arazi alması şeklindeki yatırımları da o ülkenin varlıkları üzerinde yabancı ülke mensuplarına mülkiyet hakkı sağlar. Karşılığında bu varlıkların satın alındığı sırada bunları satan ülkeye yabancı döviz girer.

Şurasını da belirtelim ki, yabancı sermaye akımları, kredi şeklinde oluyorsa uzun vadeli - kısa vadeli kredi diye ikiye ayrılmaktadır. Uzun vadeli krediler daha çok hükümetlerce ve uluslararası teşekküllerce verilmektedir. Kısa vadeli krediler ise daha çok spekülatif krediler ve banka kredileri şeklinde ortaya çıkar. Yabancı sermaye akımlarının özelliklerini alan ve veren ülkelere göre de sınıflandırmak mümkündür. Genellikle yabancı sermaye, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru bir kaynak akımıdır. Bununla beraber, gelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye de yabancı sermaye akımı olur. Bunlar özellikle hisse senetleri üzerinde yatırım (portföy yatırımı) ve kısa vadeli kredi faiz hadlerinin yüksekliğinden istifade etmek, para değerlerinin düşmesi ihtimalleri üzerinde oynamak için yapılan birtakım spekülatif sermaye hareketleridir. Bir de üçüncü bir grup olarak, gelişmemiş ülkeler arasında da yabancı sermaye hareketleri söz konusu olabilir. Yani gelişmemiş bir ülkeden gelişmemiş bir başka ülkeye sermaye hareketi. Bu pek fazla gözüken bir olay değildir. Çünkü halk deyimiyle iki çıplak bir hamama yaraşır.

Buna karşılık, ilk bakışta platonik bir durum gibi gözükmekle beraber, gelişmemiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru da bir sermaye akımı vardır. Bu olay iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi daha önce yatırılmış

yabancı sermayenin sağladığı büyük kârların (borçların faizlerinin) o sermayeyi getirmiş olan ülkeye doğru akmasıdır. Bu akımlar resmî istatistiklerde de görünmektedir. Bu, yabancı sermaye sayesinde o ülkenin kaynaklarının ve emeğinin işlenilmesi ve kullanılması sonucu sağlanan kârların yabancı sermayeyi sağlayan ülkeye doğru akıtılmasıdır.

Yabancı sermaye akımının ikinci şekli de az gelişmiş ülkede yaşıyan vatandaşların elde ettikleri gelirleri sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerine yatırmayı tercih etmeleridir. Bu olay niçin olur? Bu olay olur, çünkü az gelişmiş ülkelerde elde edilen kârların yanısıra bir siyasal, toplumsal huzursuzluk, gelecek hakkında bir belirsizlik, güvensizlik olabilir. Bunun sonucu o ülke sermayedarı uluslararası finans âlemine, sermaye piyasasına çıkarak durumunu sağlama almayı arzulayabilir. Bu, az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda görülen önemli bir harekettir. Kaynakları alan ülke için değilse bile yitiren az gelişmiş ülke ekonomisi için etkisi büyük olan bir harekettir. Bu husus üzerinde ileride gene duracağız.

Şimdi yabancı sermaye türlerine göre ve çeşitli gelişme seviyelerindeki ülkeler açısından yaptığımız sınıflamaya göre sermaye hareketlerini bir tek tablo üzerinde gösterelim (Tablo 1). Bu tabloda (+) işaretleri yabancı sermaye hareketinin işlek olduğu şıkları göstermektedir. Boş olan kutular veya artı sayısı az olan kutular işlek olmayan sermaye hareketlerini göstermektedir. Bu tablo gözönünde tutuldukça, ilerideki açıklamalarımızda hangi tip yabancı sermayeden söz ettiğimiz hakkında elimizde daha kesin bir dayanak bulunacaktır. Bu tablodaki kutu numaraları, ilerdeki açıklamalarda bahsedeceğimiz yabancı sermaye türünü belli etmek için bir referans olarak kullanılacaktır.

TABLO 1

ULUSLARARASI SERMAYE AKIM TABLOSU

VEREN ↓ / ALAN →		1. GELİŞMİŞ ÜLKELER								2. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER								3. ULUSLARARASI MALÎ KURUMLAR	
		1.1. ödünç				1.2. yatırım				2.1. ödünç				2.2. yatırım				ödünç	
		1.1.1. kısa vadeli		1.1.2. uzun vadeli		1.2.1. dolaysız yatırım		1.2.2. portföy yatırımı		2.1.1. kısa vadeli		2.1.2. uzun vadeli		2.2.1 dolaysız yatırım		2.2.2 portföy yatırımı		kısa vadeli	uzun vadeli
		kamu	özel	kamu	özel	kamu	özel	kamu	özel	kamu	özel	kamu	özel	kamu	özel	kamu	özel		
1. GELİŞMİŞ ÜLKELER	kamu kesimi	++		+						+		++	+					+ +	++
	özel kesim		++	+	+		+		++	+	++	+		+	++			+	
2. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER	kamu kesimi									+									
	özel kesim		+	+	+				++										
3. ULUSLARARASI MALÎ KURUMLAR		++			+					+	+	++	++						

Açıklama Boş kutular gerçekte pek görülmeyen sermaye akımı türleridir ; (+) az işlek, (++) daha çok işlek sermaye akım türlerini göstermektedir.

Soru 4 : Yabancı sermaye akımı türlerinden hangileri daha çok faydalıdır, hangileri daha az faydalıdır, hangileri zararlıdır?

Yaptığımız bu sınıflamalara rağmen şu şıklar faydalıdır, şu şıklar da zararlıdır diye kesip atmak gene de imkânsız. Bu ayrıntı seviyesinde de önümüze bir güçlük çıkıyor. Çünkü yabancı sermaye hareketlerinin içerisinde bir ülkeye maliyeti en düşük gibi gözüken bağışların bile ülkenin geleceği için önemli sakıncaları ve yüksek bir maliyeti olabilir. Bu maliyet, yabancı sermaye akımı ile birlikte ortaya çıkan siyasî ödünler (tavizler) meselesidir. Bir yabancı sermaye akımı için diğer siyasî bağlantıları dikkate akmaksızm mutlak olarak iyi ya da kötü demek yanlış bir değerlendirme olur. Bu değerlendirmede, iktisadî fayda/maliyet tahlili yanısıra siyasî şartlanmalar, siyasî bağlanmalar hesaba katılmalıdır. Şimdi ilk adımda yabancı sermaye türlerinin basit bir değerlendirmesini yapmak için şu varsayımı yapacağız. Diyeceğiz ki, yabancı sermaye hareketleri siyasî ödünlerden arınmıştır; bunlar için hiç bir siyasî ödün verilmemektedir. Başka bir deyişle, sadece iktisadî etken dikkate alınacaktır. Bu takdirde, acaba hangi yabancı sermaye türleri daha faydalıdır?

Siyasî etkenin olmadığı veya siyasî etkenin sabit bir seviyede olduğu varsayımı altında yabancı sermayenin çeşitlerini, faydalı olma derecelerini karşılaştırmak, genel değerlendirmeden daha kolaydır. Şüphesiz en avantajlı sermaye akımı şıkkı, bağış olarak yurda akan yabancı sermayedir. Çünkü bunda geri ödeme problemi yoktur. Avantaj bakımından, bağış dışındaki yabancı sermaye türlerini sıralamak için, yabancı sermayeyi avantajlı yapan etkenleri saymalıyız. Geri ödenmesi söz konusu olan yabancı sermayelerde avantajlı olmayı sağla-

yan başlıca etkenler şunlardır: Birincisi, borç olarak verilen yabancı sermayede ana paranın, yatırım şeklinde yatırılan yabancı sermayede ise geri çekme döneminin uzun olmasıdır. Bu dönemin uzun olması sayesinde yabancı sermaye girerken dış ödemeler dengesi üzerine olumlu etki yapacak, fakat çıkarken yapacağı olumsuz etki çok uzak bir gelecekte ortaya çıkacaktır.

Yabancı sermayenin geri çekme dönemi uzun olmalıdır dedik. Eğer kaynaklar borç şeklinde alınıyorsa, bu takdirde uzun vadeli borçlanma avantajlıdır. Yatırım olarak alınmışsa, bu takdirde ülkede uzun zaman kalma niyetinde olan yabancı sermaye (ana parayı kısa zamanda sık sık yurt dışına taşıma eğiliminde olmayan yabancı sermaye) türü avantajlıdır.

İkinci etken, borç olarak alınmış yabancı kaynaklarda para üzerinden ödenen faiz seviyesinin düşük olmasıdır. Bu nokta da gayet açıktır; yabancı sermaye girdiği yıldan itibaren anapara için belli bir faiz ödenecektir, ve bu faizin düşük faiz olması o ülkenin dış ticaret dengesi üzerindeki olumsuz etkinin zayıf olması demektir. Yabancı sermaye borç olarak değil de yatırım olarak sağlanmışsa yabancı sermayedara sağlanan çıkarın adı kârdır. Yabancı yatırımlarda elde edilen kârın transferi dış ödemeler dengesi üzerine olumsuz etki yapar. Bu etkinin zayıf olması için yabancı sermayenin sağladığı kârın düşük olması, veya kârların memleketten transfer yoluyla dışarıya çıkarılmaması ve tekrar aynı işte veya başka işlerde yatırıma tahsis edilmesi gerekir.

Yabancı sermayede ana para üzerinden faiz haddinin düşük olması veya yabancı yatırımlarda kâr haddinin düşük olması o ülkeye güvenin fazla olması sayesinde mümkün olabilir. Eğer ülkenin geleceği iktisadî ve siyasî bakımdan güvensizlik uyandırıyorsa bu güvensizlik rizikosu sadece yüksek kâr getiren yatırımlara yaban-

cı sermaye yatırılmak suretiyle ve sadece yüksek faizli ödünç vermek suretiyle telâfi edilmek istenir. Yatırımlardan elde edilen yüksek kârlar da yeniden yatırılmayıp derhal anavatana aktarılır. Şüphesiz bu davranış daha çok özel yabancı sermayede söz konusudur. Devletten devlete verilen ödünçlerde de ülkenin geleceği hakkındaki güvensizlik ve belirsizlik, ilerde sermaye ve faizi hususunda belirsizlik ve güvensizliğe, bu da yüksek faiz hadlerine dönüşecektir. Yüksek faiz alınmıyorsa, borç düşük faizle verilmişse, bunun üst tarafı siyasî tavizlerle tamamlanmış olacak demektir. Böyle bir taviz de söz konusu değilse, ödünç veren ülke rasyonel hareket etmiyor demektir. Meğer ki hiç bir siyasal amaç gütmeksizin, belli miktarda iktisadî kaynağı az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarına tahsis etmiş olsun. İleride göreceğiz, bu durum yok değilse bile son derece istisnaîdir.

Yukarıda yapmış olduğumuz varsayım, yani yabancı sermaye türlerinin faydalarının kıyaslanmasında, herhangi bir dış siyasal etkinin bu sermaye ile birlikte yurda girmediği varsayımı, bir siyasal ödünün verilmediği varsayımı, gerçekten uzaktır. Yabancı sermaye akımı ile birlikte hemen her zaman bir siyasal etki akımı da söz konusudur. O halde şimdi bu siyasal etki boyutunu da tahlilimize katalım. Hangi yabancı sermaye türleri ne çeşit siyasal tavizlerle birlikte gelir ve ülkenin siyasî egemenliği ve bağımsızlığı üzerine ne çeşit ipotekler getirir? Bu mesele soyut olarak çözümlenemez. Şüphesiz gerçekte ülkelerin durumlarına ve tarihî gelişmelerine bakarak, ne tip siyasî ödünlerin ne tip yabancı sermaye akımlarıyla beraber gitmiş olduğuna bakarak soruyu cevaplandırabiliriz. Tarih boyunca yabancı sermaye akımları, birtakım siyasal ipotekleri de birlikte taşımışlardır. Geçmişteki olguların tahlili genel bir şemanın çizilmesinde yardımcı olacaktır. Siyaset ile yabancı sermaye akımları ara-

sındaki ilişkinin geçmişte gösterdiği gelişmelere ileride-ki açıklamalarımızda da zaman zaman temas edeceğiz. Burada genel olarak bu olgulara dayanarak, bir şema içerisinde yabancı sermaye akımları ile siyasal etkiler ilişkisini tahlil etmek istiyoruz. Bu şemayı siyasal olgularla, geçmişte görülmüş siyaset ile yabancı sermaye arasındaki karşılıklı etki örnekleriyle besleyeceğiz.

Her şeyden önce, yabancı sermaye bir ülkeye çok cazip şartlarla giriyorsa, bu durum, siyasal ödünlerin yüksek olduğunun bir dış belirtisidir. Meselâ bir ülke diğer bir ülkeye bağış şeklinde yabancı sermaye akıtıyor. Bu, tamamlayıcı siyasal ödünlerin büyük olduğunun bir belirtisidir. Eğer kaynakları veren ülke faiz istemiyorsa, ileride parasını geri almak istemiyorsa, demek ki, bazı siyasal çıkarları hemen veya belli bir dönem içerisinde sağlamakta ya da sağlamak istemektedir. Bu durumun örneğini siyasal bloklara bazı küçük ülkelerin ithal edilişinde görüyoruz. Gene askerî yardım, bağış yardımlar, çoğunlukla bloklara, egemenlik alanlarına veya tampon devlet olarak bloklararası ya da bloklara yakın kanatlara alınan devletlerde görülmektedir. Şimdi diğer yabancı sermaye akımı türlerinin getirdiği siyasî etkileri inceliyelim.

Devletten devlete verilmeyip, özel kişiler arasında akan yabancı sermayede siyasî taviz verilmesi genellikle söz konusu değildir. Aynı şekilde, devletlerin özel kişilerden, özel sermaye piyasalarından aldıkları ödünçlerde de siyasal etken genellikle yoktur. Bunun istisnası yok değil. Meselâ Osmanlı İmparatorluğunun 19. asırda aldığı borçların birikmesi, İmparatorluğun Batılı ülkelere, ilerde göreceğimiz gibi, büyük tavizler vermesine sebep olmuştur. Ancak genel kural olarak, özel işletmelerin ve kişilerin gelişmiş ülkelere olsun, az gelişmiş ülkelere olsun, vermiş oldukları kredilerde, gerek verilme-

si sırasında, gerekse verildikten sonra geçen süre içinde, siyasî tavizler görülmesi söz konusu değildir. Aslında, daha önce de belirttiğimiz gibi, yabancı sermayenin kredi şeklini alması daha çok gelişmiş ülkeler arasında söz konusudur. Az gelişmiş ülkelerde kredi şeklinde değil de doğrudan doğruya yatırım şeklinde veya devletten devlete kredi şeklinde yabancı sermaye en çok görülen şekildir. Bununla beraber, bazı özel kredilerin krediyi veren ülkenin tebası bulunduğu devlet tarafından garanti edildiğini, bu şekilde garanti edilen özel kredilerin de bir çeşit yarı devlet kredisi şeklinde az gelişmiş ülkelere doğru aktığını görüyoruz. İşte, bu şekilde ortaya çıkan kredilerin alınması sırasında bir siyasî taviz verilmesi ve böyle bir borçlanmadan sonra da bir siyasî bağımlılık ortaya çıkması mümkündür. Her ne şekilde olursa olsun, az gelişmiş bir ülkenin yabancı ülkelerden geniş ölçüde özel krediler almış olması bile, bu kredilerin zamanında ödenmesi gereği bakımından ülkenin dış ticareti üzerinde bir yük yaratır; ana paranın vadede ödenmesi ve aradan geçen zaman içinde de faizinin ödenmesi meselesini doğurur. Eğer bu ödevler yerine getirilmezse alacaklıların tebası bulunduğu memleketlerin az gelişmiş ülke üzerinde çeşitli baskılar yapması mümkündür. Türkiye'nin Paris antlaşması ile geri ödemesini ertelediği borçların çoğu işte bu çeşit kredilerdi. Bu borçların ödenmemiş olması Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti üzerinde, 1958'de, iç iktisadî politika hakkında birtakım direktifler verilmesine kadar varan siyasî baskıların yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu borçlar varken yeniden borçlanmaya gitmek istiyen Hükümet bu borçlar hakkında bazı garantiler vermek zorunda kalır. Ayrıca yeni alacağı borçlar için de yeniden birtakım tavizler vermek zorunda kalır.

Bu açıklamalarımız gösteriyor ki, özel kredi şeklin-

de verilen yabancı sermaye, siyasî tavizler verildiği takdirde önemli miktarlarda artmamakla beraber, bunlar herhangi bir şekilde biriktiği zaman, bunların geri ödenmesi meselesi siyasî bir baskının ortaya çıkmasına sebep olabilir. Alacaklıların uyruğu bulunduğu ülkeler, tebalarının alacaklarının ödenmesi yolunda daima baskı yaparlar. Uluslararası kredi şeklindeki yabancı sermaye de uzun vadeli kredi değil daha çok kısa vadeli mevduat kredisidir ve daha önce de işaret ettiğimiz gibi, daha çok spekülatif amaçlarla ve kısa vadeli likiditenin sağlam paralı ülkelere aktarılması şeklinde ortaya çıkar.

Bazan da değeri düşürüleceği bilinen paranın elden atılması veya yükseltileceği belirtilen bir ülkenin parasına sığınma şeklinde kısa vadeli sermaye hareketleri ortaya çıkar. Bunlarda siyasî baskılar genellikle söz konusu değildir. Fakat siyasî buhranların çıkması üzerine paranın resmî değerinin düşürülmesi ihtimali beliren ülkelerin paralarına karşı spekülasyon başlayabilir. Bu ülkeler diğer gelişmiş ülkelerden yardım isteyip bu bunalımı onların yardımı ile atlatmak istiyebilirler. İşte böyle bir talep, siyasî bakımdan, o memleketi para savunması için ödünç veya yardım istediği ülkelere karşı bağımlı duruma sokabilir. Bunun yakın bir örneği, önce dolara karşı yapılan spekülasyon sırasında Almanya'dan ve Japonya'dan Amerika'nın istediği destek sırasında, sonradan franka karşı yapılan spekülasyon karşısında, Fransız hükümetinin diğer Batılı ülkelerden istediği krediler sırasında ortaya çıkmıştır.

Soru 5 : Başlıca yabancı sermaye türlerinin getirdikleri siyasî etkiler nelerdir?

Hükümetten hükümete yapılan yardımlar borç şek-

linde ise, siyasî ödünler alınma sırasında önemli bir rol oynar. Alman yabancı sermaye miktarı ne kadar artırılmak istenirse ve esasen alınmış dış borçlar seviyesi ne kadar yüksek ise, nihayet alınmak istenen borç ne kadar daha fazla ise, borç vermeğe razı olan hükümet karşılığında o kadar çok taviz sağlamak olanağına sahiptir. Aynı şekilde borcun şartlarının, kısa vadede dış ödemeler dengesini etkilemiyecek şekilde uzun vadeye çevirmek, faizi düşük tutmak gibi yollarla iktisadî bakımdan avantajlı hale getirilmesinin bedeli siyasal ödünlerin verilmesiyle ödenebilir. Borçların alınması sırasında gerek borçlanma şartlarının elverişli olması için, gerekse alınacak borç tutarının artırılması için birtakım siyasal ödünler verilmektedir. Fakat meselenin öbür yüzü de vardır. Belli bir borçlanma düzeyine ulaşmış olan bir ülkede, dış borçların toplam tutarının, bunların faizlerinin düzenli olarak ödenmesi zorunluğunun, ve vade gelince ana paranın ödenmesi zorunluğunun borçlanmış ülke hükümeti üzerinde yaptığı önemli bir baskısı vardır.

Demek oluyor ki mesele dış borçların alınması sırasında verilen siyasî tavizler, ve ülke belli bir borçluluk düzeyine ulaştıktan sonra borçların iadesi, faizlerinin ödenmesi döneminde ortaya çıkan siyasal bağımlılık meselesi diye ikiye ayrılmalıdır. Belli bir borçlanma seviyesine ulaşmış ülke, faiz borcunun ve ana paranın ödenmesi bakımından alacaklı ülkelere karşı bağımlı durumdadır, ipotek altındadır. Borçların varlığı bu bakımdan geri ödeme vadesi geldiğinde ve faizlerin ödenmesi döneminde siyasal bağımlılık yönünden ikinci bir etki yapar. Bu etki birincisinden çok farklı olabilir. Genellikle hükümetler geri ödeme vadelerinin ertelenmesi, faizlerin ertelenmesi ve yeniden borçlanıp bununla eski borçları ödeme (refinancement) gibi, dış ödemeler bilançosuna rahatlık getirici tedbirleri alacaklılarından ısrarla

istemek zorunda kalabilirler. İşte bu bakımdan alacaklı devletler karşısında borçlu devletlerin başka siyasal konularda da pazarlık güçleri zayıf, boyunları bükük olur. İşte bu etkiye, borçlanmanın sonradan yarattığı, ikinci elden yarattığı siyasal etki diyoruz. Eğer borçluluk durumunda olan bir ülkede, siyasî yapıda köklü bir değişme olursa, yeni yeni kütleleri temsil eden bir siyasî iktidar gelirse, bu çok daha büyük değişikliklere yol açabilir. Şöyle ki eskiden alınmış borçların ödenmemesi o ülkedeki yeni iktidarın alacaklı devletlerce tanınmaması sonucunu doğurabilir. Borcun reddi denen bu davranışı ileride göreceğiz. Şimdiden belirtelim ki bunu yapmak son derece güçtür.

Şimdi bir de uluslararası teşkilâtlardan hükümetlere sağlanan yabancı sermaye akımlarının yarattığı siyasal etkileri görelim. İlk bakışta bu siyasal etkiler zayıf gibi görünmektedir. Çünkü uluslararası örgütler hiç bir devletin doğrudan doğruya temsilcisi değildir. Bunların verdikleri ödünçler ilk bakışta siyasal ödünlerden arınmış gibi gözükür. Oysa gerçekte birçok uluslararası teşkilât bazı büyük iktisadî kuvvetlerin doğrudan doğruya etkisi, kontrolü altındadır. Bunlardan borç almak o ülkeden borç almak gibi siyasî problemler, bağımlılık problemleri yaratabilir. Bununla beraber, genel olarak şunu söyliyebiliriz ki, uluslararası örgütlerden borçlanma doğrudan doğruya ülkelerden borçlanmaya kıyasla daha az siyasal bağımlılık meselesi yaratır. Özellikle her iki blokun yani kapitalist ülkeler blokunun ve sosyalist ülkeler blokunun üye oldukları uluslararası örgütlerden alınan ödünçler siyasal bakımdan ödün verilmesini gerektirmiyecek nitelikte ödünçler olabilir. Birleşmiş Milletlerin verdiği ödünçler bu nitelikte sayılabilir. Bununla beraber, Birleşmiş Milletler bugüne kadar 3. dünya ülkelerinin bütün çabalarına rağmen büyük bir ödünç verme ku-

ruluşu ortaya çıkarmış değildir. Buna karşılık, fazla miktarda dış borç verebilecek durumda olan örgütler (Dünya Bankası, Milletlerarası Para Fonu, Avrupa Yatırım Bankası) arkasında bir siyasî blokun ya da onun içinde bazı ülkelerin son derece kuvvetli olduğu uluslararası örgütlerdir. Ve bunlara borçlanma gene o ülkeler karşısında bir bağımlılık sorunu yaratabilir. Bununla beraber, Dünya Bankası gene de doğrudan doğruya yatırım projelerine ödünç verdiği için, bu projelerin verimliliği karşısında alman ödünçler Dünya Bankasına fon veren ülkelerin siyasî etkilerinden bir dereceye kadar arınmış sayılabilir.

Şimdi oldukça zor bir meseleye geliyorum. O da yabancı yatırımların bir ülkede gittikçe artmasının, yabancı ülkelere ait tebaanın yaptığı özel yatırımların memleket ekonomisinde gittikçe artan bir yer tutmasının yarattığı siyasal bağımlılık sorunudur. Önce sermayenin girişi sırasındaki siyasal bağımlılık. Eğer ülke sanayileşmemiş, az gelişmiş bir ülke ise, ve hükümet eğer kalkınma metodu olarak özel teşebbüsle kalkınmayı benimsemişse yabancı yatırımları hem hükümet destekler, hem de özel teşebbüs içerisindeki sermaye sahipleri desteklerler. Henüz sanayileşme gerçekleşmemiştir. Yurt içi müteşebbisler sanayi üretim metodlarına vakıf değillerdir. Ellerinde çağdaş üretim teknolojisi ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Bunun için sanayi tesisleri kurma bakımından yabancı sermayeye tabidirler. Yabancı sermaye gelerek onların sermayesine katılacak, yatırım yapacaktır. Sanayi yatırımları ancak o sayede gerçekleşebilecektir. Başlangıçta bu müteşebbisler aslında yabancı ülkelerde yapılan sanayi ürünlerinin temsilcileri durumundadır. Sonradan yavaş yavaş önce montaj sanayii şeklinde bu sanayi ürünlerinin hiç değilse bir kısmının parçalarını getirip bir kısmının yurt içinde tamamlanması için yatırı-

ma geçerler. Veya bu yola hükümetçe zorlanırlar. Hükümet zamanla bu üretim birimlerinin genişletileceği ve tam üretim yapılabileceği ümidini beslemektedir. Bu sermayedarlar, yatırımcı yabancı sermaye karşısında işbirlikçi durumundadırlar. Varlıklarını ya onların ürünlerini satmaya veya Türkiye'de onların ürünlerini hiç değilse montaj sanayii yoluyla tamamlayıp satmaya adamışlardır. Böyle bir gelişmenin belli bir süre sonunda yaratacağı durum sanayi ve teknolojinin gelişkin olduğu kesimlerde bütünüyle dış firmalara dönük ve onlara bağlı üretim birimlerinin kurulmasıdır. İster böyle bir montajcı gelişmenin sonucu olsun, isterse bu ülke yatırım sahiplerinin mensup oldukları ülkenin sömürgesi olduğu için o yatırımlar gerçekleştirilmiş olsun, her iki durumda da sanayi büyük kesimleriyle dış sermayenin etkisi altında bulunacaktır. Böyle bir sonuç karşısında millî bir sanayiden bahsetmek imkânsızdır. Şu anlamda ki ülkedeki sanayiin büyük bir kısmı dış ülkelerdeki sermayedarların ve firmaların kararlarına bağlı olarak hareket etmektedir. Bu firmaların bağlı oldukları siyasal örgüt esas itibariyle merkezlerinin bulunduğu ülkedeki devlettir. Böyle bir sanayi tipinin uzun vadede yaratacağı siyasal davranış, yani sanayiini yabancı sermayedarlara kaptırmış bir ülkede bu sanayi karşısında doğacak siyasal davranış iki yönlüdür. Birincisi, bu sanayi kollarında çalışan emekçi kütlelerinden gelecek olan ücret için, hayat şartlarının iyileştirilmesi için mücadele yavaş yavaş yabancı sermaye düşmanlığına dönüşecektir. Bu da siyasî partiler yoluyla yabancı sermayeye karşı siyasal eylem şeklinde gelişecektir. Bunun yanı sıra ikinci bir siyasal gelişme de, ülkenin yerli sermayedarlarından ortaya çıkacaktır. Belki birtakım sermayedarlar o ülkede yavaş yavaş yerli yatırımlarla, (yabancı sermaye ile işbirliği yapmaksızın yaptıkları yatırımlarla) ülkenin

pazarlarının belli bir yüzdesini ele geçirecekler ve yabancı sermayenin egemen olduğu pazarları da ele geçirmek için hükümetin desteğini talep edeceklerdir. Eğer yabancı sermaye ile işbirliği yapan sermayedarlar dışında, yatırım yaparak gelişmiş ve belli bir ekonomik ve giderek siyasal cüsseye ulaşmış millî burjuvazi var ise, bunlar işçilerde doğan yabancı sermaye düşmanlığına kendi ağırlıklarını da katacaklardır. Sonuç olarak millî sanayi isteyen bir genel siyasî hareket olabilir ve bunun da sonucu olarak millîleştirmeler (yabancı sermayenin tasfiyesi anlamında) ortaya çıkar. Böylece ortaya koyduğumuz siyasal gücün doğuşu ve genişlemesi, az gelişmiş bir ülkede yabancı sermayenin belli bir yaygınlığa ulaşmasından sonra ortaya çıkabilecek bir siyasî geri tepme sürecidir.

Soru 6 : Yabancı sermaye akımları içinde «dış yardım» kavramının anlam ve yeri nedir?

Yabancı sermayenin siyasî bir zarf içinde sunuluşuna dış yardım, bu konudaki uluslararası (devletten devlete) anlaşmalara da dış yardım programları deniyor. Şimdi bir de dış yardım deyimiyle ne kasdedildiğini açıklıyalım.

«Dış yardım» deyimi özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Hükümetlerin programladıkları ve genellikle kamu sermayesi akımları şeklinde olan sermaye akımları bu dönemde genellikle «dış yardım» adı ile anılmaya başlanmıştır. Dış yardımların bir kısmı bağış, bir kısmı da ödünç şeklinde olabilir. Genellikle askerî yardımlarda ve siyasî bakımdan iki ülke arasında sıkı bağlar kurulduğu zamanlarda yapılan yardımlarda bağış unsuru fazla olmaktadır. Özellikle A. B.

D.'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında kendi müttefiklerine yaptığı askerî yardım programları daha çok bağış esasına göre yapılmıştı. İkinci Dünya Savaşından sonraki Amerikan yardım programlarında da (özellikle istenen siyasî bloklaşmaları gerçekleştirmek amacıyla yapılan yardımlarda), bu türden olan askerî yardımlarda bağış unsuru ağır basmıştır. Sonraları, özellikle 1960 yıllarının başından itibaren, A. B. D. yardım programlarında daha çok borç esasına dönmüştür.

Soru 7 : Yabancı sermaye hareketlerini yaratan iktisadî sebepler nelerdir?

İktisat teorisinde yabancı sermaye akımını doğuran sebepler, genellikle şöyle bir basit şema ile gösterilir. İktisaden ilerlemiş ülkelerde sermaye, sanayileşme ilerledikçe bollaşmaktadır ve artan sermayenin kira bedeli olan faiz haddi buna paralel olarak düşmektedir. Böylece sermayesi bol olan ülkelerde sermaye yatırmakla elde edilen net hâsıla ya da kâr, yatırım stokları arttıkça azalan bir seyir göstermektedir. Buna karşılık sermayenin nispeten kıt olduğu ülkelerde, yatırım sistemi oldukça yüksek bir net kâr getirmektedir. Bu ülkelerde sermaye kıt olduğu için ona ödenen faiz de yüksektir. Böylece gelişme seviyeleri farklı olan ülkeler arasında sermayenin net verimi, kârlılığı bakımından bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak da sermayenin net kârlılığının azalmaya başladığı gelişmiş ülkelerden sermayenin yüksek kâr getirdiği ülkelere doğru bir sermaye akımı doğar.

Demek oluyor ki, salt iktisat teorisi modelinde ülkelerarası sermaye hareketlerinin sebebi sermayenin kârlılık dereceleri arasındaki farklardır. Bu farklar var ol-

dukça sermayenin kârlılığının düşük olduğu ülkelerden sermayenin kârlılığının yüksek olduğu ülkelere doğru kaynak akımı meydana gelmektedir.

Ancak bu şema bize şu sorunun cevabını veremiyor: Bazı ülkelerde sermayenin kârlılık derecesi diğer bazı ülkelerden, genellikle gelişmiş ülkelerden, daha yüksek olduğu halde, ve bunun sonucu olarak bir sermaye akımı meydana gelmesi gerektiği halde, böyle bir sermaye akımı görülmemektedir. Başka bir deyişle, sermayenin kârlılığının düşük olan ülkeden sermayenin kârlılığının yüksek olduğu ülkeye doğru sermaye akımı olmamaktadır. Düşük kârlılık ile yüksek kârlılık bir sermaye akımı yaratmaksızın dengede kalabilmektedir. Bunu nasıl izah edebiliriz?

İktisat nazariyesinde bunun cevabı şu şekilde verilmek istenmiştir. Her ne kadar bir ülke ile diğer ülke arasında dikkate değer derecede sermaye kârı (faizi) farkları olmasına rağmen bir sermaye akımının doğmadığı görülüyorsa, bunun sebebi iki ülke arasındaki yatırımların taşıdıkları riziko seviyesindeki farklardır. Şöyle ki, sermayenin kârlılığının düşük olduğu ülkede, yatırımcılar belirsizlik ve rizikonun da az olduğunu kabul etmektedirler. Yani bu ülkede yatırım güvenli sayılmaktadır. Buna karşılık, sermayenin kârlılığının yüksek olduğu ülkede riziko da yüksek sayılmaktadır. Dolayısıyle rizikonun yüksekliği bu kârın bir kısmının riziko primi olarak iskonto edilmesine sebep olmaktadır. Böylece kaba kârlılığın yatırımcılar tarafmdan değerlendirilişinde, güvenli kâra çevrilişinde bu kaba kârlılık azalmakta, başka ülkedeki düşük kârlılık ile aynı seviyeye gelmektedir. Riziko ve belirsizlik unsurunun hesaba katılması bu modele oldukça gerçekçi bir nitelik kazandırmaktadır. Şöyle ki, salt iktisat teorisine dayanan modelde yabancı sermaye akımlarının ülkeler arasındaki yatırımların kâr

marjı (faiz haddi) farklarını ortadan kaldırması gerekirken, niçin bu farkların belli bir düzeyde sürüp gittiğini, ve böyle bir dengede kaldığını açıklamış oluyoruz.

İktisat teorisinde bir görüş de sermayenin kıt olduğu ülkelerle sermayenin bol olduğu ülkeler arasında birinden diğerine sermaye akımının doğmasının zarurî olmadığını iddia etmektedir. Bu görüşe göre, sermaye bol olan ülkede, içinde çok sermaye olan mallar yapılır, ve emeğin bol olduğu ülkelerde de emek yoğun (toplam değerde emeğin çok olduğu) mallar yapılır. Eğer ikinci ülke birinciden sermaye yoğun mallar getirir, ona emek yoğun mallar satarsa dış ticaret sayesinde sermaye kıtlığı etkisini gidermiş olur. Başka bir deyimle sermayenin kendisi gelmeyebilir, sermaye yoğun ürün gelir. Bu teori mantıkî sonucuna götürülürse, tam rekabet ve serbest ticaret olduğu takdirde mal hareketleri üretim etkenlerinin fiyatlarını eşitler ve sonunda faizleri eşitler. Sermaye hareketlerine lüzum kalmaz. Aslında bütün üretim etkenlerine yapılan ödemelerde bir miktar sermaye vardır, bu sebeple üretim etkenlerinin fiyatlarının eşitliğe gelmesi, dolayısıyle faiz haddinin eşitliğe gelmesi söz konusu değildir.

Soru 8 : Salt iktisadî model niçin yetersizdir? Hangi etkenler dikkate alınarak tamamlanmalıdır?

Yukardaki model gerçekteki yabancı sermaye akımlarının sebeplerini yeteri kadar kavrayamamaktadır.

Modelin yetersizlikleri iki noktada toplanmaktadır. Birincisi, bu model özel sermaye hareketlerini salt iktisadî sebeplere bağlayan bir modeldir; siyasî etkenleri hesaba katmamaktadır. Yabancı sermaye akımlarında ge-

rek alan ülke, gerek veren ülke bakımından bazı siyasî amaçların gerçekleştirilmesi, yabancı sermaye hareketini yaratan sebep olabilir. Gene bunun yanı sıra, bu model bize yabancı sermaye sebebiyle ortaya çıkan iktisadî çatışmaları, pazarların tümleşmesini, uzun vadeli iktisadî egemenlik amaçlarını, başka bir deyimle uzun vadeli emperyalizm politikalarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü uzun vadeli bir piyasa kapma politikası kısa vadede yabancı sermaye hareketlerini, iktisadî modelin gösterdiğinden farklı miktarlarda ve farklı bölgelere doğru akıtmış olabilir. Bir örnekle belirtelim. İki az gelişmiş ülke (A ve B ülkeleri) düşünelim. İkisinde de riziko ve belirsizlik seviyesi aynı olsun. Buna karşılık A ülkesinde kârlılık B ülkesine kıyasla daha yüksek olsun. Buna rağmen, sanayileşmiş bir üçüncü ülkenin (C ülkesi) sermayedarları sermaye akımlarını bu A ülkesine değil B ülkesine doğru yöneltmeyi tercih edebilirler. Bu iki ülkenin riziko ve belirsizlik durumu aynı olsa bile B ülkesini tercih edebilirler. Bunun da sebebi C ülkesi hükümeti (ya da sermayedarları) B ülkesini amaçlayan uzun vadeli bir piyasa kapma ya da emperyalizm amaçlarını gerçekleştirme politikası içine girmiş bulunabilirler. Ayrıca siyasî etkenin ihmal edilmesi sebebiyle, bu model devletlerin verdikleri yabancı sermayeyi, yani devletten devlete dış kaynak akımlarını izah etmekte büsbütün yetersiz kalmaktadır. Oysa çağımızda, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, yabancı sermaye akımının en büyük kısmı devletten devlete, yani kamu kesimi içinde yapılan yabancı sermaye akımlarıdır (ya da kamu kesimine verilip kamu kesimi tarafından alan ülkenin özel kesimine dağıtılan yabancı sermaye akımlarıdır). Aslında öyle bir model çizilmesi gerekir ki, bu akımların miktarlarını, doğuş sebeplerini, yönelişlerini, bu sermaye akımları konusunda sonradan girişilen siyasal

eylemleri açıklayabilsin. Yabancı sermaye akımlarını tümüyle kavramak, bunların ortaya çıkma ve devam etme sebeplerini açıklayabilmek için, gerek yabancı sermayeyi veren ülkenin, gerekse alan ülkenin içinde bulunduğu sanayileşme safhası hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Başka bir deyimle, yabancı sermaye hareketleri ülkelerarası sanayileşme coğrafyasının etkisi altında biçimlenir.

Yabancı sermaye hareketlerine sanayileşme safhalarını katmak, ülkelerin iktisadî yapılarını katmak, bizi yabancı sermaye hareketlerini soyut iktisadî modeller içinde incelemek yerine, tarihî gelişim içinde incelemeğe ve bu gelişime dayanarak bazı kurallar çıkarılabileceği düşüncesine götürmektedir.

Önce kamu kesiminin çektiği yabancı sermaye hareketlerini ekonomik yapı - siyasal davranış ilişkisi içinde inceliyelim. Yani hükümetlerin aldığı yabancı sermayeleri açıklamaya çalışalım. Hükümetler niçin borç isterler? Bir hükümetin niçin borç istediğinin cevabı, o ülkede üretim güçlerinin ulaşmış olduğu erginlik safhası ile sıkı sıkıya bağıntılıdır.

Sanayi devriminin gerçekleşmemiş olduğu zamanlarda ülkeler hükümetleri devlet gelirlerini (ister merkezîleşmiş devlet olsun, ister feodalite hükümetleri olsun) gelir kaynaklarını tarımdaki üretimden, zenginliklerden aldıkları paylarla sağlamakta idiler. Çünkü üretimin en büyük kısmı tarımda yapılmaktaydı. Toprağın mülkiyetine dayanarak üreticilerden belli bir pay devletin giderleri için gerekli olan gelirleri sağlamaya yeterli idi. Bütün ülkelerde sanayileşme öncesi dönemde devlet gelirlerinin asıl kaynağı tarımda yaratılan artık değer olmuştur. Ancak batı ülkelerinde sanayileşme gerçekleştirildikten sonra birçok devletler için böyle bir gelir yapısı yeterli sayılmamaya başlandı. Sanayi devrimini ya-

pan ve sürdüren ülkelerde devlet gelirlerinde şöyle bir değişiklik oldu. Bu ülkeler devlet gelirlerini artık tarımdan aldıkları payla yürütmemeğe, buna karşılık gelişen sanayi ürünlerinden ve sanayide çalışan kişilerden aldıkları vergilerle beslemeye başladılar. Böylece tarımın ekonomideki payı azaldıkça ve sanayiin ekonomideki payı arttıkça verginin tarım kesiminden sanayi ürünlerine ve ticaret kesimine doğru aktarılması olanağı ortaya çıktı. Şehirlerde yaşayan ve büyük tüketici durumunda olan kütleler arttıkça, para ile alman tüketim malları üzerine konan vergilerin hâsılatı da büyük ölçüde arttı ve devlet gelirleri bu sayede hızla artabildi. Gelirler tarım kesimine bağlı olmaktan yavaş yavaş kurtuldu. Böylece Batının sanayileşmiş ülkelerinde devlet ve ordu (ayrıca teknolojik ilerleyişin etkilerini de buna katalım), sanayi devrimini yapamamış olan ülkelere kıyasla, birdenbire çok daha kuvvetli bir duruma geçti. Sanayi devrimini yapamamış olan ülkeler de sanayileşmiş Batının bu hızlı ilerleyişi karşısında, devletlerinin gücünü batıdaki gibi artırmaya kalkışmışlardır. Ancak, devletin askerî gücünü ve iç örgütlerini, ve diğer hizmetlerini artırma çabasının gerçekleştirilmesi için devlet gelirlerinin de artması gerekiyordu. Halbuki devlet gelirleri artamıyor; çünkü ekonominin yapısı tarımsal. Tarımdan alınan artık değerler de bir artış göstermiyor; tarım ürünlerinde esaslı bir artış meydana gelemiyor. Çünkü tarım ürünlerinde artışın hızlanması için tarımda yeni tekniklerle üretime geçilmesi gerekmekte idi. Bu da tarıma daha fazla makina, teçhizat ve diğer yatırımların yapılmasını ve daha fazla sermaye ile üretime gidilmesini gerektiriyordu. Bütün bunlar olmayınca tarımdan alman vergilerde bir artık görülmedi. Buna karşılık sanayileşme devrimini yapamamış olan devletlerin yöneticileri Batının hızlı yükselişini ve gerek örgüt olarak, gerek hizmet ar-

zı, gerekse askerî güç olarak kendi devletleri ile Batı devletleri arasındaki mesafenin gittikçe açıldığını anlıyorlardı. Bu farkı doldurmak için girişecekleri reform programları daha çok askerî reform, mülkî reform ve bazı eğitim hamleleri olarak ortaya çıkıyordu. Bütün bunların başarılıp yürütülmesi de, devlet gelirlerinin artmasına bağlı idi. Baştan söylediğimiz gibi, devlet gelirleri tarım kesiminden sağlandığı için ve geleneksel usul ile tarım devam ettiğinden tarımdaki üretim de artmadığı için, devlet gelirleri artamıyordu.

Bu durumda şöyle bir gelişme oldu. Sanayileşmesini yapamamış ülkeler, devleti modernleştirmek için, devlette yenilik ve hamle yapmak için ihtiyaç duydukları paraları sanayileşmiş ülkelerin sermaye piyasasından almak istediler. Böylece sanayileşmemiş devletlerin sanayileşmiş Batı sermaye piyasasmdan borçlanma hareketi başladı. Osmanlı İmparatorluğu bu borçlara 1854 yılından itibaren girişti. Hemen hemen aynı zamanlarda 19. yüzyılda Rusya'nın da, Yunanistan'ın, Çin'in de Batının sermaye piyasasından borç aldığını görüyoruz.

Bu gelişme devam etmeli idi. Çünkü devleti güçlendirmek, devlet idaresinde reform yapmak, askerî gücü arttırmak emelleri, rakip durumunda olan Batılı sanayileşmiş ülkelerden alınacak ödünçlerle gerçekleştirilmek isteniyordu. Bu politika iki bakımdan iflasa mahkûmdu. Birincisi kendisine karşı rakip durumda olan devletler ödünçleri verdikleri zaman kazandıkları iktisadî kontrolü bu ülkelerin iktisaden güçlenmesine, bağımsızlaşmasına imkân vermiyecek şekilde kullanacaklardı. Nitekim öyle yapmışlardır. Ayrıca devletin cari harcamalarında yapılan artışların borçlarla karşılanması uzun vadede devletin idaresini daha da büyük güçlüklere sokmak istidadında idi. Nitekim öyle oldu. Borçların geri ödeme zamanı geldiğinde devlet artan cari harcamaları

karşılamak sıkıntısının dışında, bir de borçları geri ödemek güçlüğüyle karşı karşıya gelmiştir. Bu itibarla Osmanlı borçlanmasını biraz daha genel bir çerçeve içerisinde ele almak, Batının sanayileşmesinden sonra merkezî idarede reform yapmak ve reform için gerekli cari giderleri bulamamak yüzünden batıya el açan, batıdan borçlanan ülkelerin meselesi olarak ele almak gerekir. Bu harekete gitmemiş tek ülke Japonya'dır. Ve Japonya sanayileşmesini başarabilmiştir. Yaptığı şey, eski düzende tarımda feodallere giden artık değerleri vergi şeklinde merkezî devlete çevirmek ve bu gelirleri merkezî devletin kamu harcamaları ile kalkınma harcamaları için kullanmak olmuştur.

Diğer sanayileşememiş ülkeler 19. asırda bunu yapamamışlardır. Bu ülkelerin Batı piyasalarından aldıkları ödünç, yavaş yavaş ödünç aldıkları ülkelerin iktisadî kontrolünün bu ülkelerin üzerinde kendisini hissettirmesine ve kapitülasyonlara yol açmıştır. İktisat politikası terminolojisinde emperyalizm denen olayın görünüşte bağımsız olan bu ekonomileri de alanına almasına sebep olmuştur.

Buraya kadarki açıklamalarımızda şu noktanın altını çizdik: Devlet yönetiminde giderleri artırmak, modernleşmeyi gerçekleştirmek için gelire ihtiyacı olan geleneksel ülkelerin Batıdan borç almaları olayı, Batının daha önce sanayileşmiş olması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Hiç bir ülkenin sanayileşmemiş olduğu çağlarda, yani feodalite döneminde, sanayi devrimi gerçekleşmeden önceki dönemde, merkezî devletin borçlanması şöyle bir çerçeve içerisinde gelişmişti. Feodalite, küçük küçük devletlerden ibaret bulundukça devlet idaresi için gerekli olan giderler devletin mülkü olan araziden, daha doğrusu prensin kendi mülkü olan araziden aldığı artık değer ile karşılanabiliyordu. Buna karşılık, feodaliteden

millî devlete geçildiği zaman çeşitli prenslikler içerisinde sivrilen ve merkezî devleti gerçekleştiren idarenin cari harcamaları hızlı bir artış gösteriyor ve bunları karşılamağa kralın geleneksel gelirleri yetmiyor. Her ne kadar prenslerin gelir imtiyazları merkeze bağlanıyorsa da, bu gelirler millî devletin artan askerî ve idarî harcama ihtiyaçlarını karşılayamıyor. Bunun üzerine krallar borç alma yoluna gidiyor. Borçlanma ise o zaman yeni yeni zenginleşmeye başlayan tüccarlardan, ticaret erbabından yapılıyor. Dolayısıyle millî birliği gerçekleşmiş bir devlet yapısı içerisinde, ve sanayileşme öncesinde, sanayileşmenin ilk safhalarında borçlanma, ülkenin içindeki başka zenginlerden, yani toprak zenginliğine dayanmayan, ticaret zenginliğine dayanan, malî zenginliği yeni gerçekleştirmiş olan kimselerden borç alınması biçiminde oluyor. Devlet kişilerden borç alıyor. Halbuki Batıda sanayileşme başladıktan sonra, sanayileşme sürecine girmemiş ülkelerin borçlanması kendi sınırlarını taşıyor. Çünkü ödünç verecek durumdaki zenginler kendi sınırları içerisinde değil, Batılı ülkelerde, sanayileşmeyi gerçekleştirmiş olan ülkelerdedir. Bu sebeple sanayi devrimi yapıldıktan sonraki borçlanmalar uluslararası bir nitelik kazanıyor. Oysa sanayileşme devriminin öncesinde yapılmış borçlanmalar daha çok millî sınırlar içerisinde yapılan borçlanmalardı. Çünkü milletlerarası zenginlik farkları, sanayileşme gerçekleşmemiş olduğu için, büyük değildi. Böylece sanayileşmelerini kendileri başarmış ülkeler millî borçlanma, Batının sanayileşmeye geçişinden sonra borç almak isteyen ülkeler ise uluslararası borçlanma yoluna gidiyorlar.

Şimdi çağımızda borç almanın sebeplerini gene iktisadî yapı kapsamı içinde oluşan siyasal davranışlarla açıklamaya çalışalım. Çağımızda, yani 20. asırda, uluslararası sermaye hareketleri, borçlanma hareketleri da-

ha çok sanayileşmiş ülkelerden bağımsızlığa yeni ulaşmış ülkelere veya henüz sanayileşmeyi gerçekleştirememiş fakat öteden beri şeklen bağımsız olan ülkelere doğru oluyor. Önce bu sermaye hareketleri içinde daha çok devletlerce alınanların doğuş sebepleri üzerinde duralım.

Az gelişmiş bir ülkede hükümet iktidara seçimsiz gelmişse (darbe ile gelmişse), dış sermaye istemeye şu sebeple eğilimli oluyor. Darbeden sonra geniş halk kütlelerinden destek toplamak amacı ile kısa zamanda refah dağıtımı politikası ancak dışarıdan karşılıksız kaynak aktarılması ile mümkün olabilir. Dış borçlanma kısa zamanda halka bir refah hissi verecek; böylece darbe ile seçimsiz gelmiş olan iktidarın kısa zamanda halktan destek kazanmasına yarayacak bir çare olarak düşünülebilir. Birçok ülkelerde darbelerden sonra alınan büyük borçların siyasal gerekçesi budur. İkinci olarak gene bu yapıdaki ülkelerde devlet idaresini elinde tutan bürokratların siyasal yetkiyi zenginleşme, burjuvalaşma amaçları için kullandıkları sık sık görülür. Bu ülkelerde bir burjuva sınıfı henüz ortaya çıkmış değildir; sanayi güçlerini toparlayan, üretimi yönelten, sermaye birikimi sağlayan bir sınıf ortaya çıkmış değildir. Tarımda kaynaklara el koymuş ve bu sebeple artık değer elde edenlerin de geleneksel toplum içerisinde kısa zamanda çağdaş üretim tekniklerini harekete geçirip birikimi sağlama istidatları yoktur. Bürokratlar ellerindeki siyasal iktidarı, dolayısıyle dışarıdan borç alabilme iktidarını, kendilerinin sermayedar ve iş adamı olmak amaçları ile kolaylıkla birleştirebilmektedirler. Başka bir deyimle, devlet yöneticilerinin hizmetinde olmak zorunda oldukları bir burjuva sınıfı henüz ortada yoktur. Siyasal iktidarlarını kullanarak kendilerini burjuva sınıfı olarak, sanayi önderleri olarak geliştirmek için siyasî iktidarda bulunmanın avantajlarını kullanma yoluna kolaylıkla sa-

pabilirler. Bu eğilime az gelişmiş ülkelerde sık sık rastlanır. Bunun siyaset ilminde en önemli örneği Trujillo'dur. Bu kişinin isminden çıkarılarak iktidarı burjuvalaşma için alet olarak kullanma eğilimine Trujillism de denmektedir. Birçok Afrika ülkelerinde yaygın siyasal hastalık budur.

Az gelişmiş ülkelerde iktidarın kökü darbe olmasa ve yürürlükte demokratik bir rejim bile olsa, iktidardaki hükümetler seçimleri kazanmak için, dış kaynakları almak, kısa elden halka refah dağıtmak politikasına yatkın olacaklardır. Vergileri artırarak kamu hizmetini artırmak, halkın tepkisi ile karşılaşabilir. Sevimsiz bir politika olarak gözükebilir. Bunun yerine, borçlanıp fedakârlıksız bir refah dağıtımı (hiç değilse borçlanmanın yapıldığı nesilde fedakârlıksız) sağlamak politikacıların daha çok işine gelmektedir. Kazanılması gereken seçim kısa vadededir. Halbuki borçların olumsuz etkileri seçimden sonraki vadelerde ortaya çıkacaktır. Bu da iktidarların dış yardımları, dış borçları istemeye yatkın olmalarını doğuran bir başka davranış sebebidir.

Böylece az gelişmiş ülkelerde kamu kesiminin, önce 19. asırda, sonra 20. asırda niçin dış borçlanmaya yatkın gözüktüklerini açıklamış oluyoruz. Bununla beraber, şunu da belirtelim ki nasıl 19. asırda borçlanma dışında kalarak gelişmesini başarabilmiş bir ülke varsa (Japonya), 20. asırda da borçlanmaya yatkın olmayan az gelişmiş ülkeler vardır. Borçlanmaya ve özel yabancı sermayeye fazla davetkâr olmayan az gelişmiş ülkeler şu sebeplerle bu borçlanmadan ve yabancı sermayeden sakınmaktadırlar. Birinci sebep şudur: Bu ülkeler emperyalizme karşı savaştan geçmişler, bağımsızlıklarına bu mücadeleler pahasına kavuşmuşlardır. Yabancı sermaye, yabancı şirket yatırımları bu ülkelerde tatsız bir hatıra olarak anılmaktadır. Kaldı ki bu ülkeler bağımsızlığa ka-

vuştuktan sonra, önceden yabancı sermaye elinde bulunan bazı temel sanayi kesimlerinde millîleştirmeler yapmışlardır. Bazıları da yabancı sermaye elindeki tüm üretim güçlerini millîleştirme yoluna gitmişlerdir. Böyle bir politika tabiî ikili bir sonuç doğurur: Bir yandan bu devletler bir süre için yabancı sermayeyi davetten çekineceklerdir; yabancı sermayenin yurt ekonomisine zarar verdiği ve yeniden çağırılacak olan yabancı sermayenin gene ekonomiye zararlı olacağı kanısındadırlar. İkinci sonuç da yabancı sermayeyi veren ülkelerin sermayedarları bakımından ortaya çıkar: Onlar da bu ülkeleri daha önce yapılan millîleştirmeler sebebiyle güvensiz alan olarak görürler ve bu ülkelere sermaye akıtmakta isteksiz kalırlar.

Şurasını belirtelim ki, bu millîleştirme olayında borç şeklinde girmiş olan yabancı sermaye, millîleştirmelerden etkilenmez; bunlar için olsa olsa borcun reddi söz konusu olabilir.

Millîleştirmeler yapıldıktan sonra da hükümetler gene borç şeklinde yabancı sermayeyi talep etme yoluna gidebilirler ve gitmektedirler. Yabancı sermayeye karşı soğuk davranış ya da kuşkulu davranış olayı şu ülkelerde söz konusu olmuştur. Türkiye'de hükümetler 1923'den sonra 2. Dünya Savaşını izliyen döneme kadar yabancı sermayeye karşı, özellikle dolaysız özel yabancı sermaye yatırımlarına karşı kuşkulu ve soğuk kalmıştır. Bunları davet edici bir politika gütmemiştir. Aynı şekilde Mısır 1953'den sonra özel yabancı sermayeye karşı titiz davranmıştır; aralıklı olarak bu ülkede 1953'den sonra birçok millîleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Çin 1950 den itibaren yabancı sermayenin ve yerli özel sermayenin tümünü millîleştirme, devletleştirme yoluna gitmiştir; ancak bunu genel olarak bütün üretim araçlarında yapmış ve bunda sosyalizmi gerçekleştirme amacını gütmüştü.

Bu amaçla millîleştirme yapan ilk devlet Sovyetler Birliği olmuştur. Ekim 1917 İhtilâli Çarlık Rusyasının bütün dış borçlarını inkâr etmiş, ayrıca yabancı dolaysız yatırımları millîleştirmiştir. Bu saydığımız ülkelerin hemen hepsinde yatırım şeklindeki yabancı sermayeye karşı tepki daha büyük olmuştur. Fakat dış borçlanmalar, özellikle dış borçların alındığı ülkelere göre değişen biçimlerde ve ölçüde devam etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalarımızda uluslararası sermaye hareketlerinin doğuş sebeplerini bir çerçeveye bağlamaya çalıştık. Önce bunun bir iktisadî model içerisinde doğuş sebeplerini inceledik. Sonra meseleyi daha geniş bir çerçeve içinde iktisadî güçlerin (teknolojinin) gelişme safhaları ve ona bağlı olarak devlet kurumlarının içinde bulunduğu gelişme safhası ile bağlantılı olarak inceledik. Yöneticilerin, egemen sınıfların yabancı sermayeye karşı davranışlarını kendi durumlarından ileri gelen davranışları ile açıklamaya çalıştık.

Soru 9 : Gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelerde daha çok hangi alanlarda yatırım yaparlar?

Bu soru daha çok doğrudan doğruya yapılan yatırımlar için önemlidir. Gerek 19. asırda, gerek 20. asırda yabancı sermayenin, özellikle yatırım şeklinde yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelerde yöneldiği ekonomik kesimlerin özellikleri incelenirse, bu konuda bazı genel kurallar çıkarmanın mümkün olduğu görülür. Gelişmiş ülkelerin sermayedarlarının, az gelişmiş ülkelerde daha çok madenlerde ve hizmetlerde yatırım yaptıklarını görüyoruz. Bu faaliyetlerin ortak özelliği şudur: Bu faaliyetleri ancak yatırımın yapıldığı ülkede yürütmek mümkündür. Sermayedar bu faaliyetler sonucu meydana ge-

len ürünü kendi ülkesinde yaratıp sonra ihraç etmek imkânına sahip değildir. Sözlerimizi açıklıyalım. Madenler ancak o madenin bulunduğu ülkede işlenip çıkarılabilir. Taşıma hizmeti ancak o hizmetin arz edildiği ülkede üretilebilir. Elektrik enerjisi ancak onu kullanacak ülkede üretilebilir. Banka hizmetleri de bir dereceye kadar aynı durumdadır. Demek oluyor ki, yabancı yatırımcılar, kendi ülkelerinde yapıp az gelişmiş ülkelere ihraç ederek orada hazır bulundurabilecekleri türden ürünleri üretmek için az gelişmiş ülkelerde yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Daha çok, yalnızca az gelişmiş ülkelerde yapabilecekleri üretimleri o ülkelerde gerçekleştirirler. Bu özellik ortak noktadır. Ayrıca sanayileşmiş ülkeler sanayileri için ham madde sağlamak zorunluğundadırlar. Hammaddelerini kendi ülkelerinde bulamadıkları takdirde bunu hem elverişli şartlarla tedarik etmek için, hem de rakiplerine kaptırmamak için az gelişmiş ülkelerde yatırım yaparlar. Yatırımları yaptıkları alanlara da rakip firmaları sokmamaya çalışırlar. Hammadde pazarlarının kontrol altına alınması politikası denen bu politika sanayi ülkelerinin niçin az gelişmiş ülkelerde ilkel üretim alanlarında (yani tarım ürünleri, madencilik alanlarında) yatırım yaptıklarını açıklamaktadır.

Bunun yanı sıra bir ikinci noktayı da ortaya koyalım. Hammadde pazarlarını ele geçirmenin yanısıra mamul maddeler için de piyasa bulma amaçları, sanayi ülkelerinin niçin az gelişmiş ülkelerde dağıtım ve ulaştırma firmalarını kurduklarını açıklar. Yani bir yandan üretimin ilk safhası olan madencilik ve tarımla ilgili faaliyetler için yatırım yapılıyor. Bir yandan da üretimin son safhası olan pazarlama ile ilgili (dağıtım, ulaştırma ve ticaret ile ilgili) firmalar kuruluyor. Böylece sanayileşmiş ülkelerde yapılan bitimli (mamul) ürünler için bir yandan ucuz fiyata hammadde sağlanıyor ve bir yandan

da bitimlenen ürünlerin, rakiplere kaptırılmaksızın bu az gelişmiş ülkelerde pazarlanması sağlanıyor. Bu pazarların başka sanayileşmiş ülkelerin rakip firmalarına kaptırılmamasına özel bir çaba sarfediliyor. İşte bu iki safha birleştiği zaman ve bunlara sanayi ülkesinin siyasî otoritesi de yardımcı olduğu zaman, ortaya «emperyalizm politikası» denen politika çıkıyor. İleride emperyalizmin işleyiş kurallarını ve kendi dinamiğini tekrar göreceğiz.

Soru 10 : İktisadî sistemler ve yabancı sermaye akımları arasında ne gibi ilişkiler vardır?

Önce kapitalist iktisadî sistemde yabancı sermaye akımlarının yerini görelim. Bilindiği gibi, kapitalist iktisadî sistem, sanayi devriminin tamamlanmasından sonra üretim araçlarının özel mülkiyetine ve serbest rekabete dayanan bir piyasa örgütleme tipi olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist iktisadî sistemin sanayi devriminden sonra hızla gelişmesi, kısa bir süre sonra, önce uluslararası ticaret hacminde büyük bir artış ve bundan sonra da, uluslararası sermaye hareketlerinde büyük bir artış yaratmıştır.

Sermaye birikimi yoluyla yığın halinde üretime geçen Batılı firmalar iki bakımdan sınırların ötesine geçme zorunluğunu duyuyorlardı. Bunlardan birincisi, büyük çapta üretimin gerektirdiği hammaddelerin tedarikidir. Sanayileşmiş Batı ülkeleri tarımsal bakımdan sınırlı arz imkânlarına sahip olduklarından, (özellikle İngiltere'yi düşünelim), dış ülkelerin tarım ürünleri ve madenleri sanayiin ilk madde ihtiyacını beslemek için gerekli görülüyordu. O ülkelere ait doğal kaynakların ele geçirilmesi yolunda bir mücadele başlamıştı. İkinci se-

bep: Yığın halinde üretime imkân veren teknoloji, üretim arttıkça maliyeti daha da düşürmeğe imkân vermekte idi; iç piyasanın ihtiyaçlarını kısa zamanda karşılıyan sanayi, yeni pazarlar peşinde sınırlarının ötesine taşmak zorunda idi. Demek oluyor ki içerde olgunlaşan sanayi birimleri, bir yandan hammadde bulmak, öte yandan yeni pazarlar ele geçirmek için dış ülkelere doğru mücadeleci bir politika sonunda hükümetin de siyasetini etkileyerek, ele geçirerek emperyalizm adını alacak bir pazar kapma ve kaynakları tutma politikası güdüyorlardı. Bu politika her şeyden önce ülkelerin doğrudan doğruya kendi egemenlikleri altında bulunan sömürgelere uygulanıyordu. O bölgelerden hammadde tedarik ediliyor ve oralarda gene ürünlerin satışı için bir pazar özelliği geliştiriliyordu. İkinci grup devletler, bağımsız olmakla beraber, sanayi devrimini yapamamış olan ülkelerdi. Bu ülkelerin de pazarlarına satış yapmak, hammadde kaynakları ile tarım ürünleri kaynaklarını ele geçirmek politikası güdülüyordu. Tabiî gerek sömürgelerde, gerek bağımsız olan fakat sanayi devrimini yapamamış olan ülkelerde bu politikalar sadece alma ve satma işlemleriyle son bulmuyordu. Sanayileşmiş anavatan firmaları bu ülkelerde ilk maddeleri çıkarmak için veya bitimli ürünleri satmak için birtakım bağlı firmalar kurmak zorunda kalıyordu. Bu firmaların kurulması da anavatandan sermaye akımı ile yani yatırım yapılmasıyle mümkün oluyordu. Böylece Batı ülkelerinde sanayileşmenin başlaması ve gelişmesi, paralel bir hareket olarak, yabancı sermayenin de bu ülkelerden pazar veya hammadde kaynağı niteliğindeki ülkelere doğru sermaye akımının doğmasına sebep oluyordu. Bu dönemde, yani 19. asırda, Batıda sanayileşmenin başlaması ve olgunlaşması döneminde, sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan ülkeler genellikle serbest ticaret ilkelerini savunmuşlardır. Çünkü onlar sanayi devrimini gerçekleş-

tirmekle mamullerini çok daha ucuza maletmek imkânını bulmuşlardı. Geleneksel üretim türlerine karşı fabrika tekniği ile üretim rekabet şartlarını kendi lehlerine çevirmiştir. Bu durumda serbest ticaretin uygulanması, gümrük tahditlerinin kaldırılması daha önce sanayileşmiş olan ülkelerin çıkarlarına uygundu. Nitekim, önce sanayileşmiş olan ülkeler henüz sanayileşme safhasına geçmemiş olan devletlere karşı daima serbest ticaret ilkelerini savunmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğunda İngilizlerle imzalanan 1838 ticaret anlaşması, İmparatorluğun gümrük kapılarını Batı sanayi devriminin sonucu olarak yığın halinde üretilmiş mallara açıyordu.

Sonuç olarak şunları söyliyebiliriz. Kapitalizm sanayi devrimini tamamladıktan sonra, olgunlaştıkça daha çok sermaye ihracı ihtiyacındadır. Çünkü bir yandan hammadde pazarlarını ele geçirmek, hammadde kaynakları sağlamak, bir yandan da ürünlerine piyasa bulmak, sınır dışındaki ülkelere satmak zorundadır. Her iki faaliyet de bir kısım sermayenin ihraç edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu sermaye ya sömürgelere gider, ya da bağımsız olan başka az gelişmiş ülkelere gider. Özetliyecek olursak, sanayi devriminden sonra olgunlaşan kapitalizm milletlerarası bir nitelik kazanmak zorundadır.

Çağımızda da kapitalizm, uluslararası yatırım yapmak zorunda mıdır? Yani varlığını sürdürmek için dış ülkelere yatırım yapmak, sermaye ihraç etmek zorunda mıdır? Bu soruya da «evet» cevabını vermek gerekir. Bugün durum 19. asırdakinden pek farklı değildir. Yalnız belki şu fark ortaya çıkmıştır. Eskiden erken sanayileşmiş - sonra sanayileşmeye geçmiş ülkeler ayırımı vardı. Bugün sanayileşmiş ülkeler birbirlerine oldukça yakın sanayileşme safhalarındadırlar. Bununla beraber, Amerika'nın daha ileri, buna karşılık Avrupa ülkelerinin bi-

raz daha geri bir iktisadî etkinlik safhasında olduğunu belirtebiliriz. Bu durumda sanayileşmiş ülkeler sadece az gelişmiş ülkelere doğru değil, kendi aralarında çok gelişmişten daha az gelişmişe doğru da yatırım yapmaktadırlar. Sonunda ortaya çıkan görünüm, gelişmiş ülkeler arasında bazı firmaların birçok ülkede kollarının olmasıdır. Birçok ülkeye birden yerleşmiş uluslararası firmaların sayısı da hızla artmaktadır. Bu durum o kadar hızlı bir şekilde gelişmektedir ki, birçok firmalar hangi millete ait olduğu kestirilemiyecek kadar uluslararası ve vatansız bir nitelik kazanmışlardır. Bunların hem ilk doğdukları ana vatanda, hem de sonradan yatırım yaparak geliştikleri diğer sanayileşmiş ülkelerde faaliyet kolları vardır. Bu faaliyetlerin hepsi aynı malî grup tarafından yönetilir. Aynı olay sanayileşmiş ülke firmalarının az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları yatırımlarda görünür. Az gelişmiş ülkelerde de bu firmalar birtakım şubelere, kollara sahip olurlar. Bunlara malî ahtapotlar, malî ahtapot şeklinde gelişmiş uluslararası firmalar da denmektedir. Bu firmaların özellikleri ve uluslararası yatırım yapma istidatları, uluslararası yatırım yapma alışkanlıkları dikkate alınırsa, kapitalizmin özü gereği uzun vadede, millî olmaktan çok, uluslararası bir gelişim göstermek zorunda olan bir sistem olduğunu söyleyebiliriz. Tekrar edelim: Kapitalizm millî olmaktan çok, millî firmaların yabancı ülkelerde yaptığı yatırımlar sebebiyle uluslararası nitelik kazanmaktadır. Bu firmalara uluslararası vatansız firmalar da deniyor. Özetlersek kapitalizm kendi iç dinamiği gereği uluslararası bir gelişmeye yönelen, yönelmek zorunda olan bir iktisadî sistemdir. Millîlik, kapitalizmin öz ve kaçınılmaz niteliği değildir. Kapitalizmin öz ve kaçınılmaz niteliği, uluslararası olma, ulus gerçeğini silme ve kâr amacına göre uluslararası örgütlenmeye yönelmedir.

Acaba sosyalist iktisadî sistemde yabancı sermaye akımları kaçınılmaz bir unsur mudur? Bilindiği gibi sosyalizm, esas itibariyle, toplumun üyelerinin üretim araçlarına beraberce sahip oldukları bir iktisadî sistemdir. Üretim araçlarının kollektif mülkiyetine dayanan bir iktisadî sistemdir. Devletleştirmeler tamamlandığı ve üretim araçlarının özellikle sanayide tümüne yakın bir kısmı millete maledildiği (yani özel mülkiyetten çıkarıldığı) zaman acaba bu sistemin tabiî gelişmesi kapitalizmde olduğu gibi onu sermaye ihracına, uluslararası yatırımlara doğru iter mi? Sosyalist üretim birimlerinin mahiyetleri gereği uluslararası yatırımlara yönelmek zorunda olduğunu söylemek mümkün değildir. Sosyalist ülkelerdeki firmalar, şüphesiz kendi ülkeleri dışında da bir ihracata yönelirler. Bununla beraber, bu firmaların yaptıkları ihracatın yanı sıra başka ülkelere gidip hammadde piyasalarını tutmak üzere yatırım yapmaları veya üretime pazar sağlamak üzere dağıtıcı firmalar, montaj firmaları kurmaları şimdiye kadarki sosyalizm örneklerinde pek dikkati çekmiş bir olay değildir. Bununla beraber, hemen belirtelim ki sosyalist firmaların da ülke sınırları dışına sadece mal ihracıyla yetinmeyip kendi sermaye ve teknolojilerini de ihraç etmek istemeleri ve sınırlar dışında şubeler kurmaları mümkündür. (Ancak böyle bir olanağın kullanılması yerine bu firmalar, sanayileşme bakımından geri durumda olan ülkelere teknik yardım, makine teçhizat ve üretim araçlarını ödünç olarak verebilirler.) Bu ödünçler belli bir süre sonunda geri ödenir. Şüphesiz bu bir yabancı sermaye akımıdır. Sosyalist ülkeler arasında da, kapitalist ülkelerde olduğu gibi, ödünç şeklinde yabancı sermaye akımları görülmektedir. Uluslararası ödünç hareketlerinin sosyalist sistem ile bağdaşmıyan bir yönü yoktur.

Soru 11 : Yabancı sermaye iktisadî sistem ihracının bir aracı olabilir mi?

Yabancı sermaye ve iktisadî sistemler bakımından önemli bir başka konu da yabancı sermaye hareketlerinin iktisadî sistemlerin ihracında etkili bir araç olup olamıyacağıdır. Acaba bir kapitalist ülke sanayileşme öncesi bir ülkeye gönderdiği sermaye ile o ülkenin iktisadî sisteminin kapitalizme yönelmesini sağlayabilir mi? Aynı şekilde bir sosyalist ülke, verdiği ödünçleri, bunları alan ülkede sosyalizmin yavaş yavaş yerleşmesi için, bir alet olarak kullanabilir mi?

Önce birinci sorunun cevabını arıyalım. Bu sorunun cevabı evettir. Bir ülke sanayileşmesini gerçekleştirdikten sonra kendi serbest teşebbüs firmalarını ikinci bir ülkeye yatırıma gönderirse, bu yatırımlar bu ikinci ülkede serbest teşebbüs esasına dayanan birtakım firmalar halinde işliyecektir. Sermayeyi alan ülkede sanayi kesimi zayıf olduğu için, sanayi kesiminde üstünlüğü yabancı firmalar ele geçirecektir. Bu firmalar kendi ülkelerindeki iktisadî düzenin bu ülkede geçerli olması için gerekli kuralların yerleşmesine çalışacaklardır. Ayrıca kendilerini ilerdeki millîleştirme tehlikelerine karşı da korumak için uluslararası özel mülkiyete dayanan serbest rekabet düzeninin bu ülkede bir temel düzen olarak kabul edilip yürürlükte bırakılmasını sağlamak için çaba göstereceklerdir. Bu çabalarında özellikle de başarılı olabilirler. Çünkü ülke, demin de dediğimiz gibi, henüz sanayileşme öncesi safhadadır. Ya da sanayileşmenin ilk safhalarındadır. Yabancı sermaye dolaysız bir yatırım olarak ve biraz güçlü bir şekilde bu ülkeye akmışsa, bu durum birçok sanayi firmalarının yatırım yaptığı bu ülkenin serbest piyasa düzenini kabul etmesini gerektirir. Yoksa sosyalist ülkedeki bir sanayi firması, bir başka sosyalist

ülkede yatırım yaparak şube açamaz. İkinci ülke bu çeşit yatırımları kabul etmiyecektir. Çünkü sosyalist iktisadî sistem, yabancı özel firmaların mülkiyetindeki yatırımları kendi toprağında kabul etmez. Bütün sanayiin millete, devlete ait olması esasını kabul eder. Demek oluyor ki, sosyalist sistemde, firmaların ürünlerini ihraç ettikten başka sermaye ve teknolojilerini de ihraç edip başka bir ülkede yatırım yapmaları mümkündür. Fakat sosyalist bir ülke başka bir ülkenin firmalarının, o ülke sosyalist olsa bile, kendi ülkesinde yatırım yapmasına müsaade etmez. Çünkü ülkedeki sanayi üretim araçlarını millîleştirmiştir.

Bununla beraber, Sovyet Rusya ve Balkan Sosyalist ülkelerinde şöyle bir tatbikat ta görülmüştür. Daha önce sanayileşmiş olan Rusya'nın bazı firmaları bazı Balkan ülkelerinde bu ülkelerin firmalarıyla ortaklaşa bazı sanayi kolları kurmuşlardır. Bu sanayi ürünleri üzerinden de yatırıma katılan Sovyet firmaları bir miktar pay almışlardır. Fakat bütün bu uygulamalar belli bir dönem sonunda tasfiye edilmiş ve fabrikalar sonunda daima yatırımın yapıldığı ülkenin malı haline getirilmiştir.

Sonuç olarak şunu söyliyebiliriz: Sosyalist sistemlerde, sanayi üretimi yapan firmalar, ürünlerini ihraç etme eylemi yanısıra kendi teknik sermayelerini de ihraç edip başka ülkelerde üretime geçebilirler ve üretimden pay alabilirler. Ancak sosyalist bir ülke başka bir ülkenin firmasının kendi ülkesinde üretim araçlarına sahip olması esasını sistemi gereği kabul etmiyeceğinden böyle bir uygulama sosyalist ülkeler arasında söz konusu olamaz. Öyle ise bir firmanın başka bir ülkede yatırım yapması şeklindeki yabancı sermaye hareketleri sosyalist sistemin mantığı ve ilkeleri ile bağdaşamaz. Ancak şurasını belirtelim ki, yabancı sermaye akımının ikinci yolu olan ödünç verme şıkkı kapitalist sistemle olduğu gibi sosya-

list sistemle de pekâlâ bağdaşabilir. Bu ödünçler, sosyalist sistemlerde de sanayileşme bakımından ileri durumda bulunan anavatandaki iktisadî sistemin burada da işlemesi için kuvvetli birer etken olarak ülkedeki siyasî gelişmeye ağırlıklarını koyacaklardır.

Bu firmaların sanayi kesiminde paylarının büyük olması, (ki yabancı firmalar yerli sanayileşme hareketi başlamadan gelmişse bunların sanayi kesimindeki yeri büyük olacaktır) iktisadî sistemin kapitalizm içinde kalmasında etkilerinin yüksek olmasına sebep olur. Çünkü ellerindeki imkânlar fazladır. Çünkü ülkede yerli sanayi henüz zayıftır. Sanayi kesimine bunlar hâkimdirler ve yavaş yavaş sanayi kesiminde işleklik kazanan kapitalizmi tarım kesimine, ilk maddeler üretimi kesimine de yaymak eğilimi gösterirler. Böylece, doğrudan doğruya yatırım şeklinde alınan yabancı sermaye, yani sanayileşmiş ülkelerden gelen yatırımlar, bu yatırımları alan ülkenin gönderen sanayileşmiş ülkenin uydusu halinde gelişmesine sebep olabilir. Nitekim 19. asırda durum böyle gelişmiştir. İngiltere'de sanayileşmeyi başarmış olan ve sürdüren firmalar, gittikleri ülkelerde de kendi ülkelerinde geçerli olan kuralları uygulamışlar, benzer iktisadî sistemler kurmuşlardır. Bu sistemlerin sağlamlaşmasını ve devamını sağlamak için çaba göstermişlerdir. Hatta o kadar ki gittikleri ülkenin hukuk düzeni dışında kalmayı ve kendi hukuk kurallarına bağlı olmayı da koparddıkları ayrıcalıklar (kapitülâsyonlar) sayesinde çoğu kez başarmışlardır.

Bir de meseleye ikinci açıdan bakalım. Sosyalizmi kurmuş olan ülkelerdeki (özellikle sanayiin tamamen devlet elinde bulunduğu ülkelerdeki) firmalar başka ülkelerde yatırım yaptıkları zaman acaba bu ülkelerin daha çok sosyalizme yönelmelerine çaba gösterebilirler mi? Genellikle sosyalist ülkelerdeki firmaların başka ülke-

lerde doğrudan doğruya yatırım yapması olayına da pek rastlanmamaktadır. Tabiî bu mümkündür, fakat bu tür sermaye akımları pek genelleşmiş değildir. Daha çok görülen sosyalist ülkelerin hükümetlerinin sermayeyi daha çok borç şeklinde vermeleridir. Bu borç sadece belli bir meblağın verilmesi şeklinde değil, teknik yardım yapılması, makina ve teçhizatın gönderilmesi ve belli bir fabrikanın kurulması şeklinde de olabilir ve olmaktadır. Bu ödünçler genellikle devlet kesiminde fabrika kurmak için kullanılmaktadır. Böylece sosyalist ülkeler pek az doğrudan doğruya yatırım yapmakta, buna karşılık az gelişmiş ülkelerin sanayi kesimlerinde üretim birimlerinin kurulması için daha çok borç vermektedirler. Çoğu kere bu fabrikaların kurulmasını, bir süre işletilmesini de üzerlerine almaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerde kurulan bu fabrikalar hemen hemen daima devlet kesimi içinde kurulmaktadır. Ödünç veren sosyalist ülkelerin bunu tercih ettikleri dikkati çekmektedir. Kural bu olmakla beraber bazı hallerde de sosyalist ülkelerin, verdikleri ödünçlerin az gelişmiş ülkelerde özel kesimde özel mülkiyete dayanan firmaların kurulması için harcanmasına razı oldukları dikkati çekmektedir. Son zamanlarda bu türden sermaye akımlarının artmakta oluşu da dikkati çekmektedir.

Şimdi örnek olarak Türkiye'yi alalım. Türkiye 1930'larda Rusya'dan ödünç almıştır. Bu ödünçler bazı fabrikaların kurulmasında kullanılmıştır. Bu fabrikalar Rusya'dan makina teçhizat ve teknisyenler getirtilmek suretiyle kurulmuştur. Bu işletmelerin tümü devlet kesimi içerisinde iktisadî devlet teşekkülü olarak doğmuştur. Bilindiği gibi, İktisadî Devlet Teşekkülleri sosyalist tipte üretim birimleridir. Piyasa için üretim yapmaktadırlar, fakat devlet mülkiyetindedirler. Bunlar devletin sanayi kesimindeki üretim faaliyetlerini yürütürler. Bu şe-

kilde Türkiye'ye verilmiş olan Rus kredileri 2. Dünya Savaşından önce daha çok iktisadî devlet teşekküllerinin kurulup geliştirilmesinde kullanılmıştır. Diyebiliriz ki sosyalist ülkeler genellikle devlet kesimi içerisinde sanayi birimlerinin kurulmasını ve gelişmesini desteklemek üzere kredi vermeyi tercih etmektedirler.

Soru 12 : Bu kuralın istisnaları var mı?

Şimdi bu iki kuralın istisnalarını zikredelim. Kapitalist ülkelerin firmaları, yatırım yaptıkları ülkelerde kapitalist sistemi geliştirirler. Sosyalist ülkelerin hükümetleri ödünç verdikleri ülkelerde sosyalistçe üretim birimleri kurmaya çalışırlar dedik. Bu iki kuralın da istisnası vardır.

Bugün kapitalist kesimdeki bazı firmalar gerek az gelişmiş ülkelerde gerek sosyalist ülkelerde sosyalist kesim içerisinde fabrikalar kurmakta ve sadece yaptıkları yatırım ya da verdikleri sermaye için alacaklı kalmayı kabul etmektedirler. Aynı şey sosyalist ülkelerin yaptıkları yatırımlar için de söylenebilir. Onlar da bazen verdikleri kredinin özel teşebbüsün yeni yatırımlarında kullanılmasına razı olabilmektedirler. Birincisine misal olarak Romanya'da Krupp'un yapmayı tasarladığı yatırımları verebiliriz. İkincisine de örnek olarak Türkiye'de devletin de katılma payı olmakla beraber esas itibariyle özel teşebbüs firması sayılabilecek olan İş Bankasına ait Şişe Cam Fabrikasının Çayırova'daki fabrikaları zikredilebilir. Bu fabrika Rus ödüncü ve teknik yardımı ile kurulmuştur.

II. BÖLÜM

YABANCI SERMAYE AKIMLARI TARİHİNE BİR BAKIŞ

Soru 13 : Yabancı sermaye hareketleri nasıl başladı?

Dedik ki uluslararası sermaye akımlarının iktisadî bakımdan anlamlı bir seviyeye ulaşması sanayi devrimini izleyen dönemde olmuştur. Bu dönemde sanayileşmiş ülkelerde, özellikle İngiltere'de, insanlık tarihinde görülmemiş ölçüde bir sermaye birikimi süreci başlamıştır. Bu sermaye birikimi sayesinde, önce bu ülkede ve daha sonra diğer sanayileşen Batı ülkelerinde emekçi başına düşen sermaye miktarı artmıştır ve gelir dağılımındaki büyük adaletsizlik sebebiyle millî gelirdeki artış daima daha çok sermaye sahiplerinin geliri olarak kalmıştır. Bu da bu ülkelerde sermaye bolluğu yaratmıştır. İşte bu sermaye bolluğu bu ülkelerdeki yatırım fırsatları iyice kullanıldıktan sonra tabiî kaynakları bol olan başka ülkelerdeki yatırım fırsatlarının değerlendirilmesi için yurt dışına akıtılmağa başlanmıştır. Sanayileşmiş anavatandaki firmaların hammadde ihtiyaçlarının karşılanması için denizaşırı ülkelerde yatırımlar yapılmıştır. Aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerin ürünlerinin sürümü için diğer ülkelerde ve özellikle yeni keşfedilmiş ülkelerde dağıtım kesiminde yatırımlar yapılmıştır.

19. asır boyunca yapılan dolaysız yatırımlar daha

çok yeni keşfedilmiş kıtalarda yapılmıştır. Eskiden beri sanayi öncesi geleneksel bir yerleşik hayat yaşayan, belli bir uygarlık düzeyinde kendisini tekrarlayan toplumların yaşadığı Asya ve Afrika ülkelerine giden yabancı sermaye, toplam içinde oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Bu yatırımlar sanayileşmiş ülkelerdeki gelir dağılımındaki büyük eşitsizlik sebebiyle millî gelirin oldukça yüksek bir oranına ulaşabilmiştir. Gelir dağılımı eşitsiz olduğu için sermayedar sınıf millî gelirin büyük bir payını alabilmekte idi. Bu büyük paydan da anayurtta yatıramadıkları tasarruflarını kâr hadleri daha yüksek olan dış ülkelere doğru akıtmakta idiler

Soru 14 : 19. asırdaki yabancı sermaye hareketlerinin iktisadî özellikleri nelerdi?

Bu dönemde ortaya çıkan sermaye hareketleri şu özellikleri taşımakta idi. Bir yandan yapılan sermaye aktarmaları devlet eliyle değil, özel teşebbüsler kanalıyla yapılmakta ve özel kişilere ait olmakta idi. Yatırımların çoğu da portföy yatırımları niteliğinde idi. Ayrıca sanayileşmelerini tamamlamamış ülkelerin sermaye piyasalarında sattıkları devlet tahvilleri de önemli bir yabancı sermaye hareketine sebep olmakta idi. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası aldıkları borçları Batı'nın sermaye piyasasına tahvil satmak suretiyle sağlamakta idiler.

19. asırdaki yabancı sermaye daha çok doğrudan doğruya yatırım şeklinde olup özellikle sömürgelere yönelmiştir. Sömürgelerdeki yatırımlar da daha çok anavatandaki sanayiin hammaddelerinin temini için ilk maddeler kesimine, maden çıkarmaya ve ağır sanayi kesimine yapılmıştı. Tarım kesiminde yapılan yatırımlar

da daha çok sanayi hammaddesi olan tarım ürünlerinin üretimi için yapılmaktaydı (plastasyonlar). Yirminci asırda da sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerde yaptıkları dolaysız yatırımlarda bu özellikler ağır basmaya devam etmiştir.

Dedik ki Birinci Dünya Savaşından önceki dönemde yabancı sermaye akımları daha çok özel yabancı sermaye şeklinde idi. Bunlar sanayileşmiş ülkelerden, özellikle İngiltere'den, az gelişmiş ülkelere, onlar içinde de özellikle sömürge niteliğindeki ülkelere doğru akmakta idi. Şeklen bağımsız olan, fakat Batının iktisadî baskısı altında tutulan ülkeler de modernleşmek için Batı sermaye piyasalarından borç alma yoluna gitmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun da nasıl bu yola gitmiş olduğunu daha önce anlatmıştık.

Birinci Dünya Savaşından önceki dönemde, yabancı sermaye akımlarının doğduğu yer İngiltere olmuştur. Bütün asır boyunca yabancı sermaye akımlarının büyük ağırlığını İngiltere ekonomisi taşımıştır. Öyle ki bu ülkeden dışarı giden sermaye akımı bir ara millî gelirin % 7'sine kadar yükselmiştir. Birinci Dünya Savaşının başlamasından hemen önceki dönemde, 19. asırdan beri yapılagelen yatırımların sonucu olarak sanayileşmiş Batı ülkelerinin diğer ülkelerde birikmiş olan yatırımlarının tutarı 2 sayılı tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü üzere bu tarihe kadar sanayileşmemiş ülkelere akmış toplam yabancı yatırım sermayesi 44 milyar dolardır. Bunun 18 milyar dolarlık kısmı İngiltere'ye aitti. Bunu 9 milyarla Fransa, 5,8 milyarla Almanya ve 3,5 milyar dolarla Amerika izliyordu. Bu sermayenin en büyük kısmı (12 milyar dolarlık kısmı) yine Avrupa'da yatırılmıştı. Sonra 10,5 milyar ile Kuzey Amerika geliyor ve onu Latin Amerika ve Asya izliyordu.

Tablo 2

Birinci Dünya Savaşından önceki
yabancı yatırımlar (1913 - 14 durumu)
(Milyon dolar)

Yatırımcı ülkeler:		Yatırılan ülkeler:	
İngiltere	18.000	Avrupa	12.000
Fransa	9.000	Kuzey Amerika	10.500
Almanya	5.800	Latin Amerika	8.500
A. B. D.	3.500	Asya	6.000
Diğer ülkeler	7.700	Diğer ülkeler	7.000
Toplam	44.000	Toplam	44.000

Kaynak **The International Encyclopaedia of the Social Sciences,** cilt 8, The Macmillan Co. 1968, s. 28.

Soru 15 : Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde yabancı sermaye akımları nasıl bir gelişme göstermiştir?

Bu dönemdeki yabancı sermaye hareketlerini büyük iktisadî buhranın patladığı 1929 yılından önceki dönem ve bu buhranın olgunlaştığı 1930 yılından İkinci Dünya Savaşının çıktığı yıla kadar olan dönem diye ikiye ayırmak uygun olur. Birinci dönemde (yani 1921 - 1929 yılları arası) daha çok savaş öncesi dönemi canlandırmak çabası gösterilmiştir. Bu dönemde sermaye ihracatı sanayileşmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru ve dolaysız özel yatırım şeklinde olmuştur. Sanayileşmiş ülkelere doğru akan sermaye ise kısmen portföy, kısmen de yatırım şeklinde olmuştur.

Tablo 3'de bu dönemdeki net sermaye akımlarının miktarları gösterilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü gibi, artık İngiltere sermaye ihracı bakımından birinci sırayı

tutmuyor, bu sırayı ABD'ne kaptırmış bulunuyor. İkinci sıra İngiltere'dedir. Fransa ise üçüncü sıraya düşmüştür. Bu dönemde yapılmış olan yabancı yatırımların miktarı oldukça yüksektir.

1929 senesinde ABD'nin ülke dışında sahip olduğu yatırım toplamı (yarısı dolaysız, yarısı portföy yatırımı olmak üzere) 14,6 milyar dolar tutarındadır. 1929 yılında İngiltere'nin ülke dışında sahip olduğu yatırım şeklindeki varlıklar (hisse senedi ve dolaysız) ise (gene yarısı dolaysız yarısı portföy olmak üzere) 16,8 milyar dolar tutmaktadır. Görülüyor ki, 1929 yılında toplam yabancı sermaye varlığı (yabancı yatırım varlığı) bakımından İngiltere hâlâ Amerika'dan daha fazla varlığa sahip gözükmektedir. Ancak yıllık net yabancı sermaye akımı bakımından Amerika artık birinci sırayı almıştır.

Tablo 3
İki Dünya Savaşı Arasında Yabancı Yatırımlar
(Milyon dolar)

	1921-29	1930-38
Net sermaye ihracı:		
A. B. D.	5.990	—4.964
İngiltere	3.425	— 893
Fransa (denizaşırı ülkelerine)	3.037	— 94
Diğer ülkeler (a)	1.044	— 402

1929 da yabancı yatırımların değeri:

	Dolaysız	Portföy
A. B. D.	7.500	7.100
İngiltere	7.900	8.900

(a) İsviçre, İsveç ve Hollanda

Kaynak **The International Encyclopaedia.** op. cit. s. 29.

1930 yılından itibaren yabancı sermaye akımlarının hemen hemen tamamının durduğunu görüyoruz. Sanayileşmiş ülkeler bu tarihten itibaren artık diğer ülkelere büyük miktarlarda net yabancı sermaye akıtmıyorlar. Aksine o ülkelerdeki varlıklarını tasfiye ediyorlar ve net yabancı sermaye ithal eder, (dış ülkelerdeki yatırım varlıklarını satarak) ana para ve faizini geri alır duruma geçiyorlar. Gerçekten tabloda da görüldüğü gibi, 1930 - 38 arasında Amerika 5 milyar dolara yakın sermayesini dış ülkelerden geri çekmiştir. Bu miktar bu ülkenin 1921 -29 arasında yapmış olduğu yatırımların % 82'sine ulaşmaktadır. Demek oluyor ki, buhran sonucu sanayileşmiş ülkelerin kapitalistleri diğer ülkelerdeki varlıklarının bir kısmını tasfiye etmek, sermayelerini geri çekmek zorunda kalmışlardır. 1930 - 38 dönemi, yabancı sermaye hareketleri için kırıcı bir dönem olmuştur. 1929 buhranına kadar Rusya'daki ihtilâle, az gelişmiş ülkelerde yükselmeğe başlıyan bağımsızlık ve milliyetçilik hareketlerine rağmen (Çin'de Sun Yat Sen, Türkiye'de Mustafa Kemal hareketleri) 19. asır düzeninin tekrar kurulabileceği fikrine Batılı politikacılar Dünya Buhranının doğuşuna kadar saplanmışlardır. Buhrandan sonra bir kısım sanayileşmiş Batı ülkelerinde demokrasi yerini faşizme, otoriter ve aşırı milliyetçi rejimlere terketmiştir. Uluslararası özel sermaye yatırımları için dünyanın geniş kesimleri elverişli ve güven verir bölgeler olmaktan çıkmıştır.

Soru 16 : İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli yabancı sermaye akımları oldu mu?

Savaş yıllarında en önemli kaynak aktarmalarını ABD. kendi müttefiklerine yapmıştır. Bu yardımlar Lend - Lease (ödünç verme ve kiralama) denen program

çerçevesinde yapılmıştır. 1941 - 48 arasında bu program dahilinde yapılan bağışların, yardımların değeri, Amerikan kaynaklarına göre, 57 milyar doları bulmuştur. Bir kısım «ödünç ve kiralama programı yardımları» ise ödünç şeklinde yapılmıştır. Bunların tutarı daha azdır (3 milyar dolar kadar). Aynı dönem içinde A. B. D.'nin bağış şeklinde yardımları bir de UNRRA programı çerçevesinde yapılmıştır. Bu yardımın amacı, daha çok besin yardımı yapmak, savaşta müttefik ülkeler halklarının ve işgal bölgelerindeki halkların beslenme ihtiyacını karşılamaktı. Keza işgal edilmiş bölgelerde halka yapılan yardımlar da daha çok böyle bağış şeklindeydi. Amerika'nın kısmen bağış olarak yaptığı bir başka yardım da gıda maddeleri fazlasından yapılan bağışlardır.

Soru 17 : Besin maddeleri fazlası yardımları nedir?

Gıda maddeleri fazlası meselesi Amerika'da 1950 yıllarında önemli bir mesele haline gelmiştir. Tarımda fiyatların desteklenmesi Amerika'da dünya pazarlarına akıtılamıyan besin maddesi fazlalarının yığılmasına sebep olmuştur. Bilindiği gibi besin maddelerinin talep elastikliği zayıftır. Başka bir deyişle, fiyatı düşürülmekle sürümü artırılabilecek türden mallar değildir bunlar. Bu sebeple bunların fiyat kırmak yoluyla dünya pazarlarına satışı da mümkün gözükmemekte idi. Amerikan hükümeti tarım üreticilerine fiyat desteği politikasını güttükçe iç piyasada ihtiyaç duyulandan daha fazla tarımsal üretim yapılmakta idi. Bunların dış piyasalara satışı da mesele olmakta idi. Çünkü dış pazarlarda gıda maddelerine ihtiyaç duyan ve onu satın almak isteyebilecek ülkelerin bunu dövizle ödeyecek satın alma güçleri yoktu. Meselâ Hindistan, Mısır, Lâtin Amerika ülke-

leri, İran, Türkiye gibi. Ödeme gücüne sahip olan ülkelerde ise zaten gıda ihtiyaçları tamamen karşılanmış durumda idi. Bu ülkelere fiyat kırma yoluyla daha fazla gıda maddesi satma ihtimali pek zayıftı. Bilindiği gibi tarım ürünlerinde fiyat kırma politikasına gidildiği zaman fiyat alabildiğine düşer, fakat sürüm pek fazla artmaz.

Bu durum karşısında Amerikan Hükümeti PL 480 adını taşıyan bir kanun kabul ederek gıda maddesi fazlalarının bir kısmını ihtiyaç duyan fakir ülkelere mahallî para karşılığında satmıştır. Bundan en çok yararlanan başlıca ülkeler Hindistan, Pakistan, İran, Mısır, Türkiye ve bazı Lâtin Amerika ülkeleri olmuştur. Gıda maddesi fazlalarının karşılığı olarak biriken paraların bir kısmı alan ülkeler hükümetlerine bağış olarak verilmiştir. (Ürün değerinin 1/3'ü kadar bir kısmı). Diğer bir kısmı ise (2/3'ü kadar bir kısmı) ödünç olarak verilmiştir. Ancak bu borcun ödenmesi için döviz istenmemekte, alan ülkenin parası ile ödeme kabul edilmekteydi.

Bu mekanizma ile Amerika Hükümeti, bu malları sürdüğü piyasalarda kendi hesabına mahallî paralar biriktirmiştir. İşte bu paralara «PL 480 (programın dayandığı kanunun numarası) karşılık paraları» adı verilmiştir. Bu karşılık paraların bir kısmını, Amerikan hükümeti kendi temsil ihtiyaçları ve propaganda hizmetleri için kullanmaktadır (elçilik, konsolosluk giderleri gibi).

Bir kısmı da o bölgede yatırım yapmış olan Amerikan firmalarının yerli para ile kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanılan paralara «Cooley fonları» denmiştir. Geri kalan karşılık paralar ise, gerek özel teşebbüse, gerek devlete ödünç olarak verilmektedir. Bu ödünçlerin faizi % 5 civarında, ve vadeleri de oldukça uzundur.

Bu kalemden yapılan yardımlar son yıllarda azalan bir eğilim göstermiş ve hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştır.

Önemli olan nokta şudur: Mahallî para olarak ödenmiş olan bedellerin birikmesi Amerikan hükümetine bir yandan, eğer bu paralar olmasaydı, döviz karşılığı sağlayacak olduğu hizmetlerin ödenmesini sağlamaktadır (elçilik giderleri gibi). Bir yandan da kendi ülkesinin firmalarına mahallî para ile kredi temin etmektedir. Bu da yine yabancı ülkede yatırılmış Amerikan Sermayesi yararına bir sonuçtur. Ayrıca Amerika'nın elindeki bu paralar her çeşit mahallî propaganda, özel teşebbüse kredi açma, hükümete hangi işlerde kullanılacağını bile tartışarak kredi verme imkânlarına yol açmaktadır. Bütün bu imkânlar Amerikan hükümetinin yerli ekonomide gerek özel kesimde, gerekse kamu kesiminde geniş ölçüde söz sahibi olmasını sağlar. Sonuç olarak bu program siyasî bağımlılık açısından ya da siyasî etki bakımından Amerikan hükümetine birçok avantajlar sağlayacak niteliktedir. Alan ülke bakımından da başlıca sakıncası siyasî bağımlılığı artırması, devlet dairelerinin alt kademelerinin de Amerikan makamlarına avuç açması sonucunu doğurmasıdır. Ayrıca gıda fazlasından mahallî para karşılığı yardım alınması, davayı kökünden çözen bir yöntem değil, sadece derdin bir süre unutulmasını sağlayan bir avuntudur.

Tarımda fiyatların desteklenmesi politikası terkedildikten sonra Amerikan hükümetinin elindeki gıda maddesi fazlaları, stokları yavaş yavaş erimiştir. Sonuç olarak da gıda maddesi fazlalarının gerek bağış olarak ve gerekse son yıllarda gittikçe artarak yapıldığı gibi ödünç olarak az gelişmiş ülkelere sürümü politikasına artık yer kalmamıştır.

Soru 18 : İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yabancı sermaye akımları nasıl bir gelişme göstermiştir?

Bu yabancı sermaye akımlarını iki ayrı grupta incelemek gerekmektedir. Birincisi Batı blokunun verdiği ödünçler ve Batı bloku ekonomilerindeki firmaların yaptıkları dış yardımlar. İkincisi ise Çin - Sovyet blokunun verdiği ödünçler ve sağladığı başka yardım imkânlarıdır. Önce bunlardan birincisi üzerinde duralım.

Bundan önce belirttiğimiz Lend - Lease programı dışında Amerika'nın ilk büyük dış yardım programı 1948'de başlayan programdır. Buna European Recovery Program (Avrupa Kalkınma Programı) ya da Marshall Yardım Programı denmiştir. Bu program 1948 - 52 yılları arasında ödünç ve hibe şeklinde 17 Batı Avrupa ülkesine yardım sağlamıştır. Bu programın asıl amacı az gelişmiş ülkelere ödünç ve hibe sağlamak değildi. Bununla beraber, daha sonra az gelişmiş ülkelere yönelen yardımlarda bu programın tecrübesinden yararlanılmıştır. 1950 yılında Amerikan Kongresinde «Aid for International Development» (Uluslararası Kalkınma için Yardım) tasdik edilmiştir ve (Point Fourth) «Dördüncü Nokta» başlığı altında teknik yardım programlanmıştır. Türkiye ve Yunanistan bu «Dördüncü Nokta» yardımlarından yararlanan ülkeler olmuştur. 1941 yılından 1960 yılına kadar Amerika'nın sağladığı çeşitli yardımlar, bağış ve ödünç olarak ve programlara göre Tablo 4'de gösterilmiştir.

1954 yılından itibaren Sovyetler Birliği, Çin ve diğer sosyalist ülkeler de yardım programı adı altında az gelişmiş ülkelere iktisadî kaynak aktarmağa başlamıştır. Bu blokun ülkelerinin 1960'a kadar verdikleri bağış ve ödünçlerin % 85'i Sovyetler Birliği tarafından, % 7'si Çekoslovakya, % 4'ü Çin, gene % 4'ü Yugoslavya tara-

Tablo 4

A. B. D. 'nin 1941 - 60 döneminde bağış ve ödünç şeklinde yaptığı dış yardımlar

(Milyon dolar)

	1941 48	1949 - 56	1957 - 60	Toplam
Genel toplam	70.318	45.422	22.633	138.408
Uluslararası mali kurumlara yatırım	3.385	—	1.455	4.875
Toplam bağışlar	57.167	39.883	15.619	112.669
Ödünç verme - kiralama	48.672	—	—	48.672
UNRRA ve onunla ilgili	3.473	53	—	3.526
İşgal bölgelerine yardım	3.591	3.061	6	6.658
Marshall planı, (ERP), MSA ve diğer (a)	514	18.400	5.429	24.343
Gıda fazlası	—	702	1.272	1.974
MDAP ve MSA askeri yardımı (b)	—	16.450	8,911	25.361
Diğer bağışlar (c)	914	1.216		2.130
Toplam ödünçler	9.766	5.539	5.559	20.864
Ödünç - kiralama	2.957	56	6	3.019
Export - Import Bank	2.570	2.427	2.104	7.101
İngiliz ödüncü	3 750	—	—	3.750
Marshall planı (ERP, MSA ve diğer)	—	2.044	893	2.937
Gıda fazlası	—	860	2.546	3 406
Başka ödünçler	487	151	9	647

Not:

(a) ERP: Eurupean Recovery Program (Marşal Planı), MSA: Mutual Security Act (Karşılıklı Güvenlik Programı).

(b) MDAP: Mutual Defence Assistance Program (Karşılıklı Savunma Yardım Programı).

(c) Türkiye Yunanistan ve bazı Asya ükelerine yapılan askeri yardımlar.

Kaynak: **International Encyclopaedia of the Social Sciences**, c. 5, s. 322.

fından sağlanmıştır. Başka bir deyişle, sosyalist blokun yardımlarında Sovyetler Birliği asıl ağırlığı taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin yaptığı yardımların büyük bir kısmı ödünç şeklinde olmuştur. Fakat Sovyetlerin dış yardım sistemi esas itibariyle çok uzun vadeli, düşük faizli ve ihracat ile ödenebilen ödünçler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Her ne kadar Batı'nın sağladığı ödünçler ile Sovyetler Birliğinin sağladığı ödünçler arasında vade bakımından önemli farklar yoksâ da, diğer bazı bakımlardan Sovyet yardımları daha avantajlı gözükmektedir. Şöyle ki Sovyetler Birliği verdiği ödüncün geri ödenmesinin mahallî para ile olmasına yada ülkenin ürünleriyle ödenmesine daha çok imkân vermiştir. Ayrıca Sovyetlerin ödünç şeklindeki yardımlarının faiz hadleri de genellikle daha düşük olmuştur. Sovyetler Birliğinin teknik yardımları genellikle oldukça geniş bir sanayi kompleksi programı içinde yer almaktadır. Buna karşılık, Batı ülkelerinin teknik yardımları daha çok tek tek projeler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu iki blokun yapmış oldukları yardımların mukayeseli bir listesi Tablo 5'de verilmiştir. Tablo 6 ise Doğu Bloku yardımlarının hangi ülkelerce ne miktarlarda sunulduğunu ve bu yardımların daha çok hangi bölgelere yöneldiğini göstermektedir. 1955 - 61 döneminde Çin - Sovyet Bloku yardımları A. B. D.'nin tek başına yaptığı yardımların yarısından daha az olmuştur. Batının diğer ülkelerinin yaptığı kaynak aktarmalarının ve özel yabancı sermayenin bu rakamlar dışında kaldığı göz önünde tutulursa, Batı'nın yabancı sermaye akımlarında nasıl bir üstünlüğe sahip olduğu daha iyi anlaşılır. Doğu Bloku yardımları az sayıda ülkeye yöneldiğinden (Küba, Mısır, Suriye, Irak gibi) o ülkeler ekonomisinde Batı'nın yardımlarından daha büyük bir ağırlık taşıyabilmektedir.

Tablo 5

Amerika'nın ve Çin-Sovyet blokunun az gelişmiş ülkelere sağladıkları ödünç ve bağışların karşılaştırması

(Milyon dolar)

	ÇİN - SOVYET BLOKU	A. B. D.	
	1955 - 1961	1955 - 1961	1948 - 1961
Toplam	4.371	9.449	12,727
Lâtin Amerika	465	1,341	2.080
Arjantin	104	360	524
Brezilya	4	961	1,515
Küba	357	20	41
Orta Doğu	1.077	1.896	2.723
Kıbrıs	1	10	10
Mısır	615	394	479
İran	6	411	672
Irak	216	13	21
Suriye	178	69	70
Türkiye	17	980	1.452
Yemen	44	19	19
Afrika	601	502	512
Habeşistan	114	115	125
Gana	182	35	35
Gine	110	4	4
Mali	65	2	2
Somali	62	15	15
Sudan	22	64	64
Tunus	46	267	267

Asya	2.112	4.881	5.973
Afganistan	204	138	184
Burma	93	68	90
Kamboçya	65	195	232
Seylan	58	77	77
Hindistan	963	2.726	3.221
Endonezya	641	308	541
Nepal	55	40	44
Pakistan	33	1.329	1.584
Avrupa	116	829	1.439
İzlanda	5	35	70
Yugoslavya	111	794	1.369

Kaynak: **International Encyclopaedia of the Social Sciences,** Cilt 5, s. 523.

Tablo 6

Sosyalist ülkelerin az gelişmiş ülkelere iki taraflı sözleşme ile yardımları
(Milyon dolar)

Veren:	1958'den önce	1958	1959	1960	Toplam
Çin	82	26	—	21	129
Çekoslovakya	21	68	76	50	215
Doğu Almanya	7	—	22	—	29
Polonya	—	—	6	30	36
Romanya	—	11	—	—	11

Rusya	712	345	782	804	2.643
Yugoslavya	—	10	67	58	135
Toplam	822	460	953	963	3.198
Bunun içinde:					
Ödünç	769	460	945	939	3.113
Bağış	53	—	8	24	85
Alan:					
Afrika	—	—	181	60	241
Latin Amerika	4	102	6	120	232
Orta Doğu	203	282	272	270	1.027
G. Doğu Asya	615	76	494	513	1.698
Toplam	822	460	953	963	3.198

Kaynak: **Encylopaedia of the Social Sciences,** cilt 5, s. 522.

Kennedy'nin başkanlığı sırasında Amerika hükümeti verdiği yardımların hibeden ödünce kaydırılmasını, ve ödünçlerin de genel bir ödünç olmak yerine, belli projelere verilen ödünçler olmasını ve belli projelerin finansmanına ayrılmasını öngörmüştür. Bu usul ile yardımın, alan ülke tarafından kullanılmasının Amerikan hükümeti tarafından kısmen denetimi sağlanmış olacaktı. Bugün Amerikan hükümetinin doğrudan doğruya verdiği ödünçlerde gene bu ilke ön planda gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşının olumsuz etkilerinden kurtulduktan sonra diğer Avrupa ülkeleri de dış yardımlara (gerek ödünç şeklinde, gerek yabancı yatırımlar şeklinde) girişmişlerdir. Bu ülkeler de yabancı sermaye akımlarına katılmağa başlamışlardır. Özellikle İngiltere, Fransa, Batı Almanya, Kanada ve Japonya dolaysız yatırım

(portföy yatırımı) ya da ödünç şeklinde yabancı sermaye akıtmağa başlamışlardır. Bu ülkelerin de az gelişmiş ülkelere doğru en önemli yabancı sermaye kaynağı gene ikili anlaşmalarla devletten devlete verilen ödünç programları olmuştur. Aslında bu ülkelerin sanayileri geliştikçe, sürüm imkânları arttıkça, mensup oldukları devletler ödünçler vermek suretiyle az gelişmiş ya da gelişme yolunda olan ülkelerin ekonomilerini kendileri için elverişli pazar halinde geliştirme amacını da gütmektedirler. Ayrıca, bu sayılan ülkelerdeki firmalar da yatırım imkânları arttıkça, az gelişmiş ülkelerdeki yatırım fırsatlarını değerlendirip, yüksek kâr getiren yatırımlara girişme yoluna gitmektedirler. Bu firmalar bazen bu dolaysız yatırımlar için çeşitli rizikolara karşı, özellikle millîleştirme rizikosuna karşı, kendi hükümetlerinden garanti de sağlamaktadırlar. Bu son halde, yatırımın niteliği biraz kamu garantisi altında özel yatırım şekline bürünmüş oluyor.

Soru 19 : Uluslararası kuruluşların çağımızdaki yabancı sermaye akımlarında rolleri, yerleri nedir?

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, çok hızla gelişen bir yabancı sermaye aktarma şekli de uluslararası malî örgütler olmuştur. Gerçekten 1950 yıllarından itibaren uluslararası örgütlerin, hem sayıları, hem de ödünç verme imkânları artmıştır. Bugün ödünç veren, teknik yardım yapan uluslararası teşekküllerin başlıcalarını sayalım. Bu açıdan önce Birleşmiş Milletler gelmektedir. Bu örgüt alt kuruluşları aracılığı ile dış yardımda önde gelen bir rol oynamaktadır. Böylece Birleşmiş Milletlere bağlı ya da onun öncülüğü ile kurulmuş

ve yardım yapan örgütler şunlardır: Dünya Bankası (IBRD), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Birleşmiş Milletler Özel Fonu (UNSF), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Teknik Yardım Kurumu (TAB), Dünya Sağlık Teşkilâtı (WHO), Gıda ve Tarım Teşkilâtı (FAO) ve başka bölgesel iktisadî komisyonlar teknik yardım yapmaktadırlar. Bununla beraber Birleşmiş Milletler kendisi büyük tutarlarda dış yardım sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi bünyesine bağlı bir kuruluş kurmuş değildir. Dünya Bankası (IBRD) Birleşmiş Milletlerin kalkınmayı destekleyen en önemli kurumu olarak çalışmıştır. Bu kuruluş bir yandan kendi üyelerinin sermaye piyasalarından ödünç alır, bir yandan da kendi ödünçlerinin işleyen faizlerini kullanır. Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), çok uzun vadeli ve faizsiz ya da çok düşük faizli ödünçler vermiş, çok çeşitli projeleri finanse etmiştir. Bu sayede IDA, kalkınma yolunda olan ülkelerin çok özel ihtiyaçlarını karşılayabilmiş ve onların ödünç alma kapasitelerinin sınırlılığı karşısında yeni imkânlar bulmalarını sağlamıştır. Uluslararası Finans Kurumu (IFC) özel sanayiin kalkınmasını destekleyen bir program yürütmüş ve genellikle hükümet garantisi altında üretken özel teşebbüslere yatırım yapmıştır.

Kendisi bir ödünç verme kurumu olmamakla beraber Birleşmiş Milletler Özel Fonu (UNSF), daha çok teknik yardım, eğitim, araştırma konularında bağışlarda bulunmuştur. İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (OECD) da (ki bunun eski adı Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı OECE idi) teknik yardım yapmaktadır. Bu örgüt önce sadece Avrupa ülkelerinden kuruluydu. Son yıllarda Japonya, Kanada ve Amerika'nın da katılmasıyla bir çeşit sanayileşmiş kapitalist ülkeler kulübü haline gelmiştir. Bu örgüt daha çok teknik yardım yapmaktadır. Eğitim yardımı yapmakta, araştırma projelerinin dış

finansmanını sağlamaktadır. Bütün bu yardım hizmetlerini daha çok bağış şeklinde yapmaktadır. Bu örgütün elinde fazla bir ödünç verme imkânı, yani anlamlı tutarlarda ödünç verecek bir kaynak yoktur.

Bütün bu saydığımız çok sayıdaki örgütlere rağmen, bunların yaptıkları yardımların tutarları, ikili anlaşmalarla sağlanan fonlara kıyasla çok azdır. Çoğunlukla bu yardımlar da teknik yardım, eğitim yardımı, araştırma yardımı şeklinde kalmaktadır. Bunlar içinde sadece Dünya Bankası (yani IBRD) ve IFC ve IDA önemli miktarlarda dış ödünç verebilmekte, dış yardım yapmaktadırlar. Son yıllarda az gelişmiş ülkelere girmiş olan yabancı sermayenin % 90'ı ikili anlaşmalar çerçevesinde sağlanmıştır. Uluslararası çok yönlü anlaşmalar ve bunları kanallaştıran uluslararası kurumların toplamdaki payı % 10'u aşmamıştır. Bunun içinde de, sadece üç örgüt (IBRD) Dünya Bankası, IFC ve IDA çok yönlü dış yardımların ve ödünçler toplamının yarısından biraz fazlasını karşılamışlardır.

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE YABANCI SERMAYE

Soru 20 : Osmanlı Devleti niçin borçlandı?

Osmanlı devletinin Avrupa sermaye piyasalarında borçlanmaya başlaması merkeziyetçi bir «vergi devleti» kuramayışından ileri gelmiştir. Kuruluş ve yayılma yıllarında Osmanlı Devleti malî bakımdan hiçbir güçlükle karşılaşmamıştır. Malî sistem esas itibariyle nesnel (yani aynî) ve bölgeci (yani mahallî) idi. Şöyle ki, kazanılan topraklar Timar ve Zeamet şeklinde bölgede kamu görevlerini yürütecek olanlara verilmekte ve Timar ve Zeamet sahiplerinden de bölgede güvenliği sağlamaları ve seferde merkeze asker göndermeleri istenmekteydi. Yayılma devam ettiği sürece böyle bir malî sistemin kendini gittikçe daha fazla kuvvetlendirmesi tabiî idi.

Buna karşılık, Türk orduları Avrupa içlerinde durdurulup da dönüş dönemi başlayınca toprağa dayanan bu gelir kaynaklarında da bir azalma başlamıştır. Osmanlı devleti yayılma yıllarında diğer devletlerden haraç alarak, yeni toprakları timar ve zeametlere bağlayarak gelirlerini artırırken çözülme ve yıkılma yıllarında haraç vermeğe ve bu toprak zenginliklerinin gelirlerinden (asker gücü şeklindeki aynî ve haraç şeklindeki akçalı gelirlerden) yoksun kalmağa başlamıştır.

1500 yıllarında Avusturya İmparatorluğunun gelirleri (bunların çoğu malikâne gelirleriydi) yılda ancak 2500

atlı ve 6000 piyade asker beslemeğe yetiyordu. Buna karşılık, Babıâli istediği zaman 250.000 kişilik bir orduyu Avrupa içine sevkedebiliyordu. (Yollama: J. A. Schumpeter, The Crisis of the Tax State, **International Economic Papers** Londra: MacMillan and Co., s. 5-38).

Genellikle Avrupa'da millî birlikleri kuran kırallar önce birleşme sebebiyle artan kamu giderlerini (özellikle harp masraflarını) borçlanarak karşılamağa çalışmışlardı. Şüphesiz borçlanma sürekli bir çözüm yolu değildi. Nitekim harpler başarısız olduğu zaman (yenilgi ile sonuçlandığı zaman) ya da uzun sürdüğü zaman krallar borçlarını ödeyemez hale geliyorlardı. Bu ödeyemezlik sonraları büsbütün kronikleşti. Bu durumda krallar, kendilerine borç veren ve yeni yükselmekte olan ticaret burjuvazisinin mallarına el koyma yoluna gidiyorlardı. Bazan da feodallerin malikâneleri üzerindeki ayrıcalıklarını çiğneyerek, onların malikânelerinde çalışanlara yeni vergiler koyma yoluna gidiyorlardı. Böylece merkeziyetçi kırallar bir yandan malikâne sahibi feodallerle (derebeyleri ile) bir yandan da yeni yükselen ticaret burjuvazisi ile çatışıyordu.

Bu çatışmalar sonucu ilk önce tasfiye edilen sınıf feodaller oldu. Bu çatışma sonunda merkezî krallar feodallerin vergi erkini ortadan kaldırdılar. Daha sonra da kralın devletin devamlı gelir kaynağını alınıp satılan mallar üzerine konan vergilere dayandırmak istemesi karşısında bu yetkinin denetimi konusunda burjuvalarla çatışma şiddetlendi. Gerçek iktisadi iktidarı yavaş yavaş ele geçirmekte olan burjuvalar, bunu siyasî iktidara çevirmek amacıyla iktidar dizginlerini tutan krala ve asillere baskı yapmağa başladılar. İktisadî güçleri ellerinde tutan ve seferber eden burjuvalar olduğu için, bu çabalarında uzun vadede geniş ölçüde başarılı olmaları kaçınılmaz bir sonuçtu. Önce İngiltere'de, arkasından

Fransa'da burjuva feodalite çatışması sonucunda siyasî iktidarı burjuvalar, feodalite ve kral aleyhine paylaşmaya başladılar, ve sonunda da ona tamamen hâkim olmayı başardılar.

Şimdi tekrar Avusturya İmparatorluğuna dönelim. Avusturya İmparatorluğunda prens (merkezî feodal), diğer feodaller üzerinde vergi yetkisini kabul ettirince, tamamiyle burjuva bir vergi devleti kuramamış olsa bile, merkeziyetçi ve esas itibariyle paralı vergilerle yaşayan bir devlet idaresine geçmeyi başardı. Ayrıca Batıda yapılan sanayi devriminin ve harp teknolojisindeki ilerlemenin batılılara sağladığı üstünlükler de Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan dünya arasındaki dengeyi Batı lehine bozan etkenler oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu aleyhine olarak kuvvetler dengesi bozuldu; bunun sonucu, Osmanlı İmparatorluğunun ta Anadolu içlerinde bitecek olan bir bozgun ile çöküşüdür.

Batının üstünlüğü kaybedilen savaşlarda gözle görülür hale gelince, Osmanlı yöneticileri önce orduda ıslahat çareleri aradılar. Sonra bu ıslahat çarelerini mülkî idarede de yenilikler yapmak yoluyla devletin bütün örgütlerine yaymağa çalıştılar. Malî alanda bölgeci, nesnel gelir sistemi yerine (aynî, mahallî gelir sistemi yerine) merkeziyetçi ve akçeli gelir sistemine geçme çabaları Gülhane Hattı Hümayunu ile başlar. Artık devlet vergilerin gelirlerinin toplanmasını bölgedeki yöneticilere hizmetlerinin karşılığı olarak tahsis etmeyecektir. Bütün vergi gelirleri merkez adına toplanacak ve merkez emrine verilecektir. Buna karşılık, bölgelerdeki kamu görevlilerinin maaşlarının ödenmesi işi de merkezden yapılacaktır.

Bu tedbirlerin merkezî idareye gelir sağlamakta büyük bir faydası olmamıştır. Çünkü aşar esasen ağırdı ve toplanan gelirlerin büyük bir kısmı bunları toplamayı

üzerlerine almış aracılar elinde kalıyordu (aracılar mültezimler ve eşraf idi).

Devlete toplam gelirleri artırmak için yeni gelir kaynakları gerekliydi. Tarım esasen ağır bir şekilde vergilendirildiğine göre, bu kesimde vergileri artırmak imkânsızdı. Kütle için imalât şeklinde çalışan sanayiler de kurulmamış olduğuna göre (yani sanayileşme henüz başlamamış olduğuna göre) başvurulabilecek tek gelir kaynağı ithalât ve ihracattan alınacak vergiler olabilirdi. Ancak 1838 ticaret antlaşması bu bakımdan da Osmanlı Devletinin elini kolunu bağlamıştı. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı pazarları önce İngiltere'ye, sonra diğer Batılı ülkelere herhangi bir gümrük vergisi alınmaksızın açılmış oluyordu. Dolayısıyle bu tarihte büsbütün katılaşmış olan kapitülasyonların kayıtlamaları, ithalâttan vergi alınmasını imkânsızlaştırıyordu.

Şehirlerdeki ticaret erbabına konan, önce **an cemaatın vergi** adı altında alınan, sonradan da **temettü vergisine** (kârlardan alınan vergiye) dönüştürülen vergi de esas itibariyle yerli halktan alınıyordu. Gerçi bu verginin kaynağı kazançlar, ticarî ve sınaî gelirlerdi; ama bu vergi yabancı kurumların ve yabancı tacirlerin kazançlarını, kapitülasyonlar yüzünden, kapsamına alamıyordu. Bu durumda Devlet gelirlerini artırmak için tek çare olarak borçlanma yoluna gidilmeye karar verilmişti.

Borçlanma kararı verildiği zaman, yapılacak iki şey vardır. Ya yurt içinden borçlanma ya da yurt dışından borçlanma. Önce yurt içinde borçlanma olanakları zorlanmıştı. Fakat biraz yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye'de o zaman henüz sanayileşme başlamamış olduğu için Devlete borç verecek güçte ne bir ticaret burjuvazisi, ne de bir sanayi burjuvazisi vardı. Özel ellerde önemli bir servet birikimi gerçekleşmiş değildi. Yapılan iç borçlanma denemeleri, esas itibariyle **Galata Bankerleri**

diye anılan ve asıl malî kaynakları gene Avrupa sermayesine bağlı olan malî gruba yönelmiştir. Fakat bu borçlanmalar çok küçük ölçüde olmuştur. Asıl büyük borçlanma Kırım Savaşı sırasında Avrupa sermaye piyasalarından alınan borçlardır.

Soru 21 : Osmanlı hükümeti ilk borçlanmaları nasıl yaptı?

Osmanlı Devletinin 1839'dan önce bir maliye nazırı bile yoktu. Devletin en yüksek maliye memuru defterdardı. Bu kimse daha çok devletin varidat ve sarfiyatını yapan ve devlet parasını muhafaza eden bir yüksek memurdu. Padişah kendisinin ve ailesinin giderlerini artırmak istediği zaman, devlet hazinesinden istediği kadar para alabilirdi. Nitekim bu dönemde, 19. asırda birçok padişahların özel giderleri devlet hazinesinin büsbütün kurumasına sebep olmuştur. Orduda ve mülkî idarede girişilen yenilik hareketlerinin yürütülmesi devlet gelirlerinin artırılmasına bağlı idi. Daha sonra, 1854 yılında Kırım Savaşı da devletin malî güçlüklerini büsbütün artırmıştır. İşte ilk borçlanma esas itibariyle Kırım Savaşı sırasında ve Osmanlı Devletinin Batılı müttefikleri olan Fransa ve İngiltere'nin sermaye piyasalarından yapılmıştır.

Gerçi bu tarihten biraz önce 1850 yılında da bir borç alma yoluna gidilmişti. Fakat dış ülkelerden borç alma konusunda Osmanlı Devleti uzun süredir devam eden çekingenliğini hâlâ sürdürmekte idi. Bu borcu almış olan Nazır Reşit Paşa Sadrazamlıktan uzaklaştırılınca Vekiller Heyeti ödünç mukavelesini feshetmiştir. Tekrar Batı'dan ödünç alınması işi 1854'de başlamıştır.

Osmanlı Devletinin bu tarihten yıkılmasına kadar sü-

ren bu borçlanma serüvenini birkaç dönem içinde incelemek uygun olur.

Osmanlı borçlarının ilk safhası, 1854'de Batı piyasalarından borç alınmaya başlanmasından itibaren 1874 tarihinde bu borçların ana para ve faiz taksitlerinin geri ödenmesinin durdurulmasına kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemde Osmanlı devleti çeşitli aralıklarla 15 defa Osmanlı tahvillerini Batı piyasalarına sürerek borç almıştır.

Bu borçlanmanın şartları genellikle ağırdı. Gerçi bu dönemde çıkarılan tahvillerin faizleri ilk bakışta o kadar yüksek değildi ve % 3 ile % 9 arasında değişmekte idi. Ancak başabaş (nominal) değer üzerinden hesaplanmış olan bu faiz oranları gerçek faizi yansıtmamaktadır. Tahviller fiilen başabaş değerinin çok altında fiyatlarla sürüldüğünden gerçek faiz haddi çok daha yüksek oluyordu. Devletin paraya olan ihtiyacının sıkışıklık durumuna göre, (ve nominal faiz tutarına göre) 100 liralık devlet tahvili 70 liraya, hatta bazan 50 liraya kadar düşük fiyata satılıyordu. Bu durumda meselâ başabaşın altında % 50'ye satılan bir tahvilin üstündeki faiz haddi % 6 ise fiilî faiz haddi % 12 oluyordu. Yani tahvilin ihraç değeri başabaşın altında tutulduğundan faiz haddi gerçekte % 10'un üzerine çıkmakta idi. Faiz haddinin bu kadar yüksek oluşunun şüphesiz bir sebebi de Osmanlı Devletinin tahvillerine karşı beslenen güvensizlikti. Çünkü devlet tahvillerinden 1855'de çıkarılan bir istikraza Fransa ve İngiltere müşterek kefil oldukları için bunların ihraç fiyatı başabaşın biraz üstünde, % 102, olmuş ve faiz haddi de % 4 civarında olmuştur. Buna karşılık Batı ülkelerinin garantisini taşımayan tahviller başabaşın çok altında değer ile alıcı bulabilmiştir. Aşağıda Tablo 7, 1854 tarihinden 1875 tarihine kadar alınmış olan borçların faiz şartlarını, ihraç fiyatlarını ve miktarları-

Tablo 7

1854 1875 Dönemi
(1.000 Osmanlı Lirası)

Sıra	Yılı		Faizi %	İhraç Fiyatı%	Ana para	Hazineye giren
1	1854	İstikrazı	6	80	3.300	2.640
2	1855		4	102 5/8	5.500	5.644
3	1858		6	85	5.500	4.180
4	1860		6	53,75	2.240	1.401
5	1862		6	68	8.800	5.984
6	1863	Mires	6	72.68	8.800	6.248
7	1865		6	66	6.600	4.356
8	1865	I. Tertip Borçlar İs.	5	50	40.000	20.000
9	1869	İstikrazı	6	54	24.444	13.200
10	1870	Demiryolu	3	32 1/8	34.848	11.195
11	1871		6	73	6.270	4.577
12	1872	»	9	98 1/2	5.302	5.223
13	1873	Umumi Borçlar II. Tertip »	5	55	12.612	6.833
14	1873	»	6	54	30.556	16.500
15	1874	Umumi Borçlar III. Tertip »	5	43,5	44.000	19.140
				Toplam	238.773	127.120

6.10.1875 20.12.1881 Dönemi

Sıra	Yılı	Faizi %	İhraç Fiyatı %	Yabancı Para (1.000)	Osmanlı Lirası (1.000)
16	1877	5	52	5.000	5.500

Kaynak: İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları**, Maliye Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1964.

nı göstermektedir. Bu tabloda da görüldüğü gibi, Osmanlı borçları arttıkça borçlanma şartları kötüye gitmiştir. Örneğin 1854'de çıkarılan ilk taksit tahviller % 6 faizle ve başabaşın % 20 altında bir değere, yani 80 liraya satıldığı halde, bundan 10 - 11 sene sonra gene % 6 faiz getiren bir tahvil bu sefer başabaşın % 34 altında bir değere, yani 66 liraya satılmıştır. Ve bunu devletin borçluluk derecesinin artmasının, batılı sermayedarların borçların ödeneceği hakkındaki güven duygularını yitirmelerine yol açmış olmasına bağlayabiliriz. Başka bir deyişle, güven duygularının azalmasını belirsizliğin artmasına bağlayabiliriz.

Soru 22 : Osmanlı borçlanması başladıktan sonra devletin malî durumu nasıl gelişti?

Görüldüğü gibi, Osmanlı devleti gittikçe artan bir hızla ve gittikçe ağırlaşan şartlarla Batı piyasasından borç almaya devam etmiştir. Fakat devletin esas kendi gelirlerinde bir artış yoktu. Maliyenin ıslahı için bir Islahatı Maliye Meclisi Âlisi 1857'den beri çalışmaktaydı. Bunun yetkileri 1860'da artırıldı. Bu kuruluşun bünyesinde yabancı devlet temsilcisi danışmanlar bulunmaktaydı ve bunların da yetkileri artırılmıştı. Ancak kapitülasyonlar devlet gelirlerinin artırılmasına engel olmaktaydı.

Bu sıralarda gerek Âli Paşa, gerek Fuat Paşa Fransız ve İngiliz sermayesine dayanarak bir devlet bankası kurmak arzusundaydılar. Bu arzu 1863'de Banka Osman-ı Şahane'nin kurulmasıyle gerçekleşmiştir. Aslında Osmanlı Bankası daha önce 1856 yılında Londra'da İngiliz bankerleri tarafından kurulmuştu. Daha sonra

1863'de Fransız sermayesinin katılmasıyle güçlenmiştir. 1862 - 63 yılından itibaren de Osmanlı Bankası Türkiye'de 30 yıllık bir süre için resmî banknot çıkarmak imtiyazını almıştır. Böylece, banka istendiği zaman altınla geri ödenmek şartıyle Osmanlı sınırları içerisinde banknot çıkarmak tekelini almış oluyordu. Aynı şekilde, bu bankaya iç ve dış borçların taksitlerini ödeme işlemleri, bankaların ve devletin tahvillerini Avrupa piyasalarına sürme işleri de verilmiştir. Tabiî bütün bu işlemlerden Osmanlı Bankası bir komisyon almaktaydı.

Osmanlı Bankasının kurulması ve hazinenin kasası durumunda olması devletin malî işlerinde bir düzelme sağlamamıştır. Aksine, bu banka devlet gelirlerini kasalarında tutarken sadece % 2 faiz tahakkuk ettirmekteydi. Buna karşılık, devletin ihtiyacı anında ona para verirken diğer bankalara kıyasla çok daha hasis davrandığı görülmekteydi.

Görülüyor ki malî bakımdan Osmanlı Devleti'nin durumu borçlanmadan sonra düzelmiş değildi. Buna karşılık, Bosna - Hersek isyanı, devlet işlerinde israfın devam etmesi, özellikle Abdülâziz'in israfı ve daha önce birikmiş olan borçların faiz ve taksitlerinin hükümeti sıkıştırması, borçların daha çok cari harcamalarda kullanılması sebebiyle devletin gelirlerini artırıcı bir etki yapmamış olması, hükümetin bu borçların servisini (faiz ve anaparanın geri ödenmesi) sağlamak bakımından büyük bir sıkıntıya düşmesine sebep olmuştur. Hükümet esasen 1860 - 70 seneleri arasında birçok taahhütlerini ifada geri kalmaktaydı. Birçok şirketlerin tahakkuk etmiş olan alacakları ödenmemişti. Özellikle demiryolları kumpanyaları tahakkuk etmiş alacaklarını alamamış durumdaydılar.

Soru 23 : Osmanlı borçlanmasını Batılılar nasıl değerlendiriyordu?

Osmanlı borçlanması devam ederken, Batı'da genellikle bu konuda olumsuz değerlendirmeler yapılıyordu. Osmanlı devletinin aldığı borçları geri ödeyecek duruma ulaşamıyacağı söyleniyordu. Örnek olarak Times gazetesi, 1858 istikrazı piyasaya arzolunduğu zaman şu satırları yazmıştı: «Fikrimizce şimdi aktettiği istikraz hiç olmazsa uzun bir zaman için Türkiye'nin sonuncu istikrazı olmalıdır. Türkiye'nin kendi kendini idare edeceği zaman gelmiştir. Gerek İngiltere ve Fransa şimdilik yapacaklarını yapmışlar ve kâfi masraf ihtiyar etmişlerdir. Türklerin birdenbire istikrazdan garip bir lezzet duymaya başladıklarını zannediyoruz. İngiliz ve Fransız altınlarını kolayca memlekete getiren bu usulün Türk Paşalarını az çok teshir ettiği anlaşılıyor. Türkiye'deki vaziyet-i içtimaiye istikraz akdine ve ele geçen paraları israfa müsaittir. Çünkü bu paraları istikraz edenlerin tediye mecburiyetleri yoktur. Türkleri iyi beslemek için midelerini doldurmaya lüzum yoktur. İslâmların kusurları kibir ve tembelliktir. Kendilerine başkaları tarafından ödenecek para vermekle bu kusurlarını teşvik etmiş oluyoruz.» (15 Eylül 1958 tarihli Times).

Keza şu satırlar da kötümserliği ortaya koymaktadır: «Bugünlerde âdeta bir sermaye bolluğu var. Bu halden mutazarrır olan vatandaşlarımız belki de Türkiye'nin boşalan damarlarını doldurmak suretiyle çare arayacaklardır. Birkaç nesilden beri, Türk hükümetlerinin meydanda olan günahı malî israftır. Her ne vasıta ile olursa olsun para bulmak büyük siyasîlik addedilmiş ve bunu israfla harcamak da bir ihtiras halini almıştır.» (25 Eylül 1858, Times).

Buna karşılık Osmanlı Devletinin iktisadî ve malî durumunu iyimser bir şekilde değerlendiren ve Türkiye'nin daha fazla borç alabileceğini ve bunu iyi bir şekilde kullanabileceğini iddia edenler de vardı. Bunlar Osmanlı hükümetlerini daha da borçlanmağa itiyorlardı. Meselâ, Wamakino'nun şu sözleri: «Türkiye'nin borcu memleketin umumî devlet gelirlerinin ancak 2,5 mislidir. Halbuki İngiltere'ninki 12 mislidir. Saniyen Türk milleti öteden beri herhangi bir millet kadar namuslu olmakla şöhret bulmuştur. Bundan başka şimdiki sultanın umumî masrafları azaltarak borçlardan kaçmak istediği hakkında da bir kanaat vardır. Salisen Türkiye Avrupa, Asya ve Afrika'nın büyük istihsal kudretine ve imar kaabiliyetine malik olan en iyi kısımlarına sahiptir.» (12 Ekim 1861, Times). Aynı şekilde Anadolu'daki İngiliz Konsoloslarından Mister Horace Rumbolt şu görüşleri ileri sürmüştür: «İstihsal kuvvetindeki inkişafın ancak zâhirî olduğunu ve varidattaki tezayüdün de şiddetli vergilerden ileri geldiğini iddia etmek pek munsifane olmaz. Bilâkis bu İmparatorluğun membaları o kadar zengindir ki idaredeki hastalığa ve malî tedbirlerdeki hatalara rağmen, memleketteki mecmu servetin israfına meydan okurcasına yine servet vücuda getireceği muhtemeldir.» Bununla beraber, yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi Batı basını genellikle Türkiye'nin dış borçlanmasını olumsuz bir şekilde değerlendiriyordu.

Soru 24 : Osmanlı borçları konusunda ilk buhran nasıl çıktı?

Babıâli'ye o sıralarda Çarlık Rusyası tarafından büyük bir tantana ile elçi General İgnatiyef gönderilmişti. General İgnatiyef'in Osmanlı Devletine Batı piyasaları-

na olan borçların ödenmemesi yolunda telkinlerde bulunduğu söylenir. Tabiî İgnatiyef'in bu telkinlerinde Osmanlılar ile Batı devletlerinin arasını açarak bundan çıkar sağlamak gibi bir art niyet de vardı. 1871'de Mahmut Nedim Paşa sadrazamdı, sonra yerine Mithat Paşa geçmiştir. 1875 yılında tekrar Mahmut Nedim Paşa sadrazam olmuştur. Mahmut Nedim Paşanın general İgnatiyef'in etkisi altında kaldığı söylenir, fakat bu konuda kesin bir delil yoktur. 1875'de Osmanh hükümetinin bütçe gelirleri 25 milyon idi, fakat borçların anapara taksitleri ve faizleri 13 milyon tutuyordu. Ayrıca 17 milyon kadar dalgalı borç vardı ve bunlar da hazine üzerinde büyük bir yük yaratıyordu. Bu durumda Mahmut Nedim Paşa hükümeti 6 Ekim 1875'de borç faiz kuponlarının ancak yarısını ödeyebileceğini belirtti. Geri kalan yarısını da 5 sene vadeli % 5 faizli tahvilâta çevireceğini beyan etti. Böylece alınan borçların faizlerinin ödenmesi ilk olarak bu tarihte durdurulmuş oluyordu. İlk borçlanmadan faizlerin ödenmesinin durdurulduğu 1875 tarihine kadar çıkarılan çeşitli tahvillerin faiz şartları ve alınan borç tutarları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tahvillerin sahiplerinin çoğunluğu İngiltere ve Fransa'da bulunduğundan Mahmut Nedim Paşa'nın ödemeyi durdurma kararma karşı en büyük tepki bu ülkelerden geldi. Diğer ülkelere sürülmüş tahvilât esasen azdı ve alacaklılar da düzenli bir sendika örgütüne sahip değillerdi. Zaten Viyana ve Berlin'deki Osmanlı alacaklılarını da Paris ve Londra bankerleri temsil ediyorlardı. Paris ve Londra'daki tahvilât sahipleri ellerindeki tahvillerin teminatına dayanarak çeşitli gruplar halinde toplandılar, ve haklarının aranması için kendi hükümetlerine baskı yapmaya başladılar.

Bu dönemde Osmanlı Devleti için çok önemli siyasal gelişmeler de olmaktaydı. Borçların ödenmesinin tati-

linden sonra, hemen o sırada Sırp kuvvetleri Türk hududuna tecavüz etmişler ve Karadağ'da isyan çıkmıştır. Ayrıca bu olaylar arkasından Abdülaziz halledilmiş ve daha sonra da Abdülhamit tahta çıkmış ve meşrutiyet ilan edilmiştir. Bunun da hemen arkasından Türk - Rus harbi çıkmıştır. Bu savaştan sonra Berlin'de Batılı devletlerin de katılmasıyla yapılan muahedede Osmanlı Devletinin Rusya'ya 35 milyon lira harp tazminatı vermesi kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devletinin Batı'daki alacaklıları menfaatlerini bu kongrede temsil ettirmek imkânını bulmuşlardır. Dolayısıyle, bu kongrede bir protokola Osmanlı devletinin hiçbir zaman eski alacaklılarının haklarını ihlâl etmeyeceği, çiğnemiyeceği hükmü açıkça konmuştur. Berlin Kongresi 1878 tarihinde akdedilmiştir. Bu arada malî güçlükler sebebiyle faizlerin ödenmesini tatil etmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti 1877'de bir başka istikraz daha çıkarmıştır. Fakat bekleneceği gibi bu istikraza İngiltere'de hemen hiç rağbet olmamıştır. O kadar az talip çıkmıştır ki, bu istikrazı hemen hemen yalnızca Osmanlı Bankası almıştır. Tahviller kısmen de yerli bankalara sürülmüştür.

Soru 25 : Rüsümu Sitte anlaşması nedir?

Artık Avrupa'nın bütün para piyasaları Osmanlı Devletine kapanmıştı. Osmanlı Devleti alacaklıların mensup olduğu devletlerce borçlarını ödemek üzere sıkıştırılıyordu.

1879 yılında, İngiltere'nin deniz kuvvetleri sevkederek yaptığı bir tehdit üzerine hükümette bir değişiklik yapılmıştır. Sait Paşa Sadarete gelmiştir ve İbrahim Efendi de Maliye Nezaretine tayin olunmuştur. Yeni ka-

bine ilk iş olarak önce yerli alacaklıların borçlarının ödenmesi meselesini ele almıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti bir yandan Osmanlı Bankasından, bir yandan da Galata bankerlerinden borç almış bulunuyordu. Devlet bir sonuca ulaşacak şekilde bir proje hazırlandığı ve teklif edildiği zaman bunun görüşülebileceğini ve imzalanabileceğini belirtti. Böylece Osmanlı Devleti ilk olarak alacaklılarıyla bir anlaşma zemini teklif etmiş oluyordu. 10 Teşrinisani 1879'da Osmanlı Devleti Türkiye içindeki alacaklılarıyla bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre, Hükümet tuz, ispirto ve bazı mahallerin avlanma ve harir resimlerini, tuz ve tütün inhisarlarını, (daha doğrusu bunların 1879 - 1880'e kadar olan gelirlerini) % 10 fazlasıyle ihale ediyordu. Sayısı altı olan bu gelirler bu malî grubun elinde bulunacaktı. Hâsılat bu gruptan alman avansların tediyesine tahsis edilecekti, mukavelenin müddeti de 10 sene idi. Ayrıca hükümet ilerde içte ve dıştaki alacaklılarla daha uygun bir anlaşmaya vardığı takdirde bu sözleşmeyi feshetme hakkını da kendinde tutuyordu. Böylece Osmanlı borçlanması ödeme güçlüklerinin başlaması ve faizlerinin ödenmesinin tatil edilmesinden sonra, ilk olarak yerli alacaklılar bakımından yapılan bir anlaşmayla bir sonuca bağlanmış oluyordu.

Bu anlaşma ile verilen vergilerin sayısı altı olduğu için buna Rüsumu Sitte anlaşması da denir. Böylece Osmanlı devleti, kendi ülkesi sınırlarındaki alacaklılara olan borçlarını ödemek için bir kısım vergilerinin tahsilini onların kuracağı bir idareye devrederek bir sonuca bağlıyordu. Bu durum Avrupa'daki alacaklıların da aynı yönde bir sonucun kendileri lehine de gerçekleştirilmesi yolunda Osmanlı Devletini baskı altında tutmalarına, daha doğrusu bu yoldaki baskılarını artırmalarına sebep oldu. Avrupalı alacaklılar kendi devletleri va-

sıtasıyle 1880'de tekrar Osmanlı Devletine notalar verdiler. Aynı zamanda deniz kuvvetlerini sevkederek tehdit yollarıyla da Osmanlı Devletini sıkıştırmaya devam ettiler.

Soru 26 : Osmanlı Devleti Batılı alacaklılara nasıl teslim oldu?

Osmanlı Devleti de bir yandan bu sıkıştırmalardan, tehditlerden yılgınlık getirmiş bulunuyordu. Bir yandan da daha önce pek cazip gelmiş olan Avrupa piyasalarından ödünç alma yolunu açabilmek için bir anlaşmaya varmayı arzuluyordu. Bu notalardan, tehditlerden sonra, Osmanlı Devleti alacaklılarıyla görüşmeyi ve bir hal tarzına ulaşmayı kabul etti. Bunun üzerine Avrupa'daki alacaklılar kendilerine temsilciler tayin ettiler. Fransız, İngiliz, İtalyan ve Avusturya alacaklıları kendilerine birer delege tayin ettiler. 1881 Eylülünde bu delegeler İstanbul'a hareket ettiler, ve Osmanlı Devletiyle müzakere masasına oturdular. Bu görüşmeler sonucunda 20 Kânunuevvel 1881 tarihinde bir ferman ilân edildi. Bu ferman varılmış olan anlaşmayı ilân etmekteydi. Anlaşmaya imzalandığı aydan ötürü **Muharrem Kararnamesi** denir. Demek oluyor ki, 1875'de borçların ödenmesinin durdurulmasından 1881 Muharrem Kararnamesine kadar olan dönem Osmanlı borçlanmasının hemen hemen durmuş olduğu bir dönemdir. Önce de belirttiğimiz gibi 1877'de teklif edilen, çıkarılan tahviller Avrupa piyasalarında rağbet bulmamış, sadece Osmanlı Bankası ve bazı yerli bankerler tarafından alınmıştı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Muharrem Kararnamesi Osmanlı Devletinin yerli alacaklılarla imzaladığı Rüsumu Sitte anlaşmasından mülhem olmuştur. Aynı

felsefeye dayanmaktaydı. Gerek Rüsumu Sitte'nin gerek Muharrem Kararnamesi'nin dayandığı çözüm yolunu açıklamak için burada bir noktayı belirtmekte fayda var. Eskiden devletler borçlanmaya giderken, sürdükleri tahviller için çoğu kere bazı varidatı karşılık olarak göstermekteydiler. Bilindiği gibi özel borçlanmalarda kişiler karşılık olarak kendi varlıklarını, taşınmazlarını karşılık gösterebilmektedirler. Bu karşılık, borcun daha güvenli ve sağlam olmasını, rizikonun azalmasını sağlamaktadır. Devletler aynı bu usulden esinlenerek çıkardıkları borçları kendi iradları ile desteklemek, iradlarını bu borçlara karşılık göstermek yoluna gitmişlerdir. Bunlara İngilizce «founded» borçlar da denmektedir. Ancak, borcun bu niteliği devletin ödememesi halinde gösterilen karşılığa haciz konabileceği sonucuna kadar da gitmiyordu.

Bununla beraber, genellikle bu usul «founded» borçlarda kullanılmaktaydı. İşte gerek Rüsumu Sitte'de bazı devlet varidatının alacaklılara terk edilmesini, gerekse Düyunu Umumiye idaresinde, bazı kamu gelirlerinin, vergilerin toplanması işinin gene alacaklılara devredilmesini, bu karşılık kavramının harfi harfine uygulanması gibi görebiliriz. Batı'da örneği olmayan bu uygulama, vergi gelirlerinin borçlara karşılık olduğu yolundaki düşüncenin egemenlik ilkelerini hiçe sayacak bir uygulamasıdır. Aslında demin de belirttiğimiz gibi, devletin vergi alma iktidarı bir egemenlik hakkıdır. Vergiler hiçbir zaman özel icra takibi konusu olamaz. Güveni artırmak için konan vergilerin tahvillere karşılık olarak gösterilmesi usulü bunun bir icra takibi konusu olabileceği fikrini de doğurmuştur ve fiilen bu yola tarihte ilk olarak Osmanlı Devletinden alacaklı olanlar gitmişlerdir. Aslında Osmanlı Devletinin borçlarının ancak bir kısmı için bazı devlet gelirleri karşılık olarak gösterilmişti. Özellikle Mısır gelirleri bazı borçların karşılığı olarak gösteril-

mişti. Ancak sonradan Düyun-u Umumiye İdaresine geçen kamu gelirlerinin pek büyük bir kısmı karşılık gösterilmiş değildir.

Demek oluyor ki, Muharrem Kararnamesi ile devlet bir kısım alacaklarını, bir kısım vergi gelirlerini borçlularına devretmiştir. Bu devirle de kalmıyarak bu borçların toplanması işini de devretmiştir. Böylece hem varidat, hem bu varidatın fiilen vergi mükelleflerinden toplanması işi alacaklıların temsilcilerine devredilmiş oluyordu. Muharrem Kararnamesi (ve onun dayandığı anlaşma) borç tutarında da önemli indirimler yapıyordu. Tablo 8'de görüleceği üzere anapara ve faizler üzerinden % 57 oranında bir indirim yapılmıştı. Borçlar alınırken zaten sürüm başabaşın % 40 - 50 altında fiyatlarla yapılmış, faiz Batıda geçerli olan seviyelerde tutulmuştu. Bu sefer alacaklar garantiye alınmış olduğundan, anaparadan (ve birikmiş faizlerden) böyle bir indirim yapılması tabiî idi.

Tablo 8

Muharrem Kararnamesinin Borç Tutarı Üzerindeki Etkisi
(1.000)

Anlaşma gereğince:	Toplam Ana Para	Birikmiş faizler	Borç toplamı
Borçlar	190.998 İng.	61.804 İng.	252.802 İng.
İndirimler	94.237 »	52.128 »	146.365 »
Kalan	86.761 İng.	19.676 İng.	106.437 İng.= (117.081 Osmanlı Lirası)

Kaynak: İ. H. Yeniay, a. g. e.

Soru 27 : Muharrem Kararnamesi ile toplanması yabancı alacaklılara terkedilen devlet gelirleri hangileriydi?

Yabancıların alacaklarının ödenmesi için kesinlikle ve indirilmemek üzere, bir kısmı tekrar geri alınmamak üzere, devredilmiş olan gelirler şunlardı: Tuz ve tütün tekeli, pul resmi, müskirat resmi (içkiler resmi), balık avı resmi ve bazı illerin ipek öşrü. Görülüyor ki bu gelirler zaten 1879'da Galata bankerleriyle yapılan anlaşmanın da konusunu teşkil etmekteydi. Bu anlaşma Muharrem Kararnamesi ile feshedilmiştir. Ve buna dahil olan devlet borçları da Muharrem Kararnamesi kapsamına alınmıştır. Böylece Türkiye içindeki alacaklıların kendi alacaklarını almak için devlet gelirlerinin bir kısmını toplama imkânları ortadan kaldırılmıştır. Tek bir makam; yani Muharrem Kararnamesiyle kurulan alacaklılar örgütü (Düyunu Umumiye İdaresi) bu gelirleri toplayarak devletin borçlarını ödemeye yetkili kılınmıştır. Yukarda sayılanlar dışında bir iki varidat daha bu örgütün emrine tahsis edilmiştir. Patent nizamnamesinin uygulanması halinde temettü vergisine kıyasla meydana gelecek varidat fazlası ve ayrıca çok şüpheli bir gelir olmakla beraber Bulgaristan Vergisi ve Kıbrıs Vergisinden elde edilecek fazlalar, Doğu Rumeli vergisi ve 50 bin lirasını devlete vermek üzere tömbeki vergisi Osmanlı Tahvilleri hamillerine terkedilmiştir. Gene Düyunu Umumiye hissesi olarak Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan tarafından Osmanlı hükümetine tediye olunacak paralar da gene alacaklıların kurduğu bu örgüte verilecekti. Bu devletler Osmanlılardan ayrılmış olduğu için bir kısım borçların onların payına düştüğü kabul edilmiştir. Bu devletlerin payına düşen Osmanlı Borçları bunlar tarafından Osmanlı devletine ödendiği zaman, bu

Tablo 9
Düyun-u Umumiye Gelirleri
(1.000 TL.)

	III Reji'den Pay	III Tuz	III İspirtolu İçkiler	I İpek öşrü	IV Pul Vergisi	V Balık avı
1882 - 83	—	618,0	178,9	18,9	146,8	22,6
1883 - 84	—	658,5	177,1	22,0	147,7	36,6
1884 - 85	—	653,0	197,7	24,7	138,4	38,0
1885 - 86	—	643,4	215,6	23,2	138,6	37,5
1886 - 87	—	682,2	222,6	31,9	162,7	37,1
1887 - 88	—	655,1	218,1	34,7	156,3	40,6
1888	—	693,3	221,6	25,8	172,0	42,4
1889	—	722,1	222,5	39,3	186,1	42,7
1890	—	699,9	254,8	51,2	206,0	47,3
1891	720,1	730,4	226,7	45,9	209,4	48,4
1892	741,2	787,6	256,4	56,4	212,9	44,4
1893	748,7	814,2	255,8	66,7	224,2	40,1
1894	756,0	769,2	261,8	25,9	244,0	43,0
1895	756,1	773,8	260,6	46,8	224,9	46,4
1896	40,7	828,5	261,2	59,2	220,1	47,8
1897	701,0	559,5	261,3	48,1	213,6	42,8
1898	700,0	870,8	265,1	65,5	233,4	52,3
1899	700,0	823,8	270,5	90,7	235,2	47,6
1900	700,0	949,2	277,1	69,8	225,9	50,5
1901	741,6	934,8	265,1	70.8	225,7	43,2
1902	755,7	935,8	268,8	76,1	220,2	45,7
1903	826,8	938,0	276,6	106,1	233,0	55,0
1904	807,6	949,9	268,3	83,8	359,8	48,6
1905	809,9	1037,6	271,6	117,5	439,3	63,9
1906	814,3	1075,9	284,1	110,1	353,6	52,0
1907	824,5	1123,9	283,3	131,2	366,2	70,0
1908	804,8	1063,6	271,1	111,0	377,7	71,3
1909	845,4	1147,2	288,3	128,9	420,4	87,8
1910	891,0	1157,0	316,4	88,7	465,7	57,5
1911	824,8	1271,7	357,1	90,7	506,2	67,7
1912	814,0	978,4	258,3	57,2	417,8	65,0
1913	884,6	1103,0	240,5	82,5	419,2	77,4

Kaynak: Adib Roumani, Essai Historique et Technique sur la Dette Publique Ottomane (Paris: Marcel Giard, 1927), ss. 168, 170, 174, 176, 178 ve 183.

paralar alacaklıların örgütü olan Düyunu Umumiye İdaresine devredilecekti.

Tablo 9'da Düyunu Umumiye İdaresinin 1882 - 1913 döneminde topladığı vergi gelirleri gösterilmiştir.

Soru 28 : Düyunu Umumiye İdaresi devletin egemenliği ilkesi ile bağdaşıyor muydu?

Bu idare devletin egemenliğiyle kesinlikle bağdaşamaz. Bilindiği gibi, devletin en büyük öncelikle kazandığı yetkilerinden birisi vergi alma yetkisidir. Zaten vergi alma gücü olmadığı zaman Devlet'in varlığı da söz konusu değildir. Bu şartlar altında, Batılı alacaklılar kendi devletleri aracılığı ile yaptıkları baskılar sonucunda Osmanlı Devletinin temel egemenlik haklarından birini devralmış oluyorlardı. Bu da bazı vergileri toplama yetkisiydi. Bu vergilerin toplanması yetkisinin devredilmesi, egemenlik haklarına şüphesiz aykırıdır. Ancak Düyunu Umumiye İdaresi bu vergilerin gelirlerinin toplanması ve devralınması ile yetinmiyordu. Osmanlı devleti içersinde, Osmanlı maliye idaresinin dışında bir örgüt kurarak bu gelirleri bizzat kendi örgütü aracılığı ile toplama yetkisini de elde ediyordu. Böylece egemenlik iki bakımdan da zedelenmiş oluyordu: Hem devlet bazı gelirlerini yabancı alacaklılara gelir kalemlerini belirtmek suretiyle devrediyordu; hem de bu gelir kalemlerini toplamak için yabancı alacaklıların kurduğu bir idare Türkiye içerisinde Türk yurttaşlarından vergi toplama yetkisini kendisinde topluyordu.

Egemenlik haklarını açıkça çiğneyen bu yetkilerine rağmen Osmanlı Devlet adamları Düyunu Umumiye Meclisinin kurulmasıyle bir ehvenişer çözüm yolu buldukları inancındaydılar. Çünkü 1878 Berlin Kongresinde Batılı

devletler İstanbul'da Osmanlı maliyesini yönetecek uluslararası bir malî komisyon kurulması esasını kabul etmişlerdi. Devlet bütçesini bu komisyon yapacak ve uygulamasını da denetleyecekti. Türk Baş Delegesi Kara Todori Paşa'nın bütün itirazlarına rağmen bu esas kabul edilmişti. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Muharrem Kararnamesiyle kurduğu Düyunu Umumiye İdaresi sayesinde bundan daha beter bir komisyonun kurulması ihtimalini bertaraf etmiş olmayı bir başarı sayıyordu.

Düyunu Umumiye İdaresi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, alacaklıların temsilcilerinden kurulmuş ve sadece devletin devrettiği vergi gelirlerinin hâsılatını alacaklılara ödemeğe değil, bu vergileri toplamağa da yetkili bir örgüttü. Düyunu Umumiye el koyduğu vergileri toplamak için 10 bine yakın memur çalıştırmaktaydı. Kullandığı memur sayısı 1912'de 8.931'e ulaşmıştı. Bunların 5.633'ü sürekli, 3.253'ü geçici memurdu. Taşrada örgütün 693 memuriyeti vardı. Oysa aynı dönemde Maliye Vekâletinin memur sayısı sadece 5.472'den ibaretti. Böylece yabancı alacaklıların kurmuş oldukları örgüt Maliye Bakanlığından daha yaygın, daha güçlü idi.

Düyunu Umumiye İdaresinin en yüksek organı Düyunu Umumiye Meclisi idi. Meclis, Osmanlılardan alacaklı olan tahvil sahiplerinin temsilcilerinden kurulmuştu. Ancak bu temsilciler kendi memleketlerinin dış işleri bakanlıklarının onamasına da tabi olduklarından bakanlıkları ile genel bir işbirliği halindeydiler, ve kendi ülkelerinin bir çeşit yarı resmî temsilcisi halindeydiler. İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Almanya mecliste temsil edilmekteydi. Ayrıca Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devletinin delegeleri de bu mecliste yer almaktaydılar. Meclisin Babıâli'nin ortasında kurduğu bina, o za-

man İstanbul'un en haşmetli binasıydı (bugün İstanbul Lisesi olan bina).

Tablo 9'da Düyunu Umumiye İdaresinin kuruluşundan kaldırıldığı zamana kadar geçen dönemde topladığı vergi gelirleri gösterilmiştir. Bu vergi gelirleri devlet gelirlerinin hemen hemen üçte birine ulaşıyordu. Bu kadar büyük bir örgüt olması ve devlet gelirlerinin bu denli yüksek bir kısmını toplaması yanısıra Düyunu Umumiye İdaresi Osmanlı Devletinin en gelişmeye elverişli olan gelirlerini de kendi örgütüyle topluyordu. Ayrıca kendisine kararnameyle devredilmiş olan gelirler dışındaki birçok gelirlere de sonradan bu idare el atmış, onları da toplamayı üzerine almıştı.

Amerikalı iktisatçı Blaisdell bu durumu şu şekilde değerlendiriyor: «Meclisin idare ettiği gelirlerin genel gelirlere olan oranından daha da önemli olan nokta ülkenin seyyal servet kaynaklarının bu idare elinde olmasıydı. Türkiye yabancılara terk edilmemiş olan kaynakları geliştirerek gelirlerini artırmak istediği zaman daima ve her yönden güçlüklerle karşılaşıyordu. İthalât vergilerini artırma hakkı yoktu. Bu, ancak Avrupa devletlerinin rızası alınmak şartıyla yapılabiliyordu. Yeni pul resmi koymak, temettü vergisini yaygınlaştırmak istediği zaman, aynı ülkeler gene karşı çıkıyorlar ve kapitülasyonlara dayanarak kendi tebaalarının bu vergilerin dışında kalmalarını istiyorlardı. Ya da razı olmak için önce yabancı tüccara ve onların malî menfaatlerine zararlı saydıkları kanunların değiştirilmesi şartını koşuyorlardı. Taşınmazlardan alınan vergilerle, askerî bedeli naktinin gelirlerini artırmaya ise zaten imkân yoktu.

Teminat karşılık gösterilmeyen yegâne mühim tekel kaynağı olan posta ve telgraf gelirleri ise, bilhassa halkın tarımla uğraşmasından ve mahallî işlerle daha ziyade ilgilenmekte oluşlarından ötürü herhangi bir gelir ar-

tışı sağlamıyordu. Türkiye'nin en iyi ve en ziyade artışa elverişli gelirleri ecnebi alacaklıların elinde bulunuyordu». (D. C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Kontrolü**, İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1940, s. 179, ve Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 62 - 64.)

Görülüyor ki, bir yabancının da ifade ettiği gibi, bütün gelir kaynakları içersinde gelir esnekliği, artış esnekliği en yüksek olanlar Düyunu Umumiye İdaresi elinde toplanmış bulunuyordu.

Soru 29 : Düyunu Umumiye İdaresinden sonra Osmanlı borçlanması nasıl gelişti?

Düyunu Umumiye İdaresinin Osmanlı devleti sınırları içersinde kurulması ve faaliyete geçmesiyle Batı emperyalizmi Osmanlı imparatorluğu içinde çok sağlam bir ajana sahip oluyordu. Artık bundan sonra, borçların sadece taksitlerinin ve faizlerinin ödenmesi işlemi değil, yeni çıkarılacak borçların Avrupa piyasalarına sürülmesi, Türkiye'de Batı şirketlerinin yaptıkları yatırımların imtiyaz sözleşmeleri gereğince yaptıkları harcamaların bedellerinin Osmanlı Devleti tarafından sağlanması gibi işlemler de bu ajan tarafından görülüyordu.

Osmanlı Devleti bu tarihten sonra daha birçok borçlanmalar yapmıştır. Bu borçlar hep Düyunu Umumiye İdaresi tarafından Batı sermaye piyasalarına sürülmüştür. Ayrıca Osmanlı devletinin sözleşme yaptığı, imtiyaz verdiği demiryolu inşa ve işletmesi kumpanyalarının istihkaklarının kilometre garantisi üzerinden gelirlerinin ödenmesi işi de Düyunu Umumiye İdaresince yerine getirilmiştir. Bu şirketlerin demiryolunun geçtiği bölgelerde tanınmış olan aşar hâsılatının toplanması işini de Dü-

yunu Umumiye İdaresi yapmıştır. Ayrıca Düyunu Umumiye İdaresi 1907'de yabancı devletlerin temsilcisi gibi de hareket etmiştir. Gümrük gelirlerinden Makedonya hâsılatına ayrılan parayı Osmanlı Bankası aracılığı ile Selanik, Manastır ve Kosova bütçelerine göndermiştir. Böylece, bu yabancı devletlerin Türkiye'de âdeta temsilciliğini yapmıştır (Doğan Avcıoğlu, a. g. e, s. 68).

Muharrem Kararnamesiyle Düyunu Umumiye İdaresine Osmanlı borçları ana parasının (ki bu 117.080.957 lira olarak tesbit edilmiştir) % 5'i oranında bir faiz hakkı tanınmıştı. Düyunu Umumiye İdaresi eğer anaparanın % 5'i olan 5.850.000 lirayı aşan bir hâsılat sağlarsa bu aşan kısım devletin bütçesine gelir olarak devredilecekti. Halbuki 1882'den 1903'e kadar geçen dönemde Düyunu Umumiye İdaresinin gelirleri 1.728.000 ile 2.459.000 lira arasında oynamıştır. 1903 yılında Osmanlı tahvilleri konusunda hükümet Düyunu Umumiye İdaresiyle bir anlaşma daha yapmıştır. Bu anlaşmayla eski faizi düşük borçlar yerine faizi daha yüksek tahviller çıkarılmış, buna karşılık eski tahvillerin ana para değerinde bir miktar indirim (faizdeki artış yüzdesini yansıtan bir indirim) yapılmıştır.

1903 senesinden sonra Düyunu Umumiye İdaresinin gelirleri bir artış göstermiştir. Bu artış önce 1907'ye kadar 3 milyona, 1907'den sonra 1922'ye kadar 9.887.000 liraya yükselmiştir. Düyunu Umumiyenin yılda 2.157.000 lirayı geçen varidatının % 75'i Osmanlı Devletine bırakılacaktı, % 25'i ise gene meclisin kendisine kalacaktı. Böylece Düyunu Umumiye İdaresinin 1903'ten itibaren artan gelirlerinden Osmanlı maliye idaresi bir pay alabilmiştir.

Birinci dönemde, yani borç faizlerinin ödenmesinin durdurulduğu 1875'e kadar olan 1854 - 1875 döneminde borçlanma varidatı olarak 127 milyon Osmanlı lirası ha-

zineye girmiştir. İkinci dönemde, yani Düyunu Umumiye İdaresinin kurulmasından Cumhuriyet döneminde ilga edilmesine kadar geçen zaman zarfında, bu idarenin aracılığı ile alınan borçların tutarı, Tablo 10'da görüldüğü gibi, 155.778 bin Osmanlı lirası ve 56.664 bin İngiliz lirası, 78.960 bin mark ve 540.000 bin franktır. Hazineye giren para ise başabaşın altında sürme derecesine göre daha az olmuştur. Düyunu Umumiye'nin kurulmasını izleyen 20 yılda borçlanmanın ilk yirmi yılından daha hızlı bir şekilde borç alınmağa devam edilmiştir.

Soru 30 : Düyunu Umumiye İdaresinin topladığı gelirler tahvillerin faiz ve anapara taksitlerini karşılamaya yetiyor muydu?

Esas itibariye tahsis edilen gelirler, bu taksitlerin ödenmesine yetecek seviyede olmuş ve hatta birçok yıllarda bir fazla da meydana gelmiştir. Sadece 1886, 1887, 1888 senelerinde faiz - anapara servisine kıyasla bir açık hâsıl olmuştur. Genellikle varidat, alacaklıların anapara ve faizini karşılamaya yetecek seviyeye ulaşmıştır. Faiz ödeme imkânları arttığı için ana para miktarı düşülerek, yıllık faizler yapılan konversiyon işlemiyle % 3'den % 4'e çıkarılmıştır. Tahvillerin imhası da tesbit edilen cetvele göre devam etmiştir. 1903'te, Tablo 10'dan anlaşıldığı üzere, Osmanlı Borçları, Düyunu Umumiyenin faaliyete geçmesinden ve alacaklıların faiz ve ana para taksitlerini garanti altına almasından sonra, gittikçe daha iyi şartlarla sermaye piyasasına sürülür hale gelmiştir.

Düyunu Umumiye İdaresi Türkiye'de devlet içinde bir devlet gibi Batılı sermayedarların alacaklarının faiz ve anapara taksitlerini toplama imkânını elde edince, artık Osmanlı tahvili Batı piyasalarında eskisi kadar ri-

Tablo 10

Düyünu Umumiye döneminde Osmanlı borçlanması

Sıra No:	Yılı	ve adı	Faizi %	İhraç Fiyatı %	Yabancı para (1.000)	Osmanlı lirası (1.000)
17	1886	Gümrükle İst.	5	100	—	6.500
18	1888	Saydımahi	5	70	30.000 Mark	1.650
19	1890	Tebdil İst.	4	75	7.827 İng.	8.610
20	1890	Osmaniye İst.	4	76	4.545	5.000
21	1891		4	90	6.317	6.949
22	1893	Tönbeki İst.	4	70	—	1.000
23	1894	Şark D. yolları	4	73,5	40.000 Fr.	1.600
24	1894	Osmaniye İst.	3,5	91	8.212 İng.	9.034
25	1896		5	85	—	3.273
26	1902	Gümrük	4	80	—	8.600
27	1903	Bağdat	4	—	—	2.376
28	1903	Saydimahi	4	81,5	48.960 Mark	2.640
29	1903	Mubadele	4	—	29.763 İng.	32.739
30	1904		4	80	—	2.750
31	1901 - 1905		4	81	—	5.307
32	1905	As. Teç.	4	81	—	2.640
33	1908	II tertip	4	100	—	4.752
34	1908	III tertip	4	100	—	5.236
35	1908		4	90	—	4.711
36	1909		4	86	—	7.000
37	1910	Soma. Ban. »	4	—	—	1.712
38	1911	Hüdeydesana İst	4	84	—	1.000
39	1911		4	84	—	7.400
40	1913	Konyaovası »	5	—	—	819
41	1913	Doklar	5,5	—	—	1.485
42	1914		5	88,75	500.000 Fr.	22.000
					Toplam	155.778

NOT: Rayiç: 20 İngiliz lirası = 22 Osmanlı lirası = 500 Frank = 408 Mark.

Kaynak: İ. H. Yeniay, a. g. e.

zikolu olmaktan çıkmıştır. Tabloda da görüldüğü üzere, 1881'den sonra sürülen tahvillerin şartları gittikçe düzelmekte ve ihraç fiyatının başabaşın altında olma derecesi azalmakta idi. Hatta 1908 yılında sürülen tahvillerde faiz % 4 olmakla beraber ihraç fiyatı tam başabaşı tutmuştur.

Soru 31 : Batı piyasalarından alınan borçlar Osmanlı Devleti tarafından nasıl kullanılmıştı?

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı borçları daha çok cari giderlerin (yatırım dışı giderlerin) karşılanması için kullanılmıştır. Bu giderler, zaman zaman savaşlar yüzünden, örneğin Kırım Savaşı, Rus Harbi (93 harbi) ve iç isyanlar (Karadağ - Sırp isyanı gibi) sebebiyle olağanüstü bir şekilde artıyordu.

Bilindiği gibi, dış borçlanmalarda uyulması gereken temel ilke, bunların hâsılatının yatırım harcamalarına kullanılması ve bu yatırımların memleket ekonomisinde sağlayacağı millî gelir artışı sayesinde borcun faizinin ve ana parasının geri ödenmesidir. Ancak bu yapılabildiği takdirde borçlanma memleket ekonomisine zarar vermez. Borçların kullanılması sayesinde sağlanmış olan millî gelir artışı eğer ödenen faizden yüksek ise memleket ekonomisi kazançlı çıkabilir.

Osmanlı Devletince alınan borçların çoğunun cari kamu giderlerine harcandığını söyledik. Bununla beraber, bu dönemde bazı yatırımlar da yapılmıştır. Bu yatırımları şu şekilde sayabiliriz: Bu yatırımların bir kısmı demiryollarıdır. Bu demiryollarının başlıcaları şunlardır: 1. Köstence - Cernovada hattı (66 km.), 2. Rusçuk - Varna hattı (220 km.), 3. İzmir - Aydın, Aydın - Kuyucak; Kuyucak - Sarayköy; Sarayköy - Dinar, Dinar - Denizli, De-

nizli - Tire ve Ödemiş hatları, (toplam 515 km.). Bu hatlar bir İngiliz kumpanyası tarafından inşa edilmiş ve sırasıyle 1866, 1881 - 1882 ve 1888 tarihlerinde işletmeye açılmıştır. 4. İzmir - Kasaba, Kasaba - Alaşehir - Afyonkarahisar hatları (516 km.). Bunlar bir Fransız şirketi tarafından yapılmış olup 1897'de bitirilerek işletmeye açılmıştır. 5. Manisa - Soma hattı Fransız şirketi tarafından yapılmıştır. 6. Mudanya - Bursa hattı 1892 de işletmeye açılmıştır (45 km.) 7. Haydarpaşa - İzmit hattını devlet yapmıştır (99 km.). 8. İzmit - Ankara hattı: iki Alman bankasının Anadolu Demiryolları şirketi adı ile kurduğu işletme tarafından 1889'da inşasına başlanmış ve 1892 de işletmeye açılmıştır. 9. Eskişehir - Konya ve Kütahya bağlantısı (445 km.) Anadolu demiryolları şirketi tarafından yapılıp 1896'da işletmeye açılmıştır. 10. Arifiye - Adapazarı hattı (9 km.) Anadolu demiryolları tarafından yapılıp 1898 de işletmeye açılmıştır. 11. Mersin - Tarsus - Adana hattı (67 km.) bir Osmanli kumpanyası tarafından yapılıp 1896'da işletmeye açılmıştır. 12. Konya - Ereğli, Ereğli - Bulgurlu hatları (birincisi 1904, ikincisi 1907'de işletmeye açılmıştır). 13. İstanbul - Edirne hattı (319 km.). İstanbul - Edirne hattı dışında Edirne - Filibe - Yanbolu - Bolova hattı, Türneva - Yanbolu hattı, Edirne - Dedeağaç hattı, Selanik - Üsküp hattı, Üsküp - Metroviç hatları da (toplamı 1145 km.) Baron Hirsch tarafından inşasma başlanmış olup sonradan çıkan anlaşmazlık yüzünden yapımı devlete geçmiş ve devletçe tamamlanmış hatlardır. Bunlar dışında Hicaz - Beyrut - Şam hattı, Riyat - Halep hattı, Trablusşam - Humus hattı, Yafa - Kudüs hattı vardır. Bunlar da İkinci Abdülhamit zamanında yapılmış olup toplam uzunluğu 2243 km. dir.

Şüphesiz bütün bu demiryolları tamamıyla alınan borçlarla yapılmış değildir. Bunların bir kısmı da devletin kendi kaynaklarından ayrılan fonlar sayesinde yapıl-

mıştır. Ancak borçlanma söz konusu olan ve yarım asrı aşan dönemde yapılan belli başlı bayındırlık işleri bu saydıklarımızdır. Bu hatların işletme hakkı genellikle yabancılara verildiğinden Türk Ekonomisi temel hizmetlerdeki yatırımlara da hâkim durumda değildi. Yabancı sermaye bunlardan sağladığı kârları transfer edebiliyordu. Ayrıca kâr etmeyen hatlarda sırf işletmeler için cazip olsun diye km. başına kâr garantisi konmuştu. Bu kârlar da gene hükümet tarafından diğer gelir kaynaklarından alınıp yabancı şirketlere ödenmekte, ekonomiden net bir kayıp olarak çıkmaktaydı. Yapılan bu demiryolları inşaatı dışında ayrıca Abdülaziz devrinde yapılmış olan donanma ve Konya ovasını sulama projesi gene bu borçlanma döneminde yapılmış belli başlı işler arasındadır.

Borçlanma döneminde israf da devam etmekteydi. Örnek olarak Dolmabahçe sarayının Abdülâziz tarafından bu dönemde yaptırıldığını, daha birçok saray ve camiin, verimli olmayan başka harcamaların bu dönemde yapılmış olduğunu kaydedelim.

Soru 32 : Düyunu Umumiye İdaresinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri nasıl olmuştur?

Düyunu Umumiye İdaresi tipik bir emperyalizm ajanı olarak çalışmıştır.

Önce emperyalizm nedir, onu belirtelim. Sanayileşmiş ve özel teşebbüse dayanan ülkelerin ülke dışına yatırım veya ödünç verme şeklinde taşan sermayeleri bu kaynakları almış olan ülkelerde yüksek kâr ve faiz geliri sağlatır. İşte bu pek verimli yatırımların, ödünçlerin onları alan ülke nezdinde, sermayenin sahibi devletlerin siyasî iktidarlarının politikaları yoluyla korunması gere-

kir. Demek ki, önce uluslararası bir yatırım ve ödünç söz konusu olacak, ikincisi bu yatırımın veya borcun sahibi sermayedarlar uyruğu oldukları devletin siyasî iktidarını bu hakları korumak için kullanacaklar. Bu anlamda Düyunu Umumiye İdaresi tipik bir emperyalizm ajanıdır. Bu idareye bu özelliği veren noktalar şunlardır: Önce görünüşe göre Düyunu Umumiye İdaresinin üyeleri, alacaklıların temsilcileri olmakla beraber, aslında alacaklıların bulunduğu devletin de temsilcisi idiler ve o devletin menfaatlerini Osmanlı menfaatlerine karşı olsa bile savunmaktaydılar. Çünkü bunlar kendi devletlerinin yarı resmî bir onayıyla seçilmekteydiler. Ayrıca Düyunu Umumiye Meclisini oluşturan üyeler Deutsche Bank ve Osmanlı Bankasına karşı sorumlu idiler, bu kimseler aynı zamanda Türkiye'de yatırım sahibi birçok şirketin idare meclisi üyesi durumundaydılar. Hepsi kapitalizmin hararetli taraftarıydılar. Hükümetlerin, kendi tebaalarını, dış ülkelerde giriştikleri ticarî teşebbüsler dolayısıyle koruması ilkesine taraftardılar. (Blaisdell., a. g. e., s. 268). Bu ilkelerin ve yapının yanı sıra Düyunu Umumiye Meclisinin faaliyeti de emperyalizm yönünde olmuştur. Osmanlı Devletinin ilerde borç ödeme takatını düşünmeksizin, borçların millî ekonomideki kalkınma sayesinde ödenmesi gerektiği ilkesini göz önüne almaksızın Osmanlı Devletini borçlandırmağa ve Avrupa sermaye piyasalarına güvenli ve yüksek faizli yatırım imkânları açma politikasına devama çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş döneminin iktisadî hayatına Düyunu Umumiye Meclisi tamamiyle hâkim olmuştur. Bu hâkimiyetini de temsilcisi bulunduğu Fransız, İngiliz, Alman ve Avusturya kapitalizmlerinin emrinde kullanmıştır. Fakat Blaisdell'in dediği gibi Düyunu Umumiyenin ayrı ayrı Fransız, İngiliz veya Alman emperyalizmini Türkiye'de kurup yerleştirmekten, bunlardan herhangi birini

diğerinden daha fazla geliştirmekten çok, genel olarak Avrupa emperyalizmini geliştirdiğini söyleyebiliriz (Aynı eser, s. 270).

Bu şartlar altında Osmanlı Devletinin Batı sanayilerine açık bir pazar olma ve kaynaklarını sömürtme durumundan daha öteye gidemeyeceği belliydi. Bir bağımsız iktisadî kalkınma politikasını uygulaması ve kendini besleyen bir kalkınma süreci içine girmesi Osmanlı İmparatorluğu için artık düşünülemezdi. Zaten siyasî çöküş de bu iktisadî çöküşü izlemiştir.

Soru 33 : Düyunu Umumiye İdaresi ve Osmanlı borçları nasıl tasfiye edildi?

Mustafa Kemal önderliğinde Ankara'da kurulan meclis hükümeti başlangıçtan beri Düyunu Umumiye İdaresini tanımamıştır. Düyunu Umumiye Meclisinin yıllık raporları okunduğu zaman Kurtuluş Savaşını yürüten güçlerin bu devlet içindeki devleti nasıl tasfiye ettiklerini adım adım izlemek mümkündür. Düyunu Umumiye raporlarında Kurtuluş Savaşının devam ettiği yıllarda «filan vilâyette gelirleri toplamak mümkün olmamıştır, falan vilâyette gelirleri toplamak mümkün olmamıştır» şeklinde geçen ibarelerden Kurtuluş Savaşı ordularının bu illeri ele geçirdiği, ve bağımsızlığa kavuşturduğu anlaşılmaktadır. Sonunda İstanbul da alındığı zaman Düyunu Umumiye İdaresi artık hiçbir gelir toplayamaz hale düşmüştü.

Türkiye Cumhuriyeti Ankara'da Millî Mücadele başından itibaren Düyunu Umumiye İdaresini tanımayı tek taraflı olarak reddetmiştir. Fakat borçların varlığını reddetmemiştir. Osmanlı devletinin bu kötü mirasını genç Cumhuriyet kabul etmiştir. Mesele karşılıklı olarak ilk

önce Lausanne'da ele alınmış, kesin tasfiye şekli sonraki anlaşmalarla saptanmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti Düyunu Umumiye Meclisinin devletin egemenlik haklarına tecavüz türünden bütün yetkilerinin kaldırılmasını Lausanne'da kabul ettirmişti. Düyunu Umumiye Meclisinin kendisi varlığını sürdürecekti, ancak sadece alacaklıları temsil eden bir muhatap olarak kalacaktı. Yoksa Türkiye içinde gelir toplamak türünden hiçbir yetkisi kalmıyordu. Düyunu Umumiye Meclisi, Cumhuriyet Hükümetince kendisine ödenen yıllık taksitleri, tahvilleri ellerinde tutanlara dağıtmakla yetinecek bir aracı durumunda kalıyordu.

Osmanlı İmparatorluğundan kalan bütün borçların tümünün Türkiye Cumhuriyetine devri söz konusu olamazdı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğundan bağımsız ya da manda altında 16 yeni devlet ya da bölge çıkmıştı. Bu ülkelerin borçlardaki payının saptanması ve Cumhuriyetin sadece kendi payına düşen kısmı ödemesi gerekiyordu. Alınan borçlar genellikle devlet yönetiminde ve bazı yatırım harcamalarında kullanılmış olduğuna göre bu ülkelerin harcamalardan yararlanmaları oranında borçları paylaşmaları gerekirdi. Böylece borçların anaparasının Osmanlı Devletinden doğan devletler arasında paylaştırılmasında kamu giderlerinden yararlanma ilkesi uygulanabilirdi. Daha mantıkî olmakla beraber, bu ilkenin kabulü oldukça büyük uygulama güçlükleri doğurabilirdi. Bunun yerine, daha önce Düyunu Umumiye İdaresine tahsis edilmiş olan gelirlerin, geçmişte bu bölgelerden toplanma paylarına göre toplam borcun paylaştırılması ilkesi kabul edildi. Lausanne'da kabul edilen ilke budur.

Lausanne anlaşmasının yürürlüğe girdiği 6.8.1924 tarihinde borçlar tutarı (birikmiş taksitler dahil) 161.303. 833 TL idi. İlgili ülkelerin delegelerinden kurulu bir ko-

misyon daha sonra Paris'te toplanarak (1925'de) borç tutarını Osmanlı Devletinden doğan ülkeler arasında paylaştırdı. Bu paylaştırmaya göre Türkiye'nin payı (birikmiş taksitler hariç) 84.597.495 TL olarak saptanmıştır. 1912'den önceki borçlanmalardan Türkiye'nin payı % 62, 1912'den sonrakilerde % 76 olarak tesbit edilmiştir.

1928'de yapılan bir anlaşma ile, yıllık taksitler ve bunların hangi para ile ödeneceği gibi daha çok teknik konular üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ana ilke olarak tahvilin üstünde yazılı para ve en kuvvetli başka bir para lehine alacaklılara tercih hakkı tanınması ilkesi kabul edildi. Ancak 1929'da patlıyan dünya buhranı ile Türkiye, borç taksitlerini ödemekte, hele bunları yabancı para ile ödemekte büyük güçlükler çekmeğe başladı. Dünya buhranı ile Türkiye'nin ihracatı düşmüş, ithalât ve yabancı para üzerinde spekülasyon başlamıştı. Bunun üzerine hükümet ilk olarak Türkiye'de yabancı para, tahvil, hisse senedi alım satımını yasaklamış, kambiyo kontrol rejimini getirmiştir. Bu durumda Türk parası ile yapılan ödeme ile yabancı para ile yapılan ödeme arasında tabiî çok büyük bir fark ortaya çıkmıştır. Türk hükümeti yıllık taksitlerin azaltılmasını ve hiç değilse bir kısmının Türk parası ile ödenmesini teklif etti. Uzun ve çetin müzakereler sonucu 1933'de varılan bir anlaşma ile yıllık taksitler yeniden tesbit edildi. Bu seferki anlaşmada borcu tahvil üzerinde yazılı olan para ya da en kuvvetli para ile ödeme esası yerine, taksitlerde esas olarak değeri altınla tanımlanmış bir fransız frankı ile ödeme esası kabul edilmişti. Ayrıca yıllık taksitler tutarı da biraz indirilmiş, böylece geri ödeme dönemi 30 sene yerine 50 seneye çıkarılmıştı.

Bundan sonra Cumhuriyet hükümeti borç taksitlerini düzenli bir şekilde ödemiştir. 1933 anlaşması Hükümete 1943 tarihinden itibaren üç ay önceden bildirmek

kaydıyla erken ödeme hakkını da tanıyordu. Hükümet bu tarihte, savaş yıllarında biriktirdiği dövize güvenerek erken ödeme kararı almış ve bunu 1944'de Türkiye'de (16.5.1944 tarihli Resmî Gazete ile) ve tahvil sahiplerinin bulunduğu ülkelerde duyurmuştur. Bu tarihten itibaren 10 yıllık süre içinde erken ödeme yapılacağı ve tahvil sahiplerinin başvurmaları gereği duyurulmuştur. Bu dönemin sona erdiği 25.5.1954'te de Osmanlı Borçları, alınmağa başladığı tarihten tam yüz yıl sonra sona ermiştir. (Daha ayrıntılı bilgi için: İ. H. Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1964).

IV. BÖLÜM

CUMHURİYET'İN 1923-46 DÖNEMİ: SERMAYE, BORÇ ÖDEME VE MİLLÎLEŞTİRME DÖNEMİ

Soru 34: Cumhuriyet döneminde yabancı sermaye hareketlerinin iktîsadi kalkınma üzerinde önemli bir etkisi olmuş mudur?

Bu soruyu cevaplandırmak için Cumhuriyet dönemindeki dış borçlanma ve yabancı sermaye hareketlerini iki ayrı alt dönemde incelemek uygun olur. Birincisi cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşının bitimine kadar olan dönem; ikincisi İkinci Dünya Savaşının bitiminden bugüne kadar olan dönem. Birinci dönem daha çok yabancı sermayelerin, dış borçların ödenmesi dönemidir. İkinci dönem ise Türkiye'nin tekrar gittikçe artan bir hızla borçlanma süreci içine girdiği 1947'den bugüne kadar olan dönemdir.

Birinci dönemi net yabancı sermaye girişi yerine Türkiye'den net sermaye çıkışı dönemi yapan sebepler şunlardı: Birincisi Osmanlı borçlarının ödenmesi, ikincisi millîleştirme hareketleri sebebiyle girişilen borçların ödenmesi. Net sermaye girişi yerine net sermaye çıkışı görülen bir dönemde yabancı sermayenin kalkınma üzerindeki olumlu etkisi elbette söz konusu olamaz. Olsa olsa net sermaye çıkışının kalkınmayı ne derece yavaşlattığı tartışılabilir.

Daha önce Osmanlı Borçlarının nasıl tasfiye edildiğini görmüştük. Şimdi önce Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ekonomisinde yabancı yatırım sermayesinin yerini, sonra da mevcut yabancı sermayenin millîleştirme yoluyla nasıl Türk toplumuna mal edildiğini görelim.

Soru 35 : Cumhuriyetin kuruluşunda yabancı şirketlerin Türk ekonomisindeki yeri neydi?

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkiye'ye yabancı sermaye sadece devletin Batı sermaye piyasalarından aldığı ödünçlerle girmemişti. Bir kısım yabancı sermaye de özellikle ticaret, bankacılık, sigorta, madenler, ulaştırma hizmetleri ve elektrik, su, havagazı gibi temel hizmetler alanlarında girmişti. Bu faaliyet kesimlerinin ortak yanı hepsinin de ancak Türkiye'de yapılabilecek türden faaliyetler olmasıdır. Batı sanayii tarafından yapılan ürünlerin Türkiye'de yapılması için yatırım yapılmış değildi.

Türkiye Cumhuriyeti bir yandan bu temel faaliyet kollarını, imtiyaz sözleşmelerini feshederek, ve bu faaliyet konularında millî işletmeler için tekeller kurarak millîleştirmiştir. Böylece bankacılık imtiyazı yabancı şirketlere artık verilmemiş, mevcutların uzatılmasında dikkatli davranılmış, sigortacılık alanında ikinci sigorta (reassurance) Türkiye'nin tekeline alınmış, keza Türk limanları arasında taşıma işi de Türk bayrağı tekeline verilmiştir.

Bu yeni politika izlenirken bir yandan da geçmişte yerleşmiş şirketlerin devletleştirilmesine, yapılan sözleşmelerle bunların haklarının tazmini yoluna gidilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli faaliyet kollarında yerleşmiş yabancı şirketlerin ödenmiş sermayeleri Türk

şirketlerinin ödenmiş sermayelerine hemen hemen eşitti. Elde ettikleri kârlar için de durum aynıydı. Türk iş hayatında bu kadar yüksek bir yer tuttuğuna göre bu şirketlerin sermayelerinin büyük tutarlara ulaştığı düşünülebilir. Oysa durum hiç de öyle değildi. Bu şirketlerin belli başlılarının sermaye tutarı (1929'da) 37 milyon dolardan ibaretti. Bir kısım sermayenin de dağıtılmamış kârlar halinde olduğu düşünülebilir. Ama elde ettikleri kârlardan da çıkarılacağı üzere (bu kârlar 1929'da 5 milyon dolar kadardı) toplam sermayeleri herhalde yüz milyon doları aşmıyordu. Bu miktar Osmanlı İmparatorluğunun aldığı borçlar yanında pek küçük kalmaktadır. Tablo 11'de Türk şirketlerinin ve yabancı şirketlerin ödenmiş sermayeleri ve 1929 kârları gösterilmiştir.

Tablo 11

1929'da Türkiye'de yerli ve yabancı şirketlerin durumu

	Ödenmiş sermaye (1.000)		1929 Kârı (1.000)		Kâr/ödenmiş sermaye
	TL.	Dolar (a)	TL.	Dolar	%
Türk şirketleri	78.239	37.555	11.673	5.603	15
İngiliz	50.000	24.000	2.590	1.243	5,2
İsviçre	22.222	10.666	5.087	2.447	23
Fransız »	5.691	2.731	3.348	1.607	60
Yabancı şirketler toplamı	77.913	37.397	11.025	5.297	14
Genel toplam	156.152	74.952	22.698	10.900	14,6

(a) Zamanın rayicine göre 1 TL. = 0,48 dolar kabul edilmiştir.

Kaynak: H. Tahsin, R. Saka, **Sermaye Hareketi,** Amedi Matbaası, İstanbul 1930, s. 212-13'deki tablodan zamanın döviz rayicine göre zamanın Türk lirasına çevrilmiştir.

Cumhuriyet idaresi başlangıçta daha çok hukukî reformlarla, ve aşarın kaldırılmasının (1925) gerektirdiği vergi reformları ile uğraşmıştır. İktisadî tedbirler 1920'lerin sonuna doğru önem kazanmaya başlamıştır. 1928 yılından itibaren yabancıların elinde bulunan birçok şirketlerin millîleştirilmesine başlanmıştır. Bu millîleştirmeleri ileride ayrıntılı olarak göreceğiz.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılmış olan yabancı sermaye yatırımları daha çok tekel niteliğinde olan temel hizmetlerin arzı için yatırılmış sermaye idi. Bunun dışında, Türkiye'ye dış ülkelerden ithal edilmesi mümkün olmayan bazı ürünler de gene Türkiye'de yapılan yatırımlarla üretiliyorlardı. Genel hizmetler, elektrik, taşıma işleri, bankacılık, ticarî hizmetler bu arada idi. Ayrıca Türkiye'deki tabiî kaynakların, madenlerin işletilmesine yöneltilmiş olan faaliyetler de gene şüphesiz ancak Türkiye'de yapılabilirdi. Bu sebeple, yabancı sermaye sadece bu alanlara gelmişti. Madenlerin çıkarılması, bazı sınaî tarım ürünlerinin ve tabiî tekel türünden tarım ürünlerinin ihtiyaç sahibi sanayi ülkelerine ihracı faaliyetleri bu arada zikredilebilir. Görülüyor ki, yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğuna giriş şekli genellikle az gelişmiş ülkelere 19. asırda giren yabancı yatırımların taşıdığı özellikleri taşımaktadır; yani sermaye ancak o ülkede yapılabilecek olan faaliyetleri yapmak üzere girmektedir. Her sanayileşmiş ülkede yapılabilen ürünler ise sanayileşmiş ülkede yapılıp az gelişmiş ülkeye ihraç ediliyordu.

Şüphesiz bu yabancı yatırımların millîleştirilmesinde tazminat döviz olarak ödenecekti. Türkiye Cumhuriyeti gerek borçları için, gerek millîleştirdiği varlıklar için karşılıklı anlaşma ve tazminat esasını kabul etmiştir. Halbuki komşumuz Sovyet Rusya, Ekim ihtilâlinden sonra seçtiği kollektivist sistem sebebiyle, iç piyasadaki mil-

lî sermaye gibi yabancı sermayeyi de millîleştirmiş ve herhangi bir tazminat esası kabul etmemiştir. Aynı şekilde yeni Rusya'nın yeni rejimi yatırımı millîleştirdiği gibi Çarlık Rusyasının batıya olan borçlarını da ödemeyi red etmiştir. Batılı ülkeler menfaatlerinin bu şekilde çiğnenmesine karşı şiddetli tepki göstermişlerdir. SSCB'nin bu yeni rejimine karşı silâhlı müdahale yoluna gitmişlerdir. İçerde esasen başlamış olan eski rejim taraftarlarının başkaldırma ve rejimi devirme hareketlerini Batılı ülkeler silâhlı yardımla desteklemişlerdir. Bu müdahaleler sebebiyle Sovyet Rusya'da iç barışın yerleşmesi uzun yıllar sonunda sağlanabilmiştir. Bu noktayı belirtirken şunu açıklamak istiyoruz: Sanayileşmiş Batı ülkelerinin emperyalizm yoluyla girmiş olsa bile, uzun yıllar yatırılmış ve birikmiş sermaye ve alacaklarını, bunlar anaparayı kâr ve faizlerle kat kat geri almış olsa bile, bir kalemde inkâr etmek çok zordur. Bunu yapan hükümet sonuçları göze almak zorundadır. Ayrıca SSCB'nin bu yola gitmesi bir bakıma kabul ettiği yeni rejimin tabiî bir sonucu sayılabilir. Oysa Türkiye'de mülkiyet rejimi hakkında herhangi bir karar verilmiş, sermaye araçlarının mülkiyeti hakkında kollektivist rejim lehine bir tercih yapılmış değildi. Daha çok sanayilerin her şeyden önce millî ellerde olması, sonra özel teşebbüsün girişemediği temel sanayiin ve ağır sanayiin devlet elinde olması ilkesi benimsenmiştir. Bu ikinci benimseme, yani ağır sanayiin, temel sanayiin, özel teşebbüsün girişemediği sanayiin devlet elinde olması ilkesi bile ancak daha sonraki yıllarda, 1930'ların başında, açıkça kabul edilmiş bir ilkedir. Bu itibarla, Türkiye Cumhuriyetinin gerek borçları karşılıklı anlaşmayla ödeme esasını benimsemesi, gerekse millîleştirme sonunda tazminat verip yabancıların yatırımlarının bedelini ödemesi tabiî karşılanması gereken iktisadî usuller sayılmalıdır.

Millîleştirmelerden doğan dış borçlar çoğunlukla Türkiye'nin kendi ihracat gelirleri ile ödenmiştir. Bunların bir kısmı için ise borçlanma yoluna gidilmiştir. Meselâ bu millîleştirmelerin önemli bir kısmı yapıldıktan sonra, 1933 yılında geri kalan borç tutarı 84 milyon TL kadardı. (Bakınız: Memduh Yaşa, **Devlet Borçları**, s. 76, İstanbul 1965).

Soru 36 : Cumhuriyet döneminde millîleştirilen yabancı işletmeler hangileridir?

Demiryollarının hepsi aynı anda millîleştirilmiş değildir. Bunlar parça parça millîleştirilmiştir. İlk millîleştirme, şirketin devralınması konusunda yapılan sözleşmenin tasdiki ile 1928 tarihinde 1375 sayılı kanun ile yapılmıştır. Devren satınalmanın toplam bedeli 204 milyon İsviççre Frangı olmuştur. Devlet bunu 1936 yılına kadar döviz olarak ödemiş, bundan sonra da 1938 yılına kadar % 50 döviz, % 50 Türk lirası olarak ödemeye devam etmiş ve bu yıldan sonra geri kalan borç da Türk lirası olarak ödenmiştir.

Mudanya - Bursa Demiryolu Şirketinin satın alınması: Bu işletme 1815 sayılı kanunla tasdik edilmiş olan satınalma sözleşmesi ile 50.000 TL. karşılığında millîleştirilmiştir. İzmir - Kasaba ve temdidi hattının satın alınması da 2487 sayılı kanunla tasdik edilen bir sözleşme ile yapılmıştır (Satınalma değeri 162 milyon Fransız Frankı). Aydın demiryolu da 1935 yılında 2745 sayılı kanunla onaylanan satmalma sözleşmesi ile devletleştirilmiştir (Satın alma bedeli 1.825.000 İngiliz lirası). Sözleşmeye göre satınalma bedeli % 7,5 faizle 40 yılda itfa edilecek, ödemeler dövizle yapılacaktı. Şark demiryolları şirketinin satınalınma mukavelesi 3756 sayılı kanunla

onaylanmış ve alış bedeli olarak 20.760.000 İsviçre Frankı 20 yıl vade içinde ödenmiştir. Bu borcun taksitlerinin ödenmesi 1933 Türk borcu şartlarına göre yapılmıştır. Ilıcı - Palamutluk demiryolu da 1941 yılında 4127 sayılı kanunla onaylanmış sözleşme ile satın alınmış ve 10 bin Türk lirası ödenmiştir.

1937 tarihinde 3146 sayılı kanunla onaylanan satmalma sözleşmesi ile Ereğli madenleri şirketi devlete intikal etmiştir. Bununla şirkete ait bulunan Ereğli limanı, Zonguldak - Çatalağzı demiryolu hattı ve maden işletmeleri ve bunlarla ilgili her türlü hak ve tesisler 3,5 milyon Türk lirası mukabilinde devlete geçiyordu. Borç 10 yılda ödenecekti ve faiz işlemiyecekti. Ödemeler Fob ihraç fiyatı üzerinden kömürle yapılacaktı.

Ergani Bakırı T.A.Ş.'nin Deutsche Bank ve İskonto Gesellschaft elinde bulunan 1,5 milyon lira değerindeki hisse senetleri 3034 sayılı kanunla onaylanan bir sözleşme ile satın alınmıştır.

Satın alınan bir kısım yabancı sermaye de daha çok şehirlerdeki tramvay hatları işletmeleri ve rıhtım tesisleri idi. 2309 sayılı kanunla onaylanan bir satmalma sözleşmesi ile İzmir Rıhtım Şirketi ve onun rıhtımda işlettiği tramvay hattı 1933 yılında 7.827.000 Fransız Frankına satın alınmıştır. Devletin şirkete ödeyeceği paranın taksitlerinde 1933 Düyunu Umumiye anlaşmasındaki esaslara yollama yapılmıştır. Gene İstanbul'da rıhtım, dok ve antrepoları işleten şirketin bütün hakları ve tesisleri (2651 sayılı kanunla onaylanan sözleşme ile) satın alınmıştır. Buna göre şirkete 31 milyon 580 bin Fransız Frangı 40 yılda ödenecektir. Ve bu borç için % 7,5 faiz kabul edilmiştir.

Nihayet Üsküdar ve Kadıköy tramvayları şirketi 1938 yılında yapılan ve 3359 sayılı kanunla tasdik edilen bir sözleşme ile 400.000 TL karşılığında satın alınmıştır.

İzmir Tramvay ve Elektrik A.Ş. de 1943 yılında (4483 sayılı kanunla onaylanan satınalma sözleşmesi ile) 10 milyon İsviçre Frangı karşılığında satın alınmıştır.

Bundan sonra önemli bir millîleştirme alanı da elektrik ve su şirketleri olmuştur. İstanbul Türk Anonim Su Şirketi 1933 yılında (127 - 129 sayılı kanunla onaylanan sözleşme ile) satın alınmıştır. Bedeli olan 1.300.000 Fransız Frangının imtiyaz müddetinin nihayetine kadar ödenmesi kabul edilmiştir. İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi de 1938'de yapılmış (3480 sayılı kanunla onaylanmış) bir satış sözleşmesi ile 1.873.000 İngiliz lirasına satın alınmıştır. Borç taksitleri % 5 faizli ve 20 yıl vadeli idi. Ödeme şartları 1933 Türk borcunda olduğu gibi idi. İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi 3643 sayılı kanunla onaylanan bir satınalma mukavelesi ile 175.000 Türk lirasına satın alınmıştır. Ankara Elektrik, Ankara Havagazı, Adana Elektrik Anonim Türk şirketleri de 1939 tarihinde 3688 sayılı kanunla onaylanan satınalma sözleşmesi ile Devlete geçmiştir. Bunlara sırasıyla 3.298.000, 2.959.000, 1.058.000 Türk lirası ödenmesi kabul edilmiş ve bedel borca bağlanmıştır. Borç % 5 faiz ile ve 20 yıl vadeli tahvillerle ödenmiştir.

Bursa ve Müttefik Türk Elektrik Anonim Şirketi ile, Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketleri de sırasıyla 3689 sayılı kanunla onaylanan satınalma mukavelesi ile devlete geçmiştir. Bunların satın alma bedeli 295.000 İngiliz lirası idi. Borca bağlanan 152.000 liralık kısmı % 5 faiz ile 10 eşit taksitte 5 yılda ödenecekti.

Temel hizmet imtiyazlarından Telefon işletmeleri de Devletçe yabancı şirketlerden satın alınmıştır. İstanbul Telefon T.A.Ş. 1936 yılında 3026 sayılı kanunla onaylanan bir sözleşme ile satın alınmıştır. Bedeli olan 8.000 İngiliz lirası her yıl iki taksitle 20 yılda ve sterlin ile ödenecekti. İzmir Türk Telefon Anonim Şirketi de 1.200.000 lira-

ya (3375 sayılı kanunla onaylanan) sözleşme ile satın alınmıştır. Bedelin bir kısmı İsveç kronu bir kısmı da Türk lirası olarak 1938 tarihinden itibaren 20 eşit taksitle ödenecekti.

Soru 37 : Millîleştirmeler genç Cumhuriyet için bir malî yük oldu mu?

Görülüyor ki, Türkiye'nin yabancı şirketlerden devraldığı yabancı sermaye varlıkları daha çok elektrik, su, havagazı, telefon ve rıhtım hizmetleri gibi temel alt yapı hizmetlerini, belediyelere özgü hizmetleri arzeden işletmelerden devralınmıştır. Bir de tabiî kaynakları işleten iki maden şirketi millîleştirilmiştir. Demek oluyor ki, Osmanlı döneminde Türkiye'ye girmiş olan yabancı sermaye hiçbir zaman üretim, imalât kesimine yerleşmiş değildir. Bunlar, daha çok bankacılık, ticaret ve alt yapı hizmetleri, belediye hizmetleri, temel tesisler, ulaştırma gibi kesimlerde toplanmıştı. Başka bir deyimle, ithali mümkün olmayan hizmetlerin üretimi kesimlerinde toplanmıştı.

Görülüyor ki Cumhuriyet hükümetlerinin yabancı işletmeleri millîleştirme, devletleştirme hareketi 1928'de başlamış ve 1944'e kadar devam etmiştir. Bu millîleştirmeler, SSCB'de olduğu gibi, bir iktisadî sistem değiştirmesinin tabiî sonucu olarak birdenbire yürürlüğe konmuş bir iktisadî politika tedbiri değildir. Hükümet, bir yandan millîleşmesini gerekli gördüğü alanlarda yabancı işletmelere artık imtiyaz vermiyor, bir yandan da verilmiş imtiyazları ve yatırılmış sermayeleri önem sırasına ve kendi ödeme imkânlarına göre uygun gördüğü bir sıraya göre millîleştiriyordu.

Bu devletleştirmeler sonucu yabancı şirketlere öden-

mesi kabul edilen bedellerin toplamının çeşitli paralar olarak dökümü şöyledir:

İsviçre frankı	236.558.400
Fransız frankı	204.576.000
Sterlin	4.862.100
Türk lirası	4.862.100

Yabancı para olarak gösterilen bir kısım tazminat bedelleri de Türk lirası olarak ödenmiştir. Bir kısım da Türk lirası olarak ödenmiş, fakat bu paralar karşılığında Türkiye'den mal ihracına izin verilmiştir. Yapılan bütün bu millîleştirmelerin bugünkü para ile değeri 100 milyon doların altındadır. Millîleştirmelerin on altı yıllık bir döneme ve taksitlerin daha da geniş bir döneme yayılmış olması Cumhuriyet Hükümetleri için ortaya önemli bir ödeme güçlüğü çıkarmamalarını sağlamıştır. Kaldı ki bu işletmelerin çoğu işletme imtiyazını aldıkları sabit tesislerin mülkiyetine sahip değildiler, sadece bir dönem için işletme imtiyazına sahiptiler. Bu hallerde sadece işletme imtiyazının geri kalan dönemi için tazminat ödenmiştir.

Soru 38 : Millîleştirmelerden yabancı özel sermaye girişi etkilendi mi?

Yabancı sermayeye karşı Cumhuriyet Hükümetlerinin izlediği bu millîleştirme politikası elbette ki Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerini de etkiliyecekti. Nitekim bu birinci dönemde Türkiye'de dolaysız yabancı sermaye yatırımı yapılmamıştır. Dolaysız yabancı sermayenin üzerinde en çok titiz olduğu husus yatırımı yaptıktan sonra elde edeceği kârların serbestçe dışarıya ak-

tarılması imkânlarıdır. Bu imkânlar sınırlı olduğu takdirde, yabancı sermaye gelmekte tereddütlü kalır. Türkiye Cumhuriyeti, 1929 Dünya Buhranı ile döviz kontrolu dönemine girmiştir. İlk olarak 1929 yılında 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu Türkiye'de yabancı dövizlerin alım ve satımına birtakım kayıtlamalar koymuştur. Bu kanuna göre, menkul kıymetler ve kambiyo borsalarında muamele görecek olan yabancı hisse senetlerinin ve tahvillerin, yabancı paraların (dövizlerin) doğrudan doğruya Maliye Vekâletinin iznine tabi olacağı kaydı konmuştur. Kambiyo ve yabancı dövizin piyasada alım satımı böylece yasaklanmış oluyordu. Bu kanunun kabul edilmesinden bir yıl sonra Türkiye'nin döviz denetimi rejimi 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile daha kesin hükümlere bağlanıyordu. Ancak bu ikinci kanun bütün yabancı dövizlerin alım ve satımını ayrıntıları ile düzenlemekten çok kambiyo, para, hisse senetleri ve tahvillerin alım ve satımını, memleketten memlekete ihracının düzenleme ve sınırlamasının doğrudan doğruya Bakanlar Kurulu tarafından yapılacağını belirtiyordu. Böylece Türkiye'ye Türk parasının konvertibilite (başka paralarla değiştirilme) imkânlarını tamamiyle kaldıran bir rejim girmiş oluyordu. Yabancı sermaye girişi bakımından önemli olan, bu sınırlamaların kabul edilmesinden sonraki dönemlerdir. Çünkü bu para rejiminden önceki dönemde zaten Türkiye'de yatırılan yabancı sermayeden elde edilen kârların döviz olarak dışarıya aktarılması serbestti; başka bir deyişle Türk parasının konvertibilitesi vardı. Türkiye'de yabancı sermayenin kârlarının transferine imkân verilmesinin mesele olarak ortaya çıkışı ancak 1929'dan itibaren kabul edilen para transferlerinin kontrolü, yabancı para alım satımlarının men'i hükümlerinden sonradır. Yabancı para alım satımlarının men edil-

mesinden, ve bu alım satımların tekelinin Maliye Bakanlığına verilmesi rejiminin kabul edilmesinden sonra, yabancı sermayenin Türkiye'de elde edeceği kârların yurt dışına çıkarılabileceğine dair başlangıçta garanti verilmesi önemli bir konu olmuştur.

Bir yandan millîleştirmeler sürüp giderken (gerçi bunlar önemli miktarlara ulaşmıyordu, yavaş yavaş yapılıyordu, ve karşılıklı anlaşma ve sözleşmelerle yapılıyordu. Fakat buna rağmen hükümetin yabancı sermaye karşısındaki felsefesine bir gösterge idi) bir yandan da para rejiminde Türkiye Hükümetinin döviz alım satımı üzerine tekel koyması (kambiyo tekeli) yabancı sermayenin girişini artık iyice sınırlıyordu. Nitekim bu tarihten İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden teşvik rejimi kabul edilinceye kadar Türkiye'ye yabancı yatırım sermayesi hemen hemen hiç girmemiştir.

Hatta bu sınırlamaların konduğu 1930 yıllarının başında özel teşebbüse daha fazla ağırlık verilmesini isteyen Serbest Fırka hareketi hükümetin bu rejimini tenkit etmiştir. 1930 yılında Siirt Milletvekili Mahmut şunları yazmıştı: «Bitaraf ecnebi muhitlerinde hâkim olan kanaat şudur: Ecnebi sermayesi bugünkü şerait içinde Türkiye'de çalışamaz. Asgarî garanti ve kontrol temin etmedikçe, Türk kambiyosu istikrar bulmadıkça ecnebi sermayesi buraya kolay kolay giremez». (Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 21 Ocak 1930, Mehmet Selik, **Türkiyede Yabancı Özel Sermaye** 1923 - 1960, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi No. 5, Nisan 1961, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara).

Soru 39 : İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde dış borçlanma yoluna gidildi mi?

Bu ilk dönemde yani 1923 - 1946 döneminde millîleş-

tirme karşılığı verilmiş olan tahviller dışında devlet doğrudan doğruya da dış borç almak yoluna da gitmiştir. Bu borçlar hangileridir?

Türkiye Cumhuriyeti ilk olarak 1930 tarihinde iktisadî cihazlanma maksadıyla A.B.D.'ndeki bir yatırım şirketinden % 6,5 faiz ve 25 yıl vade ile 10 milyon dolar borç almıştır. Bu borca karşılık hükümet firmaya Türkiye'de kibrit üretim ve satış tekelini veriyordu; tekel imtiyazı süresi dolmadan iki yıl önce, 1943 yılında, hükümet tarafından feshedilmiştir.

1934 yılına kadar sadece bir miktar kısa vadeli borçlanma yapılmıştır. Meselâ 1933 yılında borç tablolarında yer alan dış dalgalı borçların, yani kısa vadeli borçların tutarı 67.673.000 lirayı bulmaktaydı (M. Yaşa, a. g. e., s. 76). Bu borçlar daha çok hazinenin, bazı yatırımların gerçekleştirilmesi sebebiyle yabancı firmalara olan borçları, dış ticaretin kısa vadeli finansmanı amacı ile yabancı bankalardan alınmış kısa vadeli avanslar idi.

Türkiye 1930'ların başlangıcında devletçilik politikasını geliştirmiştir. Devrin Başbakanı İnönü'nün Sivas nutku ile başlıyan bu politika, kendi özelliklerini ve daha kesin çizgilerini ancak zamanla uygulamada kazanmış bir politika olmuştur. Yoksa iktisadî sistemler içerisinde devletçilik politikasının kesin bir yeri yoktur. Bunun derecesi, hele özel teşebbüs - devlet teşebbüsü sınırı son derece belirsiz ve kaypaktı, ancak uygulamaya bakılarak çıkarılacak türdendi. 1934 yılında Türkiye Cumhuriyeti ilk 5 yıllık sanayileşme programını uygulamaya koymak için SSCB'nden 8 milyon dolar tutarında borç almıştır. Şurasını da hatırlatalım ki Beş Yıllık Sanayi Planı SSCB'nin 1927 yılında uygulamaya başladığı ilk beş yıllık kalkınma planından esinlenmişti. Fakat Türkiye'de sanayi programı, sadece sanayileşme alanında ve devletçiliğin temel ilkesi olarak kabul edilen özel

teşebbüsün başaramayacağı kadar büyük sermaye isteyen ve girmek istemeyeceği kadar riziko ve belirsizlik taşıyan faaliyet kesimlerinde devletin yatırım yapması ilkesi idi.

İşte bu sanayi programının gerektirdiği yatırımları başarabilmek için devlet Rusya'dan kredi almıştır. Birinci Beş Yıllık Programdaki bazı fabrikaların inşasında bu kredi kullanılmıştır.

İkinci dış borç 1938 yılında İngiltere'den alınmış olan 16 milyon İngiliz lirası tutarındaki kredidir. Bunun 6 milyonu askerî malzeme mübayaasında, 10 milyonluk kısmı da dış ticaretin finansmanında kullanılacaktı.

İkinci Dünya Savaşına kadar Türkiye ayrıca uzun vadeli başka borç almamıştır (Memduh Yaşa, Devlet Borçları, s. 76 - 77).

Bu dönemde (1923 - 47), Türkiye'nin dış ticareti (başlangıç yılları bir kenara bırakılırsa) devamlı olarak fazla vermekteydi. Dolayısıyle dış ticaret fazlası Türkiye'nin net sermaye girişi hareketi yerine, net sermaye çıkışı hareketinin gerçekleştiği bir ülke olduğunu göstermektedir. Bu dönemde görünmeyen kalemlerin (hizmetler ithali ve ihracı) dış ödemeler dengesi üzerindeki etkisi pek zayıf olduğundan sadece mal hareketlerine ve ticaret açığına bakmak suretiyle Türkiye'nin net sermaye girişinden mi yararlandığı, yoksa net sermaye çıkışına mı katlandığı anlaşılabilir. Dış ticarete yansımayan sermaye giriş ve çıkışlarını söz konusu etmiyoruz Aslında dış ticarete yansımayan gizli sermaye hareketlerinde çıkışların girişleri aştığı kabulü yapılabilir (özellikle kambiyo kontrol rejiminin kabul edilmesinden sonraki dönem için bu kabul doğrudur). Bu dönemde Türkiye ekonomisi net sermaye girişi yerine net sermaye çıkışına sahne olmuştur. Tablo 12'de Türkiye'de dış ticaret dengesinin seyri gösterilmiştir. Dış ticaretin fazla verme-

Tablo 12
Türkiye'nin dış ticareti
(Milyon TL.)

	İthalât	İhracat	Fark
1923	144,8	84,7	— 60,1
1924	193,6	158,9	— 34,7
1925	241,6	192,4	— 49,2
1926	234,7	186,4	— 48,3
1927	211,4	158,4	— 53,0
1928	223,5	173,5	— 50,0
1929	256,3	155,2	—101,1
1930	147,6	151,5	+ 3,9
1931	126,7	127,3	+ 0,6
1932	86,0	101,3	+ 15,3
1933	74,7	96,2	+ 21,5
1934	86,8	92,1	+ 5,3
1935	88,8	96,0	+ 7,2
1936	92,5	117,7	+ 25,2
1937	114,4	138,0	+ 23,6
1938	149,8	144,9	— 4,9
1939	118,2	127,4	+ 9,2
1940	68,9	111,4	+ 42,5
1941	74,8	123,1	+ 48,3
1942	147,7	165,0	+ 17,3
1943	203,0	257,2	+ 54,2
1944	164,9	232,5	+ 67,6
1945	126,2	218,9	+ 92,7
1946	223,9	432,1	+208,2
1947	685,0	625,2	— 59,8
1948	770,1	551,0	—219,1
1949	812,3	693,9	—118,4
1950	799,9	737,6	— 62,3

Kaynak: İstatistik Yıllığı.

si Türkiye'de çoğu seneler net sermaye girişi yerine sermaye çıkışının daha çok olduğunu göstermektedir.

Soru 40 : İkinci Dünya Savaşını kapsayan dönemde Türkiye borç aldı mı?

Bu dönemde (1939 - 47) Türkiye bazı yeni dış borçlar almıştır. Bu borçlar iktisadî olmaktan çok birtakım siyasî - askerî sebeplere bağlı idi. İngiltere ve Fransa ile 1939'da üçlü yardım paktına dayanılarak borçlanma anlaşması yapılmıştır. Alınacak ödünçler üç grupta toplanıyordu. Birinci grup İngiltere'den alman silâhlanma kredisidir ki en büyük grup budur (1939). İkinci grupta (1940) altın istikrazı yer almaktadır. Üçüncü grupta ise (gene 1940) daha az önemli olan bir kliring deblokaj istikrazı yer almaktadır (M. Yaşa, a. g. e., s. 78). Ancak savaş şartları altında, bu kredilerin pek büyük bir kısmı kullanılamamıştır. Türkiye'ye bu yoldan sözleşmelerle vadedilen kaynakların ancak pek azı fiilen girmiştir. Aynı şekilde 1942 yılı sonunda Almanya ile aktedilmiş olan 100 milyon marklık silâhlanma kredisinin (TL karşılığı 45,5 milyon) gene pek az bir kısmı fiilen silâh alınmasında kullanılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında A.B.D. de Türkiye'ye askerî yardımda bulunmuştur. Bu yardım Amerika'nın 11 Mart 1941'de yürürlüğe koyduğu «Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu» uyarınca yapılmış, ancak iki ülke arasında bir anlaşma konusu olmamıştı. Bu yardımın tutarı 95 milyon doları bulmuştur. Savaşın son günlerinde 23 Şubat 1945'de Ankara'da imzalanan bir anlaşma ile Türkiye'nin A.B.D.'nden savunma madde ve hizmetleri almaya devam etmesi ve savaş bitince bu anlaşma gereğince verilmiş savunma araç ve gereçlerinden imha, ka-

yıp ve istihlâk edilmemiş olanların geri verilmesi öngörülmüştür. Ancak savaşın bitişi ile A.B.D. bu yardımları kesmiş, yardımlar daha sonra Truman Doktrini ile yeniden başlamıştır (A. Suat Bilge ve başkaları, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 279, İkinci Baskı, Ankara 1969, s. 225 - 26).

Savaş yıllarında devletin dış borçları savaşın öncesine kıyasla iki buçuk mislinden fazla artmıştır. Bununla beraber, diğer gelişmeler dikkate alınırsa bu artışın bir yük olmadığı anlaşılır. Bu artış daha çok uzun vadeli borçlarda ortaya çıkmıştır. (Şurasını da hatırlatalım ki Düyunu Umumiye taksitlerinin ödenmesine büyük bir titizlikle savaş yıllarında da devam edilmiştir. Bu borçlar 1939'da 31 milyona düşmüş, 1943'de bir kısmı erken ödenerek fiilen iktisadî bir yük olmaktan çıkmıştır). Buna karşılık, kısa vadeli borçların toplamı 58 milyon liradan 1945'de hemen hemen sıfıra düşmüş, 1946'da ise tamamen kalkmıştır. Ayrıca, Merkez Bankasında Savaş yıllarındaki ihracatımız sayesinde birikmiş olan altın ve döviz miktarı (ki toplamı 245 milyon dolar değerindeydi) bütün dış borçların anapara değerine eşit bir seviyeye ulaşmıştır. Bu itibarla, 1946'da savaş bittiği zaman artık Türkiye'nin net borçluluğunun sıfır olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Böylece İkinci Dünya Savaşının sonunda Türkiye'nin dış borç durumu sıfırdır ve yeni bir devre burada başlamaktadır.

V. BÖLÜM

1946 SONRASI TEKRAR BORÇLANMA DÖNEMİ

Soru 41 : Savaş sonrası dönemde dış borçlarımız nasıl bir gelişme gösterdi?

Savaş sonrasında 1950'ye kadar alınan borçlar oldukça düşük seviyede kalmıştır. A.B.D.'nden 1946'da İthalât - İhracat Bankası kanalıyla 25 - 50 milyon dolar alınmıştır. Başkan Truman Türkiye ve Yunanistan'a yardım etme kararını ilk olarak Senato ve Temsilciler Meclisinin 12 Mart 1947'de yaptığı ortak oturumda açıklamıştır. Bu karar sonradan «Truman Doktrini» adı ile anılmıştır. 1947'den itibaren A.B.D.'nden alınan yardımlar, Truman Doktrini uygulaması olarak, daha çok bağış ve kısmen borç şeklinde devam etmiştir.

Türkiye, ayrıca, uluslararası kurumlardan ve Milletlerarası Para Fonundan da 1947'de 5 milyon dolar almıştır.

Tablo 13 savaş sonrasından 1960'a kadar olan dönemde Batı ülkelerinden alınmış olan belli başlı borçların miktarlarını göstermektedir. Bu tablodaki rakamlar borçların kullanılma miktar ve yıllarını değil, yılları itibariyle Türkiye'ye verilmesi taahhüt edilen borç miktarlarını göstermektedir.

Türkiye'nin dış borçlanma konusunda iyice açılması 1950 yılından sonraki dönemde başlamıştır. Tabloya bakıldığı zaman, her ne kadar 1950 - 53 arasında Ameri-

ka Birleşik Devletlerinden önemli miktarlarda borç alınmadığı gözüküyorsa da, bu dönemde daha çok Uluslararası Para Fonundan ve Dünya Bankasından borç alınmıştır. Gene bu dönemde A.B.D.'nin sağladığı dış kaynaklar daha çok (askerî yardımların hemen hepsi) bağış niteliğindeydi. Ayrıca bu dönemde Merkez Bankasının altın stokları ve döviz rezervleri geniş ölçüde dış ticaret açığını finanse etmiş, başka bir deyimle Türkiye'nin ihracatını aşan ithalâtı bu imkânlarla ödenebilmiştir. Böylece mevcut döviz stoklarının, altın varlıklarının eritilmesi ithalâtın ihracatı geniş ölçüde aşmasına imkân vermiştir. Ayrıca gene bu dönemde (1950 - 53 arasında) Tablo 13'de gösterilmemiş olan bir başka yoldan da net kaynak sağlanmıştır. 1950 başlarında Demokrat Parti hükümeti ithalâtın serbest bırakılması politikasını izlemiştir. Bu politikanın sonucu olarak Türkiye'nin ithalâtında aşırı artışlar meydana gelmiştir. Bu politikanın uzun süremiyeceğini kestiren ithalâtçı tüccarlar ithalâtlarını hızla artırmışlar, stok yoluna gitmişlerdir. Fakat hükümet, ödeme güçlükleri kapıya geldiği halde, bir süre liberasyon politikasından vazgeçmemiştir. Tüccarlar ithal ettikleri malların bedelini Merkez Bankasına ödedikleri halde hükümet bu paraları döviz sıkıntısı yüzünden dışardaki ihracatçı ülkeler alacaklılarına transfer edememiştir. Bu durumda Türkiye yabancı ülkelerden getirttiği birçok malların bedelini döviz olarak ödeyememiştir. Bunlara gecikmiş (transferi gecikmiş, arriérées) borçlar deniyor. Ariyere borçlar Türkiye'ye ihracat yapmış ülkeler ihracatçılarının, rızaları alınmaksızın, bize kredi açmaları durumudur. Tabiî yabancı ihracatçılar böyle krediyi ancak bir kere açmış olma durumunda kalırlar. İkincisinde malın bedelinin ödenmesini garantiye almaksızın mal sevketmezler. Nitekim Türkiye'de bu yolu hepsi bir kere kullanmış, 1954'de Türk ithalâtçıların

Tablo 13
TÜRKİYE'NİN ALDIĞI ÖDÜNÇLER
(Milyon dolar)

Borç verenler	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Devletler:																		
ABD: Marşal Planı, devamı	10,0		24,0				11,2			20,0	25,0	25,0						35,0
ABD: Export-İmport B. (1)									4,2	0,9		10,3	37,5		3,7			
ABD: DLF (AID) (2)													37,5		6,0			
ABD: PL 480 (3)										26,6	15,1	68,8	52,0	34,7	35,0	129,6*		
OECD (4)													75,0			45,0		
B Almanya															37,0	50,0		
Uluslararası Kurumlar:																		
IMF (5)		5,0					10,0	20,0				13,5	25,5			16,0	15,0	18,5
IBRD (ve IDA) (6)					25,4		25,2		3,8									26,7
EPU (7)					55,0								25,0			50,7		
Ariyere borçlar (8)															376,6			
Kamu kesimi ithalât (8) borçları															72,0			

Notlar:

(1) Export - Import Bank Amerikan kamu kesimi ödüncü vermiştir.
(2) Development Loan Fund (sonra Agency for International Development) tarafından verilen Amerikan kamu ödünçleri.
(3) Mahallî para ile geri ödenebilen gıda fazlası yardımları.
(4) OECD, Avrupa İktisadî İşbirliği Örgütü.
(5) IMF, Uluslararası Para Fonu.
(6) IBRD, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası; IDA, Milletlerarası Kalkınma Birliği.
(7) EPU, Avrupa Ödemeler Birliği; EMA: Avrupa Para Anlaşması.
(8) Bu kalemde borçlar alındığı yılı değil 1960'da geri kalan borçları gösterir. Bu borçlar daha çok 1951 - 54 arasında birikmiş ve 1958 anlaşması ile taksitlere bağlanmıştır.
(*) Bu ödünç Ereğli Demir Çelik fabrikalarında kullanılmıştır.

Kaynak: Bütçe Gerekçeleri.

dış ülkelerden transferden önce mal getirme imkânları hemen hemen sıfıra inmiştir. Bu zoraki kredilerin, ariyelerin miktarı 1960 yılında hâlâ 377 milyon dolar civarında idi. Bu miktarın içinde en büyük payı 1950 - 53 arasında birikmiş borçlar tutuyordu. Demek oluyor ki, 1950 - 53 döneminde Türkiye yılda ortalama 100 milyon doların üstünde bir dış ticaret açığını ariyere borçların, zoraki borçların finansman yolu ile kapatma imkânını bulabilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, A.B.D. 1948'den 1950 yılları ortalarına kadar önemli ölçüde bağış şeklinde de yardım yapmaktaydı. Dolayısıyle, tabloda gözükmeyen Amerika'nın hibe yardımları da Türkiye'ye bu dönemde net kaynak girişine katılmak gerekir. Bu dönemdeki (1950 - 54 arasındaki) borçlanmanın düşüklüğünün bir sebebi de Amerikan yardım programından sağlanmış hibelerdir. Tabloda, dikkat edilirse, Türkiye'nin dış borçlarının artışı 1954'den sonra hızlanmıştır. 1954'e kadar dış ticaret açıklarının (Bakınız: Tablo 14) finansmanı için diğer bütün imkânların kullanılıp yitirilmesi (altın stoklarının eritilmesi, döviz ihtiyaçlarının harcanması, ihracatçı yabancı ülkelerin istemedikleri halde Türkiye'ye kredi açmak durumunda bırakılmaları) sebebiyle ve ihracatta da iç fiyatlarda başlayan hızlı artış sebebiyle duraklama hatta gerileme başladığından, Demokrat Parti hükümeti daha çok Amerika'dan olmak üzere dışarıdan borç alma temposunu elinden geldiği kadar hızlandırmıştır. Bu borçlanmalar 1958'e kadar hemen hemen münhasıran A.B.D.'nden yapılıyordu. Diğer ülkelerden pek az miktarlarda ve daha çok kısa vadeli borçlar alınıyordu. Bunlar dış ticaretin günü gününe finansmanını sağlayacak kısa vadeli borçlanmalar seviyesinde kalıyordu. Dikkat edilirse 1953 yılından itibaren Dünya Bankası ve Milletlerarası Para Fonu da Türkiye'ye kredi ver-

memeye başlamıştır. Dünya Bankasının kredi vermeyişinin sebebi Hükümet Başkanı Adnan Menderes'le Dünya Bankası mümessili arasında çıkan bir tartışma, ve onu izleyen siyasî skandaldır. O devrin Başbakanı, Dünya Bankası uzmanının Türk ekonomisi hakkındaki tavsiyelerini iç işlere karışma saymış ve ona derhal Türkiye'den uzaklaşmasını emretmiştir. Bu skandaldan sonra uzun zaman Türkiye bu kurumdan borç alamamıştır. 1955 - 57 döneminde yapılan bütün bu yardımlara rağmen ithalât ihtiyacı karşılanamıyordu. Çünkü enflasyon sebebiyle para değeri iyice düşmüştü, oysa paranın resmî değeri aşırı derecede yüksek tutulmuştu. Bu durum ithalâtı kamçılıyor, ihracat imkânlarını körletiyordu. Bazı ihraç kalemlerine verilen primler (resmî değerin üstünde ödemeler) ihracatı artırmağa yeterli olmuyor, ithalât ve tevzin fonu, hazine hissesi adları altında yapılan pahalılaştırmalara rağmen iç talep ihtiyacını karşılıyamıyordu.

Hükümet bir süre ithalât güçlüklerine karşı tedbir olarak ikili anlaşmalarla Doğu Bloku ülkelerinin kapısını çalmayı denedi. İthalât ve ihracat bu yıllarda (1955 - 57) dikkate değer ölçüde bu ülkelere doğru kaymağa başladı. Bu durum ve Türkiye'deki enflasyonun yarattığı iç çalkantılar Batı Blokunun Nato ülkelerini iyice rahatsız etmeğe başlamıştı. Bu ülkeler, özellikle A.B.D., 1957 seçimlerini gene Demokrat Partinin kazandığını görünce bu iktidarı muhatap alıp büyük bir yardım vaadi ile iktisat politikası tehlikeli gelişmelere yol açan bu ülkeyi daha emin bir iktisat politikası rayına oturtma işini üzerine aldı. 1958 devalüasyonu (para değerinin düşürülmesi) ve istikrar programı işte böyle bir iktisadî - siyasî konjonktür içinde gerçekleştirildi.

1958 yılındaki devalüasyon ve bu devalüasyon ile birlikte onu önceleyen Paris anlaşmaları Türkiye'nin dış borç tarihinde bir dönüm noktası sayılmalıdır. Nasıl ki

Tablo 14
Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon TL.)

Yıllar	İthalât	İhracat	Fark
1950	799,9	737,6	— 62,3
1951	1 125,8	879,4	— 246,4
1952	1 556,6	1 016,2	— 540,4
1953	1 491,1	1 109,0	— 382,1
1954	1 339,4	937,8	— 401,6
1955	1 393,4	877,4	— 516,0
1956	1 140,6	854,0	— 286,6
1957	1 111,9	966,6	— 145,3
1958	882,3	692,4	— 189,9
1959	1 315,9	990,6	— 325,3
1960 1-8	903,2	526,3	— 376,9
1960 9-12	1 310,6	1 194,9	— 115,7
1961	4 585,1	3 120,7	— 1 464,4
1962	5 599,8	3 430,8	— 2 169,0
1963	6 216,1	3 312,8	— 2 903,3
1964	4 878,0	3 696,9	— 1 181,1
1965	5 193,3	4 173,6	— 1 019,7
1966	6 521,9	4 414,6	— 2 107,3
1967	6 216,8	4 701,0	— 1 515,8

Kaynak : İstatistik Yıllığı, 1968.

Osmanlı Devleti 1854'de borçlanmaya başlamış ve bu borçlanma 20 yıl sonra 1874'de bir çıkmaza gelip dayanmış ise, Türkiye'de borçlanma 1947 - 48'de başlamış, fakat yeni iktisadî politikanın bir çıkmaza gelip dayandığı 1958 yılında resmen kabul edilmiştir. Bu sefer olgunlaşma dönemi daha kısa olmuştur.

Soru 42 : 1958 Paris görüşmelerinde hangi kararlar alındı?

Paris görüşmelerinde Türkiye'den alacaklı olan ülkeler, Türkiye'ye o günkü iktisadî politikasına devam ederse artık kredi açmama kararında oldukları yolunda bir ültimatom vermişlerdir. Bu iktisadî politikanın değiştirileceğini Türk hükümetinin vaad etmesi üzerine, o sene uluslararası kurumlar, bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika beraberce büyük bir iktisadî yardım yapmayı ve vadesi gelmiş borçları ertelemeyi kabul etmişlerdir.

Türk hükümetinin Paris görüşmelerinde uygulamayı kabul ettiği politika tedbirleri şunlardır: Önce Türk parasının değerini % 220 oranında düşürmek, dolar değerini 2,80 liradan 9 liraya çıkarmak. İkincisi, banka kredilerini dondurmak, ve uzun bir süre kredileri bu seviyede tutmak.

Türk hükümeti, hemen bu anlaşmanın arkasından bu kararları Türkiye'de yürürlüğe koymuştur. Bu kararlar genellikle 4 Ağustos kararları diye anılmaktadır. Her ne kadar para değerinin düşürülmesi (devalüasyon) ithalât için derhal, fakat ihracat için kademeli bir şekilde önce bazı ihracat malları için uygulanmışsa da, ihracı nispeten kolay olan ve sürüm için devalüasyon gerektirmeyen ihraç mallarında da bu yeni döviz rayiçleri bir iki sene sonra uygulanmıştır. Nihayet 1960 yılında Türk parasının resmî, tek değeri dolar = 9 lira olarak kabul edilmiştir.

Böylece Türkiye'de bir dış borçlanma süreci 1947'de başlayıp 1958'de sona ermiştir. Bu iktisadî açılma politikası Türk ekonomisi bakımından başarılı bir sonuca gitmemiştir. Bir bakıma 1958'de Türkiye'nin vadeleri gelen dış borçlarının faiz ve taksitlerini ödeyememesi, ve moratoryum istemesi, ayrıca uzun zamandır ithal ettiği

malların bedellerini transfer edememesi bir çeşit iflâstır. Bu iflâs, 1958 Paris anlaşmaları ile tescil edilmiştir.

1950'de 277 milyon dolar olan borçlarımız 1960'da 1.138 milyon dolara ulaşmıştır. Böylece dış borç miktarındaki artış oranı % 410'u bulmuştur. Bu, son derece hızlı bir artıştır.

1960'daki dış borçların da 690 milyon doları normal devlet borçları, 377 milyon doları transferi gecikmiş ithalât borçları (arriérées), 72 milyon doları da kamu kesiminin kredili ithalât borçları idi. Şimdi şöyle bir soru sorabiliriz.

Soru 43 : 1950 - 60 döneminde yabancı özel sermaye akımının durumu ne olmuştur?

Yabancı sermaye konusunda izlenen iktisadî politikanın Türkiye'deki gelişmesi son derece ilgi çekicidir. Türkiye'de hükümetin yabancı sermaye konusuna dört elle sarılması 1953 tarihinde başlar. Bu bir tesadüf değildir. 1950 - 53 arasında Türkiye'nin ticareti serbestleştirme yolunu denemesi ve bu uğurda bütün döviz varlıklarını tüketmesi, geniş ölçüde borçlu düşmesi ve buna rağmen ihracatın gelişememesi, ekonomideki canlanmanın sadece bir ithalât artışının ve iyi mahsul yıllarının yarattığı bir ticaret canlanması seviyesinde kalması, ve ithalâtın da imkânların tükenmesi sebebiyle tıkanmağa başlaması hükümeti kalkınma harcamalarının gerektirdiği döviz ihtiyaçlarını karşılamak için başka yolları denemeye sevketmiştir.

Menderes Hükümeti Amerika'dan uzmanlar getirerek Türkiye'ye yabancı sermayenin girmesini teşvik etmek üzere bir Yabancı Sermaye Kanunu ve bir de yabancı şirketlerin petrol alanında yatırım yapmalarını sağlamak

için bir **Petrol Kanunu** hazırlatıp yürürlüğe koymuştur. Bu kanunların yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'ye bol miktarda yabancı yatırım gireceği, bu sayede makine teçhizat ithali ihtiyacımızın, döviz ödenmesine lüzum kalmaksızın yabancı sermaye tarafından getirileceği inancı yayılmıştır.

Çok liberal hükümler ve garantiler taşımalarına rağmen bu kanunlar da Türkiye'ye kayda değer bir yabancı sermaye girişi sağlayamamıştır. Bu kanunların kabulünden itibaren 1960 yılına kadar giren yabancı sermaye tutarı kalkınma çabalarında manidar bir rakam olmaktan uzaktır. Mal olarak (aynî şekilde) giren yabancı sermaye 63 milyon TL, para olarak giren 15 milyon TL ve gayri maddî hak olarak giren de 7 milyon TL kadardır. Görülüyor ki para, mal ve hak olarak giren yabancı sermayenin altı yıllık tutarı 86 milyondur ve bunun döviz olarak değeri yaklaşık olarak 30 milyon dolardır. Altı yıllık sermaye girişi toplamı Türkiye'nin bu dönemdeki bir yıllık dış ticaret açığının dörtte birinden azdır. Bu sermaye girişinin 1954 - 55'den 1960'a kadarki dönem içerisinde gerçekleştiği dikkate alınırsa ithalât ihtiyaçları açısından herhangi bir önemi olmadığı açıkça anlaşılır. Kaldı ki bu getirilen yabancı sermayenin döviz olarak gelen kısmı da çok azdır. Bütün dönem boyunca 15 milyon TL, yani 5 milyon dolar kadar. Gelen yabancı sermayenin çok büyük bir kısmını Amerika ve Almanya sağlamıştır. Üçüncü sırada da Hollanda gelmektedir.

Demek oluyor ki, Yabancı Sermaye Kanununun kabul edilmesinden sonra (1954) 1960 yılına kadar geçen dönemde Türkiye'ye yabancı sermaye akımı hiçbir zaman dış ticaret açığı bakımından faydalı olacak miktarlara ulaşmamaıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yatırım şeklindeki yabancı sermayenin, özel yatırımların rejimini ve bun-

ların Türk ekonomisi üzerindeki etkilerini ileride ayrıca inceleyeceğiz.

Soru 44 : Türkiye'ye yabancı sermaye girişi 1960 yılından sonra nasıl gelişmiştir?

1960 yılında iktidara gelen Millî Birlik Komitesi ve Devrim Hükümeti üyeleri 1950 - 60 borçlanmasının iktisadî gelişmeye katkısı olmadığını ısrarla belirtmiş ve bunun kötü tesirleri üzerinde durmuşlardır. Ancak bu olumsuz durumu değerlendirmeye rağmen 1960 yılından sonra da borçlanma politikası hemen hemen aynı şekilde sürdürülmüştür. Sadece 1963 yılından itibaren Türkiye'ye giren dış kaynakların Batı ülkelerince kurulan Türkiye Kalkınma Planına Yardım Konsorsiyumu aracılığı ile alınması yoluna gidilmiştir. Şimdi 1960 - 63 arasındaki dönemde borçlanmanın da eski döneme kıyasla önemli farklar göstermediğini söyleyebiliriz.

Tablo 13'ten bu dönemde dış borçlanmanın büyük artışlarla devam ettiğini görüyoruz. Sadece bir noktayı belirtmek gerek: Amerikan yardımı olarak giren fonlar, 1957'den itibaren tamamiyle bağış şekline döküldüğü için, 1958 - 62 yıllarında Amerika'dan alınmış herhangi bir borç görülmemektedir. Ancak 1960 yılından itibaren, Amerikan Hükümeti bu yardımın bir kısmının ve hatta uzun vadede tamamının borç şekline sokulması politikasını benimsediğinden, 1963 yılından itibaren tekrar Amerika'dan borç alınmağa başlandığını görüyoruz. 1963 yılı aynı zamanda Konsorsiyum yılıdır. O yıldan itibaren planın finansmanı için Batı ülkelerinden alman ödünçler konsorsiyum çerçevesi içinde verilmiştir. Tablo 13'te konsorsiyum kredileri gösterilmemiştir. 1963 yılından itibaren yürürlüğe konan Türkiye'nin Birinci İktisadî

Kalkınma Planı yılda % 7 kalkınma hızını öngörmektedir. Bu kalkınma hızını gerçekleştirmek için de 1963 - 67 plan döneminde ortalama olarak kaba ürünün (gayri safi millî hâsılanın) % 18,3'ünün yatırımlara harcanmasını öngörmektedir. Bu yatırımların kaba ürünün % 14,8'ine ulaşan kısmı iç kaynaklarla karşılanacaktı. Planda öngörülen % 18,3'lük yatırım harcamalarının % 3,5 kadar bir kısmı da dış kaynaklar ile finanse edilecekti. Demek oluyor ki, her yıl gerçekleşen yatırımların kaba ürünün % 3,5 kadarına eşit bir kısmı Türkiye dışındaki ekonomilerden sağlanacak net tasarruflarla karşılanacaktı.

Ancak Türkiye'nin yatırım ihtiyaçlarından kaba ürünün % 3,5'una ulaşan kısmının dış kaynaklardan sağlanması dış yardım ihtiyacının bu kadar olması demek değildi. Dış yardım ihtiyacı daha fazla idi; çünkü daha önce alınmış olan borçların bir kısım ana parasının ve faizlerinin de bu dönemde geri ödenmesine ihtiyaç vardı. Bunlar da hesaba katılınca Türkiye'nin senelik dış yardım ihtiyacı kaba ürünün % 5'ini aşıyordu. Bu ölçüde yıllık bir borçlanma, eğer millî hâsılada ve ihracatta öngörülen artışlar sağlanamazsa, şüphesiz ekonominin geleceğini büyük bir ipotek altına sokacaktı.

Soru 45 : Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu nedir?

Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının finansmanının gerektirdiği yabancı kaynakların sağlanması için kurulmuş uluslararası bir yardım kulübüdür. Konsorsiyum ilk olarak Hindistan'ın kalkınma planının dış finansmanı için Batılı ülkeler tarafından örgütlenmiş bir yardım kulübü şeklinde kurulmuştur. Bu politikanın yardım ihtiyacının tümünün ödünç verenler arasında paylaştırılarak sağlanması bakımından sağladığı pratik sonuçları dikkate alan

Türk Hükümeti, Türkiye'nin Batıdan alacağı yardımların da böyle bir kurum vasıtasıyle kanalize edilmesini talep etti. A.B.D. ve diğer Batılı ülkeler Türkiye'nin iktisadî güçlük ve gerçeklerle kalkınma planının finansmanında Doğu Bloku ekonomilerine yaklaşmaması için alelacele bu talebi kabul ettiler. Gerçekten, Türkiye'nin iki dünya savaşı arasındaki dönemde Plan fikri, hatta onun felsefesi sayılabilecek devletçilik doktrini bakımından SSCB'nden ilham ve planı gerçekleştirmek için de iktisadî ve teknik yardım almış olduğunu, bu sefer de plan finansmanı için Batı'dan umduğunu alamazsa Doğu Blokuna yakınlaşması tehlikesinin bulunduğunu Batı Bloku ülkeleri biliyorlardı. Bundan sakınmak için Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu kısa zamanda kuruldu.

Konsorsiyum sadece Türkiye'nin kalkınma planına yardım eden Batılı ülkeleri içine alan ve sadece bu amaçla kurulmuş olan geçici (ad hoc) bir hukukî varlıktır. Aslında uluslararası bir yardım kurumu niteliğinde dahi değildir. Bu kurum sadece Türk Hükümetinin taleplerini yabancı Hükümetlere götürmekte ve ön hazırlık olarak bazı üslenmelerle o yılın kalkınma planının finansmanına ne kadar kaynak sağlanabileceği tespit edilmektedir. İkinci adımda bu tesbit edilmiş miktar ödünçleri almak için Türk Hükümeti taahhütte bulunan Hükümetlerle ikili anlaşmalar yapmaktadır. Bu ikinci safhanın varlığı verilen ödüncün gene ikili yardım niteliğinde olduğunu göstermektedir. İlk safha (hazırlık safhası) kulüp üyesi ülkeler arasında bir koordinasyon sağlayarak yardım gayretini bu ülkeler arasında o yılki imkânlarına göre paylaştırmak amacı gütmektedir. Tablo 15'te Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu'nun yıllar itibariyle yardım taahhütleri ve bunların gerçekleşmesi gösterilmiştir. Bunların proje kredisi, program kredisi ve borç tecili olarak dökümü verilmiştir.

Tablo 15

Konsorsiyum Yardımı Taahhütleri
ve Anlaşmaya Bağlanan Yardımlar (a)
(1967'deki durum)
(Milyon dolar)

	Program kredileri	Proje kredileri	Borç tecili (Refinancement)	Toplam
1963	170,8 (151,6)	40,5 (30,1)	26,4 (26,4)	237,7 (208,1)
1964	148,6 (149,5)	107,0 (106,7)	24,6 (35,6)	280,2 (291,8)
1965	112,6 (119,0)	160,0 (47,4)	101,6 (184,9)	374,2 (351,3)
1966	109,0 (101,0)	156,0 (204,0)	68,6 (21,1)	333,6 (326,1)
1967	127,0	163,0	48,4	338,4

Not (a) Yılların karşısındaki birinci rakamlar taahhütleri, ikinci rakamlar (parantez içinde) anlaşmaya bağlanan miktarları göstermektedir.

Kaynak: Maliye Bakanlığı Konsorsiyum Şubesi, Doç. Dr. S. Tuncer, **Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu,** İktisadî Araştırmalar Tesisi, 1967, s. 39-40.

Tabloda da görüldüğü gibi, sağlanan toplam yardım tutarında borç tecillerinin payı son yıllarda artmağa başlamıştır. Bilindiği gibi borç tecilleri Türkiye Hükümetine herhangi bir net ithal imkânı sağlamamakta, sadece eski borçların geri ödenmesi vecibesinden Hükümeti bir süre için daha kurtarmaktadır. Buna refinancement kredisi de deniyor. İkinci olarak gene son yıllarda proje kredilerinde bir artış eğilimi görüyoruz.

Soru 46 : Proje kredisi ve program kredisi nedir?

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin gelişmişlerden aldıkları ödünçlerde bir de ka-

yıtsız ödünç (program ödüncü) ve proje ödüncü tartışması ortaya çıkmıştır.

Kayıtsız ödünç (lumpsum credit) istenen malların istenen ülkeden getirtilmesine imkân veren ödünçtür. Bunun daha dar şekli yalnız ödüncü veren ülkeden istenen malların ithal edilebilmesine imkân veren ödünçlerdir ki bu şekli tabiî daha yaygındır. Buna karşılık, proje ödüncü belli bir yatırım projesinin gerçekleşmesi için gerekli malzeme ve teçhizatın ödünç olarak verilmesi (ya da verilen ödüncün belli proje için belli bazı makina ve teçhizatın alınmasında kullanılabilmesi) demektir.

Az gelişmiş ülkeler genellikle aldıkları ödünçlerin kullanılma şekli hakkında herhangi bir kayıtlamanın bulunmamasını arzulamaktadırlar. Buna karşılık, ödüncü veren ülkeler de gerek siyasal çıkarlarını gerçekleştirmek, gerekse verdikleri ödüncün kendi ihraç politikalarında başka türlü satamadıklarının satılmasını ya da satamadıkları kadar satılmasını sağlayabilmek için projeye kredi vermeyi tercih etmektedirler.

Uluslararası ödünç kurumları (Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası) hemen hemen hep proje ödüncü vermektedirler. Ancak bu kuruluşlarda verilen ödünç önceden incelenmiş ve onaylanmış bir projenin finansmanı içindir, fakat bununla istenen ülkeden malzeme ve teçhizat ithali yapılabilir. Bu ikinci ödünç şeklinde proje için gerekli malzeme ve teçhizatın en iyi şartlarla satın alınabilmesi imkânı vardır. Uluslararası kurumların projeye ödünç vermelerini alan ülkenin iş yerlerine karışma sanmak da doğru olmaz. Bu kuruluşlar proje değerlendirerek, verimi ve kârlılığı ölçerek verdikleri ödüncün en sağlam şekilde kullanılmasını sağlamaya çalışan kuruluşlardır. Bununla beraber, projeler bakımından değilse bile, genel iktisat felsefesi bakımından uluslararası kuruluşların (Dünya Bankası ve Avrupa Yatırım Ban-

kası gibi) kendilerine kaynak sağlayan ülkeden ya da ülkeler politikasından etkilenmesi mümkündür.

Uluslararası kuruluşların proje kredisi uygulamaları tabiî karşılanabilirse de, ülkelerin verdikleri ödünçleri, daha çok böyle önceden verilen projelerin değerlendirilmesinden sonra vermeleri alan ülke bakımından bazı sakıncalar taşıyabilir. Veren ülke bu değerlendirmeleri daha çok kendi ekonomisine çeşitli projelerin sağladığı istifadeler açısından yapacaktır. Bu da alan ülke bakımından en avantajlı projeye ödünç vermeme, finanse etmeyi kararlaştırdığı projeyi de kendi ülkesinin makina ve teçhizatı ile karşılaması ve bu malların en iyileri olmaması gibi sakıncalar yaratacaktır.

Proje kredisi ve genel serbest kredi (program kredisi) açısından varılabilecek az çok genel sonuçlar şunlardır: Ülkelerden alınan ödünçlerde serbest ödünçler tercih edilir. Ödünç serbest değilse, geri ödemenin hiç değilse ülkenin bazı malları ile olması yolunda anlaşma yapılması (ödüncün, alan ülkenin bazı ihraç malları ile - satış gücü az olanlar tercih edilmeli - ödenmesi) ilkesi kabul edilmelidir. Proje kredileri uluslararası kuruluşların uygulaması bakımından normaldir. Ancak burada da sadece proje seçimi ile yetinilmesi, alman ödüncün hangi ülkeden mal getirilmesinde kullanılacağı hususunun alan ülkeye bırakılması şüphesiz normal ve beklenen usuldür.

Soru 47: Konsorsiyum kredileri nasıl bir gelişme göstermektedir?

Konsorsiyum çerçevesinde Türkiye'nin aldığı ödünçler yıldan yıla daha zor şartlar altında alınmaktadır. Birinci Planın uygulaması ile Türkiye'nin almak ihtiyacın-

da olduğu ödünçler azalmış değildir. Avrupa'da çalışan işçilerin gönderdikleri beklenmedik döviz kaynağının 100 milyon doları aşmış olmasına rağmen Türkiye'nin kalkınma ve dış ticaretinin finansmanında yabancı ödünce duyduğu ihtiyaç artmaktadır. Buna paralel olarak da Konsorsiyumdan alınan ödünçlerin şartları kötüleşmektedir.

Birincisi, bu kredilerin gittikçe artan bir kısmı eski borçların teciline gitmekte ve net olarak hükümet hiç bir şey kullanamamaktadır. İkinci olarak, proje kredilerinin toplam krediler içindeki payı büyümekte ve hükümetin ödünç veren ülkeden serbestçe mal ithaline imkân veren krediler azalmaktadır.

Tablo 16'da Konsorsiyum kredilerinin veren ülkelere göre dökümü gösterilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü gibi A.B.D. gene kredi vermek bakımından en başta gelmektedir. Onu Batı Almanya izlemekte, sonra İngiltere, Fransa ve İtalya gelmektedir. Uluslararası kurumların toplam Konsorsiyum ödünçlerindeki payı da gene oldukça düşüktür. Dünya Bankası, Avrupa Para Birliği ve Avrupa Yatırım Bankası Türkiye'ye kredi vermektedir. Dünya Bankası bütün bu uluslararası kuruluşlardan daha çok projelere kredi vermektedir. Avrupa Para Anlaşması ise daha çok kısa vadeli ihracat finansmanı kredileri vermektedir. Avrupa Yatırım Bankası da, Dünya Bankası gibi, belli yatırım projelerine kredi vermektedir. Bu üç kuruluş içerisinde Avrupa Yatırım Bankası oldukça yeni bir kuruluştur. 1966'da bu kuruluşun verdiği ödünç birdenbire diğer iki uluslararası kuruluşun verdiği kredi tutarını aşmıştır. Genel olarak da görülen eğilim Avrupa ülkelerinin verdikleri ödünçlerin son yıllarda hızla artmakta oluşudur. Öteden beri Amerika'nın sırtında olan Türkiye'ye yardım yapma, ödünç verme yü-

künün bir kısmını gittikçe artan ölçülerde sanayileşmiş Avrupa ülkeleri de paylaşmağa başlamıştır.

Tablo 16
Ülkelere Göre Konsorsiyum Ödünçleri
(Milyon dolar)

	1963	1964	1965	1966	Toplam
A.B.D.	66,3	132,3	112,5	140,9	452,0
B. Almanya	40,0	40,0	98,4	33,7	212,1
İtalya	10,0	—	16,0	17,0	43,0
İngiltere	10,8	28,5	31,1	11,2	81,6
Fransa	—	26,3	12,4	10,0	48,7
Diğer	9,3	5,6	15,8	6,6	37,3
IDA/IBRD/IFC	21,7	29,0	10,0	25,0	85,7
EMA	50,0	30,0	50,0	20,0	150,0
EIB	—	—	5,0	61,6	66,6
Toplam	208,1	291,7	351,2	326,0	1 177,0

Kaynak Maliye Bakanlığı Konsorsiyum Şubesi, Doç. Dr. S. Tuncer, a.g.e.

Soru 48 : Konsorsiyumun sağladığı ödünçler avantajlı mıdır?

Sadece iktisadî açıdan bakılırsa, bu soruya evet cevabını vermek gerekir. Gerçekten kredilerin vadesi oldukça uzundur. Kredilerin ortalama vadesi 1963'de verilenlerde 21 yıl, 1964'de 25 yıl, 1965'de 28 yıl, 1966'da 29 yıl olmuştur. Genel olarak, ödemesiz dönem süresi 5 yıl ile 7 - 8 yıl arasında değişmektedir. Faiz yükü ise genellikle % 2,7 - 2,5 arasında değişmektedir. Tablo 17 bu

şartların alınan toplam borçlardaki ortalama tutarlarını göstermektedir. Görülüyor ki bu şartlarla kredi almak Türkiye için genellikle avantajlıdır. Burada iki nokta önemlidir: Birincisi Türk ekonomisinin bu borçların yükünü ileride geri ödeyecek bir gelişmeye kavuşturulmasıdır. Bu yapılmadığı takdirde, şimdiden büyük tutarlara ulaşmış olan borç yükü ileride yenilerinin faiz ve taksitlerinin de binmesi ile dış ticaret dengesini büsbütün zorlayacaktır. Ekonomi, gittikçe daha kötü dar boğazlara girecektir. İkinci önemli nokta, Türk hükümetinin bu borçlar biriktikçe siyaset alanındaki hareket serbestliğini ne dereceye kadar ipotek altına soktuğudur. Bu son husus iktisadî niteliklerle ölçülemiyecek bir noktadır. Bağımsızlık ve hareket serbestliğine verilen önemin derecesi dış borçlanmadaki artışların, faiz ve vade şartlarının uygun olmasına rağmen, arzulanır bir şey olmaktan çıkmasına, öylece değerlendirilmesine sebep olabilir.

Tablo 17
Konsorsiyumun Sağladığı Ödünçlerin Şartları (Ortalama)

	1963	1964	1965	1966
Kredi vadesi (Yıl)	21,7	25,7	27,9	28,7
Ödemesiz süre (Yıl)	5,5	7,7	7,8	7,2
Faiz	%2,7	%2,0	%2,5	%2,7

Kaynak: OECD, Doç. Dr. S. Tuncer, a.g.e., s. 51.

Konsorsiyum Düyunu Umumiye gibi Türkiye'nin egemenlik haklarına bir karışma sayılabilir mi? Bu soruyu «Konsorsiyum tıpkı Düyunu Umumiye Meclisi gibi Türk bağımsızlığını çiğneyen bir kuruldur» diye cevap-

landırmak zordur. Konsorsiyum şüphesiz Düyunu Umumiye Meclisinden farklıdır ve Türkiye'nin borç almak istediği ülkeler ile sadece bu borcun verilme şartlarının ve miktarlarının görüşülmesinde hükümet ile diğer ülkeler arasında aracılık yapan bir kuruluştur. Bununla beraber, unutmamak gerekir ki bugün 20. asrın ikinci yarısında bulunuyoruz. Ülkelerin bağımsızlığına yapılan karışmaların 19. asırdaki karışmalar gibi açık ve belirgin bir şekilde olmaması normaldir. Bu karışmaların borçlu ülkenin devralınması gibi haysiyet kırıcı bir şekilde olması beklenemez. Fakat bugün konsorsiyumun ödünç verme programı hazırlanırken Türk Hükümetinin iktisadî politikasına karışmaları şu ya da bu iktisadî tedbirin alınmasını telkin etmeleri, şu veya bu tedbirin alınmasından ya da alınmamasından memnunluk duyduklarını, ya da memnun kalmadıklarını belirtmeleri bağımsızlığı gölgeleyici niteliktedir diyebiliriz.

Bu görüşü dayandırdığımız sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz: Her şeyden önce Konsorsiyum, Türkiye ekonomisinin kalkınma planının finansmanında Batı blokuna bağlılığın sürdürülmesi ve bunun ileride daha da artırılması amacını gütmektedir. Planın finansmanının, ve ticarî ilişkilerin Doğu bloku ülkelerine kaydırılmamasına çalışmaktadır. İkinci sebep şudur: Konsorsiyum üyeleri zaman zaman Türk ekonomisinin gidişi hakkında incelemeler yapmakta ve alınması gerekli tedbirler hakkında ödünç veren ülkeler hükümetlerine de raporlar vermektedirler. Görüşmelerde ödünç veren ülkeler bu raporlara dayanarak verilecek yardımın miktarı, nerelere harcanması gerektiği hakkında fikirlerini açıklamaktadırlar. Üçüncü sebep de, Konsorsiyum görüşmelerinde ödünç veren ülkelerin ödünçlerini Türk hükümetine daha fazla hareket serbestliği veren program ödünçleri yerine proje kredileri şeklinde vermeyi daima tercih etmeleridir. Pro-

je kredileri Türkiye'de belli alanlarda Batılı ülkelerin yapacakları dolaysız yatırımların beslenmesine ve kuvvetlendirilmesine olanak sağlar. Proje kredilerinin tercih edilmesi, Türk ekonomisine yabancı sermaye girişlerinin, sermayeyi getiren firmaların mensup olduğu ülke hükümetinin bu projeye verdiği kamu kredileri ile de desteklenmek istendiğini gösterir. Uzun vadede dolaysız yabancı yatırımların Türk ekonomisinin hâkim tepelerini ele geçirmesi, bu kesimlerde büyük ağırlık kazanması, iktisadî bağımsızlığı zedeleyici niteliktedir.

Prof. Oktay Yenal'ın görüşüne göre: «Şimdiye kadar Türkiye konsorsiyumunun çok başarılı olduğu iddia edilemez. Toplantılarda üyeler Türkiye'nin iktisat politikası hakkında daha fazla bilgi ve hattâ söz sahibi olmak istemişler, Türkiye ise daha fazla yardımda ısrar etmiştir. Konsorsiyum üyeleri daha çok proje kredisi vermeğe taraftar olurken, Türkiye program kredisi üzerinde durmuştur». (Milliyet, 19.8.1969).

Şüphesiz Türkiye hükümeti Konsorsiyum örgütüne tek taraflı olarak son verebilir ve bu yoldan borçlanmayı da istemeyebilir. Ancak uzun bir süre bu ülkelerden borç aldıktan, ekonomisini alınan borçlarla ve bu ülkelerin firmalarının yaptıkları yatırımlarla geniş ölçüde bağımlı bir duruma soktuktan sonra, hükümetin çok kısa bir zamanda bu borçlanma türünden vazgeçmesi ve bunun şartlarında âni değişiklik yapması imkânları azalır. Hattâ diyebiliriz ki, buna çok kısa vade içerisinde imkân kalmaz. Bu çeşit dönüşler, ancak uzun vadede ve yavaş yavaş başarılabilir.

Soru 49 : Dış borçlarımızın miktarı ve alacaklılara göre dökümü nasıldır?

Aşağıda Tablo 18 borçlarımızın borçlu kurumlara gö-

Tablo 18

Dövizle Ödenecek Dış Borçlar: Borçlu Kurumlara Göre Döküm

30 Eylül 1968 durumu (Milyon Dolar)

			YÜZDELER	
	Borçlar Toplamı	Faiz Tutarı	Borçlar Toplamı	Faiz Tutarı
TOPLAM	1.988,4	681,0	100,00	100,00
a) Devlet Bütçesi Toplamı	1.688,6	619,3	84,92	90,94
— Genel Bütçe	1.097,0	400,2		
— Katma Bütçe	207,7	83,9		
— Karşılığı Tahsil Edilecekler	383,9	135,2		
b) Bütçe Dışı Kamu Kesimi Toplamı	161,9	34,2	8,14	5,02
— Merkez Bankası (IMF)	75,5	—		
— Devlet Yatırım Bankası	44,5	19,8		
— İktisadî Devlet Teşekkülleri	39,9	14,0		
— Diğerleri (Resmî Sektör Kr. it.)	2,0	0,4		
c) Özel Kesim Toplamı	63,5	22,8	3.20	3.35
— Smai Kalkınma Bankası	9,9	3,7		
— Ereğli Demir Çelik Fab.	37,3	16,1		
— Diğerleri	16,3	3,0		
d) Konsolide Ticarî Borçlar (Arriyere)	74,4	4,7	3,74	0.69

Kaynak: Bütçe Gerekçesi, 1969 - 70.

re dökümünü vermektedir. Buna göre en yüksek borç miktarı devlet bütçesi dahilinde borçlu olunan miktarlardır ki, bu toplam borçların % 85'ine ulaşmaktadır. Bütçe dışı kamu kesiminde borçlarımız toplamın % 8'i, özel kesimin borçları ise toplamın % 3'ü kadardır. Bir de konsolide ticarî borçlar var. Bunlar daha önce belirttiğimiz transferi gecikmiş (arriérés) borçlardır. Bunların da tutarı toplamın sadece % 4'üne ulaşmaktadır.

Tablo 19'da görüldüğü üzere borçlarımızın % 21'i uluslararası kurumlara, % 72'si ise yabancı hükümetlere olan borçlardır. Yabancı kurumlar arasında da en fazla borçlu olduğumuz kurum Avrupa Para Anlaşmasıdır, onu Avrupa Yatırım Bankası izlemektedir. Bu iki kuruma olan borçlarımız son yıllarda hızla artmıştır. Yabancı hükümetler arasında da en fazla borçlu olduğumuz ülke ABD'dir ve bu ülke yabancı hükümetlere olan toplam borçların % 55'inin alacaklısıdır. Almanya da yabancı hükümetlere olan borçların % 20'sinin alacaklısıdır. Bunu % 7 ile İngiltere izlemektedir.

Son yıllarda uluslararası kurumlara olan borçlarımızın tutarında bir artış olmuştur. Genellikle hükümetlerin uluslararası kurumlara olan borçlarının doğrudan doğruya yabancı hükümetlere olan borçlarına kıyasla daha az siyasal bağımlılık yarattığını belirtmiştik. Bununla beraber, bu uluslararası kurumların birçoğunun arkasında bazı devletlerin malî güçlerinin bulunduğunu da söylemiştik. İşte Avrupa Yatırım Bankası, Ortak Pazarın kurucusu olduğu için Altıların etkisi altındadır. Gene Avrupa Para Anlaşması da böyle bir etki altındadır. Buna karşılık Dünya Bankasının, Milletlerarası Para Fonunun daha geniş bir ortak ülkeler topluluğunun yönetiminde olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'nin Konsorsiyumdan aldığı borçlar genellikle sonradan ikili anlaşmalarla devlet borcu haline getirildiğinden, uluslararası kurumdan alı-

Tablo 19

Türkiyenin Borçlarının Alacaklılara Göre Dökümü

30 Eylül 1968 durumu (Milyon Dolar)

	Anapara	Faiz	YÜZDELER Anapara	Faiz
TOPLAM	1.988,4	681,0	100,00	100,00
a) Milletlerarası Kurumlar Toplamı	428,5	111,0	21,55	16,30
— Dünya Bankası (IBRD)	32,0	8,5		
— Milletlerarası Kalkınma B. (IDA)	80,7	17,5		
— Milletlerarası Para Fonu (IMF)	75,5	—		
— Avrupa Para Anlaşması (EMA)	115,0	8,3		
— Ödemeler Birliği (EPU)	12,7	1,4		
— İskân Fonu (ERF)	3,6	1,6		
— Yatırım Bankası (IEB)	108,1	73,4		
— Milletlerarası Finans. Kurumu	0,9	0,3		
b) Yabancı Hükümetler Toplamı	1.435,6	545,1	72,20	80.04
			100.00	
— A. B. D.	793,1	317,1	55.25	
— Almanya	284,7	107,5	19.83	
— İngiltere	103,6	33,4	7.22	
— Diğerleri	254,2	87,1	17,70	
c) Yabancı Firmalar (Kredili ith. özel Yabancı Sermaye ikrazları)	49,9	20,2	2,51	2,97
d) Konsolide Ticarî Borçlar	74,4	4,7	3,74	0,69

Kaynak : 1969 Malî Yılı Bütçe Gerekçesi s. 65. Tablo 15

nan bir borç niteliğinde değildir. Konsorsiyumdan alınan borçların bir kısmını doğrudan doğruya uluslararası kurumlar vermektedir. Ancak Konsorsiyum bir uluslararası borç verme kuruluşu değil, sadece bir aracıdır.

Soru 50 : Dış borçlarımızın artış trendi nasıldır?

Dış borçlar konusunda tek bir yılın rakamları konu hakkında yeterli bilgi vermez. Hattâ rakamların mutlak tutarının belli bir dönem içerisinde gelişmesi de o kadar önemli değildir. Dış borçlanma derecesini, bunun önemini ölçmek için borçların millî gelirdeki payının gelişmesine bakmak gerekir. Aşağıda Tablo 20 bu evrimi göstermektedir. Gerçekten dış borçların millî gelirdeki payı 1950 de % 7,5 civarında iken, 1968'de % 20,5'e ulaşmıştır. Demek oluyor ki, bu dönem içerisinde dış borçlar millî gelirden daha hızlı bir şekilde artmıştır. Ayrıca şu noktayı da belirtmek gerekir ki, 1961'den sonra paranın dış değerinde herhangi bir ayarlama yapılmamıştır. Onun için dış borçların miktarı dolar = 9 lira üzerinden hesaplanmıştır. Herhangi bir devalüasyon anında bu borçların millî gelirdeki payı da yeniden birdenbire artış gösterecektir. Paranın değerindeki indirimin oranı % 50 olduğu takdirde, dış borçların millî gelirdeki payı birdenbire % 30'u bulacaktır. Bu oldukça yüksektir ve Türk ekonomisinin ihraç kapasitesi dikkate alınırsa, bu borçların ana para ve faiz taksitlerinin geri ödenmesinin gerçek bir yük olduğu ortaya çıkar.

Soru 51 : Dış borçlarımızın yıllık taksitlerinin dış ödemeler dengesi üzerindeki etkisi nasıl olmaktadır?

Bir ülkenin ağır bir dış borç yükü altında olup olma-

Tablo 20

Dış Borçların Artışı

Yıllar	Dış Borçlar Miyon TL.	Dış Borçların Millî gelirdeki Payı %
1950	776	7.47
1951	750	6.11
1952	823	5.75
1953	754	4.48
1954	852	4.98
1955	968	4.60
1956	1 176	4.83
1957	1 232	4.04
1958	3 837	9.96
1959	4 403	9.23
1960	5 021	9.85
1961	5 498	10.23
1962	6 589	10.41
1963	6 852	9.93
1964	7 513	10.13
1965	16 096	20.18
1966	17 949	19.41
1967	19 627	18.91
1968	21 498	20.57

Kaynak 1950 - 60 Dönemi 1960 Bütçe Karma Komisyonu Raporundan.
1959 - 62 Dönemi 1964/65 İstatistik Yıllığından.
1963 - 68 Dönemi 1964/69 Yılları Bütçe Gerekçelerinden alınmıştır.

dığı biraz da ihraç kapasitesine bağlıdır. Tablo 21'de Türkiye'nin son yıllardaki ihracat miktarları ve borç ödeme taksitlerinin gelişmesi gösterilmiştir. Tablo 21'de de görüldüğü gibi, dış borç servislerinin ihracata oranı son yıllarda bir artış eğilimi göstermiştir. Hatta bu oran 1965 yılında % 46,5'e kadar ulaşmıştır. 1965 yılında ihracatın yarısına yakın bir miktar dış borçların geri ödenmesine gitmiştir. 1967-68 yıllarında dış borç servislerinin ihracatta payının hafifçe azalmış olması daha çok erteleme (refinancement) anlaşmaları ile dış borç taksitlerinin

Tablo 21

Son Yıllarda Borç Taksitleri
(Milyon dolar olarak)

YILLAR	(1) Borç ödemeleri (Anapara + Faiz)	(2) İhracat	Dış borç servisleri/ İhracat oranı %
1960	94	321	29
1961	114	347	33
1962	127	381	33
1963	150	368	41
1964	165	411	40
1965	216	464	46,5
1966	177	490	36
1967	160	523	30,5
1968	150	530	29,7

Kaynak : 1969 Malî yılı Bütçe Gerekçesi, s. 73.

geri bırakılması sayesinde olmaktadır. Yoksa bütün vadesi gelen borçlar ödenmiş olsaydı bugün ihracatımızın yarısına yakın bir kısmı gene dış borçların faiz ve ana parasının ödenmesine giderdi.

Tablo 22'de 30 Eylül 1968 tarihindeki borç stokumuzun anapara ve faiz taksitlerinin gelecekte göstereceği evrim gösterilmiştir. Görüldüğü gibi dış borç taksitleri 1970'e doğru hızla artmaya devam etmektedir. Ondan sonraki artış yavaşlaması ve sonraki azalma bu yıl ve gelecek yıllar alınacak borçların ileriki yıllarda ortaya

Tablo 22
Gelecekte Borç Taksitleri
(Milyon TL. olarak)

YILLAR	Anapara	Faiz	Toplam
1968 (son 3 ay)	69,3	114,3	183,6
1969	123,0	134,9	257,9
1970	130,0	130,0	260,0
1971	138,2	124,6	262,8
1972	145,8	118,8	264,6
1973	151,5	112,7	264,2
1974	137,2	106,6	243,8
1975	145,3	101,0	246,3
1976	148,0	95,0	243,0
1977	186,6	89,7	276,3
1978 - 2014	2.227,5	700,7	2 928,2
TOPLAM	3.602,4	1.828,3	5.430,7

Kaynak : 1969 Malî Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 76.

çıkaracağı faiz yükünün hesaba katılmamış olmasından ileri gelmektedir. Başka bir deyişle buradaki taksit miktarları 30 Eylül 1969'da borçlanmanın durduğu varsayımı yapılırsa gelecek için bir kesinlik kazanır. Oysa bugün Türkiye yılda 200-300 milyon dolar arasında borç almaya devam etmektedir. Bu borçların da önümüzdeki yıllarda anapara ve faiz taksitlerinin geri ödenmesi gerekecektir ki, bu taksitler tabloda yer almış değildir. Bu itibarla 1971, 1972, 1973 ve daha sonraki yıllarda gösterilmiş olan taksit miktarları tablodaki rakamlardan şüphesiz daha yüksek olacaktır.

İhracatımızdaki gelişme son yıllarda yavaşlamış, hatta son yılda (1969) azalma eğilimi göstermeğe başlamıştır. Bu itibarla, Türkiye'nin dış borç servisini ihracat kazançları ile sürdürme imkânları kısıtlıdır. Alınacak borçların da miktarı artırılmak istendiği zaman, bu faiz ve geri ödeme dönemi şartlarını ağırlaştırmaktadır. Ayrıca, yabancı yatırımların giriş miktarlarının da cılız kaldığını, buna karşılık kâr transferlerinin artma yolunda olduğunu belirtmiştik. Bu etken de dış ticaret üzerinde ağır bir yük olmaktadır. Bu sebeplerle, ileride artık Türkiye için ister borç olsun, ister yatırım şeklinde olsun, yabancı sermaye akımlarının dış ödemeler dengesine rahatlık ve kolaylık imkânı sağlaması yerine güçlük getirmesi ihtimali daha kuvvetlidir.

Soru 52 : Türkiye ne zaman dış borçlanmadan kurtulabilir ve borçlarının tümünü geri ödeyebilir?

Türkiye'nin dış borçlanmasının yarattığı birtakım siyasî bağımlılık sorunları vardır. Bunların ne dereceye kadar iktisadî bağımsızlığı ve dolayısıyle uzun vadeli sa-

nayileşme stratejimizi etkiliyeceği kötümserlik ve iyimserlik kutuplarına son derece açık bir konudur. Biz daha önce belli bir borç stokunun bir ülkeyi kararları bakımından bağımsızlıktan uzaklaştırdığını, bunun derecesinin artmasının iç politika güçleri üzerinde de ulusal çıkarlar için en iyi olan kararların alınmasına engel olabileceğini belirttik. Bu konuda daha özel tahminlere ulaşma çabasını göstermiyeceğiz.

Ancak iktisadî bakımdan sorulması ve cevaplandırılması gereken bir soru var. Türkiye bu borç alma temposunu ve bu kalkınma temposunu sürdürdüğü takdirde ilerde bir gün borç almaya muhtaç olmaktan kurtulacak mıdır? Bu sorunun cevabını biz de ekonometrik gelişme modeli içinde araştırmış bulunuyoruz. (Bakınız: K. Bulutoğlu, İ. Onur, Türkiye'de dış borçların geleceği; Bir model, **İktisadî Gelişme ve Dış Yardım**, Maliye Enstitüsü Yayınları, 1969, s. 173 - 206.)

Bu modelde Türkiye'nin % 7 kalkınma hızını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu kaynak tutarı hesaplanmıştır. Bu kaynakların yurt içinden karşılanabilecek kısmı şöyle tahmin edilmiştir. Toplam yıllık yerli tasarruf artışı 1948-64 döneminde tasarrufların artışında görülen eğilime dayanılarak (millî gelirdeki artışların bir fonksiyonu olarak) hesaplanmıştır. Ayrıca millî gelire bağlı olarak ekonominin ihraç ve ithal eğilimleri de 1950-64 dönemi gerçek rakamlarından çıkarılmıştır. Ekonomide geçmişte geçerli olan tasarruf, ithalât, ihracat eğilimleri gelecekte de tekrarlanırsa, Türk ekonomisi % 7 bir kalkınmayı sürdürmek için (başlangıç yerli tasarrufları / millî hâsıla oranı % 14,6 olmak kaydıyla), 2006 yılına kadar net borçlanma zorunda kalacak, bu tarihten itibaren borçlarını geri ödemeye başlayacak ve 2026 yılında dış borçlarından tamamen kurtulacaktır. Ancak modele göre 2006 yılından itibaren de yatırımları gerçekleştirmek için

gerekli ithalât sebebiyle dış kaynak alınmağa devam edilecektir. Geçmişte görüldüğü gibi millî gelir artışlarında ihracat eğilimi zayıf, ithalât eğilimi kuvvetli olmağa devam ederse dış ticaret açığı hep büyümeğe devam edecek, iç tasarruflar kalkınmaya yeterli olsa bile ekonomi dış ticaret açığının finansmanı için borç alma zorunda kalacaktır. İç tasarrufların yeterli duruma gelmesi halinde tabiî dış ticaret açığının para ayarlaması ile kapatılması mümkündür.

Bu incelemede ayrıca toplam dış borçlarımızın tutarının, alınacak dış borçlarla beraber 1980 yılına doğru millî gelir seviyesini aşacağı ortaya konmuştur. Tabiî bu model geleceğin nasıl olacağı hakkında bir tahmin modeli değildir. Sadece 1948-64 arasında millî gelir, ithalât, ihracat ve tasarruf arasındaki ilişkilerin (bazı varsayımlar altında) geleceğe uzatılmasıdır. Şüphesiz hükümet vergileri artırarak daha az dış yardıma rağmen aynı büyüme hızını gerçekleştirebilir. Ayrıca bu modelde işçi dövizlerinin sağladığı ilâve tasarruflar hesaba katılmamıştır. Bir de gelecekte geçerli en muhtemel sermaye-ürün katsayısı (yani millî gelirde birim artış için gerekli yatırım harcaması tutarı) 3,6 olarak kabul edilmiştir. Bu katsayı daha düşük olursa, borçlanma ihtiyacı azalır, daha yüksek olursa artar.

Bütün bu kayıtlamalara rağmen, Türkiye'nin dış borçlarının uzun bir gelecekte devam edeceği anlaşılmaktadır. İktisat politikasında anlamlı gelecek 15-20 seneden öteye gitmez. Bu ölçüye göre bugünkü hükümetler dış borçlanmanın bir gün sona ereceği varsayımına göre değil, daha çok borçlanmanın devam edeceği varsayımına göre ayarlamaktadırlar. Bunun dış politika kararları üzerinde yarattığı ağır ipotek üzerinde tekrar durmağa lüzum görmüyoruz.

Soru 53 : Karşılık paralar nedir? Dış borçlarla ilgisi nedir?

Karşılık paralar kavramı iki türlü anlaşılabilir. Birisi daha önce bahsettiğimiz Amerikan gıda fazlası yardımlarının karşılığının Türk lirası olarak ödenmesi ile Türkiye'de Amerikan hükümeti lehine biriken mahallî paralardır. Bunlar Türk hükümetine sonradan ödünç olarak verilmekte, bir kısmı da, daha önce belirttiğimiz gibi, Cooley ödüncü olarak Amerikan yatırım sermayesine kredi imkânı sağlamakta, bir kısmı da Türkiye'deki Amerikan kamu idarelerinin ve özel kuruluşlarının faaliyetlerinin desteklenmesinde kullanılmaktadır. Doğrudan doğruya devlet tarafından kullanılan karşılık paralar, bütçeye gelir olarak geçmektedir. Bunların miktarı zaman zaman yarım milyarı bulmuştur. Bir kısım karşılık paralar da İktisadî Devlet Teşekküllerinin finansman ihtiyaçlarında kullanılmaktadır. Bunlar uzun vadeli ve oldukça düşük faizli ödünçlerdir. Devlet gerek merkezî bütçe için, gerekse İktisadî Devlet Teşekkülleri için aldıklarını bankalara (Merkez Bankasına) yatırmaktadır. Bunun da gene bir kısmını Amerikan hükümeti kendi ihtiyaçlarında kullanıp diğer bir kısmını hükümete borç verme imkânına sahiptir.

Böylece Amerikan hükümetinin emrinde devamlı bir şekilde önemli miktarlarda mahallî para bulunmaktadır. Bu kaynaklardan Türk hükümetinin Amerika'ya olan borçları 30 Eylül 1968 tarihinde 3.602.000.000 lira tutmakta idi. Bunların gelecekteki faizleriyle birlikte geri ödenecek miktarı 5 milyarı aşmaktadır (Tablo 23).

Bu yoldan alman borçların % 55'i devlet bütçesi içinde kullanılmıştır ve devlet bütçesinden geri ödenecektir; % 15'i devlet bütçesi dışı kamu kesimi tarafından kullanılmıştır.

Tablo 23

Türk Lirası İle Ödenecek Dış Borçlar
Gıda Fazlası Karşılık Paraları
30 Eylül 1968 durumu (Milyon TL.)

			YÜZDELER	
	Borçlar Toplamı	Faiz Tutarı	Borçlar Toplamı	Faiz Tutarı
BORÇLULARA GÖRE TOPLAM	3.602,4	1.828,3	100,00	100,00
a) Devlet Bütçesi Toplamı	1.973,9	819,5	54,79	44,82
b) Bütçe Dışı Kamu Sektörü	534,8	265,7	14,85	14,53
Devlet Yatırım Bankası	420,5	247,4		
İktisadî Dev. Teşek.	114,3	18,3		
c) Özel Sektör Toplamı	1.093,7	743,1	30,36	40,65
Sınai Kalkınma Bankası	5,8	0,1		
Ereğli Demir Çelik Fab.	1.065,1	736,8		
Diğerleri	22,8	6,2		

Kaynak : 1969 Yılı Bütçe Gerekçesi.

Özel kesime verilenler ise toplamın % 30'udur. Bunun da en büyük kısmı, hemen hemen tamamı, Ereğli Demir-Çelik Fabrikasına destek ödüncü olarak verilmiştir. Bu miktarlara tabiî Amerikan şirketlerinin karşılık paralardan aldıkları ödünçler dahil değildir. Tablo 30 bu borçların durumunu göstermektedir.

Soru 54 : Cooley Fonları nedir?

Amerikan gıda maddeleri fazlası yardımının Türkiye'de Türk parası ile ödenebilen bir yardım şekli olduğunu belirtmiştik. Türkiye'ye giren gıda maddeleri Türk piyasalarında satılmakta, bunun karşılığında Amerika hükümeti hesabına Türk bankalarına para yatırılmaktadır. Bu paraların bir kısmını Amerikan hükümeti Türk hükümetine hibe etmektedir. Geri kalan paraların bir kısmını kamu kesimine, bir kısmını özel kesime ödünç olarak vermektedir. Gıda maddeleri fazlası yardımı kanunu (PL 480) ile ilgili olarak Cooley adlı bir senatör tarafından teklif edilmiş olan bir değişiklik ile, Amerikan hükümeti lehine olarak birikmiş olan mahallî paraların bir kısmının da o ülkedeki Amerikan şirketlerinin ödünç ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılması hükmü konmuştur. Bu hükümden Türkiye'de 24 Amerikan şirketi yararlanmıştır. Bu şirketler 1959 ile 1966 yılları arasında karşılık paralardan 489 milyon Türk lirası ödünç almışlardır. Bunun 150 milyonu Ereğli Demir Çelik Fabrikalarına verilmiştir. Geri kalan 339 milyon, Türkiye'deki 23 Amerikan şirketi arasında paylaşılmıştır. Böylece Türkiye'de gıda maddeleri fazlası ihracı yoluyla biriken yerli paralardan Amerikan hükümeti Amerikan şirketlerine çok düşük faizli ve uzun vadeli ödünç imkânları sağlamaktadır. Bu yol gıda maddesi satın almak zorunda olan

fakir ülkelerde biriken yerli paralarla Amerikan yatırımlarını ister yerli olsun, ister yabancı olsun diğer yatırımlara kıyasla son derece avantajlı bir duruma sokmaktadır. Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları bir yana bırakılırsa, Amerikan firmaları 339 milyon Cooley ödüncü almıştır, dedik. Aynı dönemde Türkiye'ye girmiş olan Amerikan sermayesi sadece 21 milyon dolar değerindedir. Cooley fonundan Amerikan şirketlerinin aldıkları kaynakların dolar olarak değeri 38 milyon tutar. Demek oluyor ki, Amerikan sermayesiyle kurulan teşebbüslerin Cooley fonundan, esas olarak getirdikleri sermayenin % 180'i oranında faydalandıkları ortaya çıkmaktadır. Türkiye'ye giren Amerikan sermayesinin iki katına yakın bir oranda Türk kamu kaynakları sayılabilecek fonlar ödünç olarak verilmektedir. Görülüyor ki Amerikan şirketleri Cooley fonları sayesinde Türkiye'de diğer şirketlerden imtiyazlı bir duruma geçmektedirler (Baran Tuncer, a.g.e., s. 112-14).

VI. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YABANCI ÖZEL YATIRIMLAR

Soru 55 : Yabancı yatırımlar konusunda Cumhuriyet hükümetlerinin politikaları nasıl gelişmiştir?

Türkiye'de yabancı yatırımlar hakkındaki hükümet politikası da, tıpkı genel olarak dış kaynaklar konusunda uygulanan politikaya paralel olarak, iki ayrı gelişme göstermiştir. Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde dolaysız yatırımlar teşvik edilmemiş, aksine, yukarıda da belirttiğimiz gibi, daha Cumhuriyetin başından itibaren yabancı sermaye millîleştirilmiştir. Bundan sonra ikinci dönemde yani İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde, önce yavaş yavaş yabancı dolaysız yatırımların teşvik edilmesi yolunda bir hareket başlamıştır. Önce bunların kârlarının yurt dışına aktarılabilmesi için bazı hükümler konmuş ve daha sonra kabul edilen kanunlarla açıkça teşvik edici ve garanti edici hükümler getirilmiştir.

Soru 56 : Cumhuriyetin kuruluşunda hükümetin yabancı sermaye karşısındaki felsefesi nasıldı?

Kuruluş döneminde Cumhuriyet hükümetleri iktisa-

dî kalkınma yolunda yabancı sermayeye pek fazla bel bağlamış değildir. Nitekim Atatürk mecliste yaptığı bir konuşmada yabancı sermayeye karşı olan kuşku ve güvensizliğini açıkça belirtmiştir:

> «Biz istiklâlimizi emin bulundurmak için heyeti umumiyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti milliyece mücahedeyi caiz gören bir mesleki takip eden insanlarız.» (Tekinalp, Kemalizm, İstanbul, 1936, s. 226).

Bununla beraber, Cumhuriyet hükümetinin yabancı sermayeye karşı kuşkulu davranışı yabancı sermayeyi bütün olarak ve prensip itibariyle red etmeğe kadar da varmıyordu. Nitekim Mustafa Kemal, İzmir Kongresi açış nutkunda bunu açık bir şekilde belirtmişti:

> «Zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız vardır... Kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki ecnebi sermayesi bizim sâyimize ve serveti sabitemize inzimam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin.»
>
> «Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.» (A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, 1923 İzmir, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1968, s. 252-53).

İkinci Dünya Savaşından önceki dönemde Cumhuri-

yet hükümeti yabancı sermayeyi çekmek için özel bir çaba da göstermiş değildir. Bu kuşkuya ve yabancı sermaye yatırımlarının millîleştirilmesi politikasına karşı sanayileşmiş ülkelerin sermayedarları da kuşkulu bir tepki göstermişler, ve iki savaş arası dönemde Türkiye'ye yabancı dolaysız yatırım sermayesi hemen hemen girmemiştir.

Soru 57 : İzmir İktisat Kongresinin yabancı sermaye ile ilgili kararları nelerdi?

Kurtuluş Savaşının kazanılmasını izleyen günlerde çeşitli meslek gruplarının katılması ile Türkiye'nin iktisat politikasının ne olması gerektiği konusunu tartışmak üzere İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmıştır. Bu kongrede genellikle serbest teşebbüsçü görüşler ön planda görünmüştür. Bu arada yabancı sermaye konusunda da bazı güvenlik tedbirlerinin alınması, yabancı sermayeye yerli sermayenin de katılması sağlanmak kaydıyla yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerektiği görüşü savunulmuştur.

Türkiye İktisat Kongresinin yabancı sermaye konusunda hükümete sunduğu on maddelik esaslardan birincisi meseleye yaklaşımın genel felsefesini göstermektedir: «Ecnebi sermayesinden müstağni kalamıyacağımız aşikâr ise de, bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini.» Yabancı sermayenin ülkeye zararlı olmaması için de bazı faaliyet alanlarına hiç girememesi (bunların neler olduğunu hükümet belirtecekti), bazı alanlara toplam sermayenin dörtte birinden azı ile (deniz ve hava ulaştırması, sınaî konular, imtiyazlı bankacılık), orman işlerinde ve bir milyon liradan fazla sermaye gerektiren işlere yarıdan az sermaye

ile, ve son olarak da maden, demiryolu işlerine ve genellikle beş milyon liradan fazla sermaye gerektiren işlere ödenmiş sermayenin % 59'una kadar olan kısmı ile girebilmelerine izin verilebilirdi (A. Gündüz Ökçün, a.g.e., s. 435 37).

Bu tekliflerde meseleye ne kadar sığ ve safça bir yaklaşım yapıldığı açıkça belli olmaktadır. Bir şirketi kontrol sermayesinin yarıyı aşan sermaye olduğu (dörtte üç sermayenin bundan ayrı bir anlamı olamıyacağı), asıl tabiî tekele elverişle konularda (maden, demiryolu) yabancı sermayeden daha çok çekinmek gerekirken, bu konularda daha serbest davranıldığı görülmektedir. Bu teklifler hükümet tarafından uygulanmamıştır. Kaldı ki, bu tekliflerin bu şekliyle yabancı sermaye çekmesine de zaten imkân yoktu.

Soru 58 : Yabancı sermaye Türkiye'de ne zaman ve nasıl istenir oldu?

İkinci Dünya Savaşından sonra hükümetin yabancı sermayeye karşı tutumunda açık bir değişme başlamıştır. 22.5.1947 tarihli Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 13 sayılı kararda yabancı para ve hisse senetleri tahvilâtının alım satımı, Türkiye'ye getirilmesi, Türkiye'den ihracı gene Maliye Bakanlığının iznine bağlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'de iş yapmak isteyen yabancı müesseseler gerekli nakdî sermaye ve işletme akçelerini Türkiye'ye döviz olarak getirmek zorundadırlar. Fakat bu getirdikleri sermaye ile Türkiye'de elde ettikleri kârların dışarıya aktarılması için bir imkân tanınmıştır. Eğer yabancı sermaye sanayi, tarım, ulaştırma ve bayındırlık sahalarında iş görmekte ise ve yaptığı iş «yurdun kalkınmasında faydalı» sayılmışsa ve «ihracatı artırıcı nitelikte

ise», hükümet elde edilen kârların uygun göreceği oranda dışarıya aktarılması konusunda taahhütte bulunabilecekti. Fakat bu çok belirsiz ve takdire kalmış bir hükümdü ve herhangi bir yabancı sermaye girişini teşvik edici nitelikte değildi. Buna karşılık, 1950 yılında kabul edilen iki maddelik bir kanun (5583 sayılı hazinece özel teşebbüslere kefalet edilmesi ve döviz taahhüdünde bulunulmasına dair kanun), yalnız yurda gelen yabancı sermayeye garanti vermekle kalmıyor, aynı zamanda dışarıdan borç almak isteyen yerli işletmelere de bu borçların faizini transfer etmek imkânını sağlıyordu. Gerek alınmış olan ödüncün faizinin transferi için, gerekse Türkiye'de yapılmış olan yatırımın kârının transferi için aranan şart yatırımın endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işlerinde yapılmış olması, turizmle ilgili olması, üretimi ve ihracatı artırıcı nitelikte olması idi. Bu hususlar tespit edildiği zaman, Maliye Bakanlığı sermaye gelirlerinin veya teşebbüsün mal varlığının kısmen veya tamamen dışarı aktarılmasını sağlamak için döviz izni verebilecekti.

Bu kanunda ilk olarak transfer garantisinden söz ediliyor ve yabancı yatırımlar daha girerken, kârların dışarıya taşınabileceği hakkında garanti almak imkânına kavuşuyorlardı (Bkz: Mehmet Selik, a.g.e., s. 18-21). Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının esaslı bir şekilde teşvik edilmesi Yabancı Sermaye Yatırımlarım Teşvik Kanunu (5821 sayılı ve 1.8.1951 tarihli) ile başlamıştır. Bu kanunun kabul edilmesinden 2,5 yıl sonra 18.1.1954 tarihinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edilmiştir. Bu ikinci kanunla ilk kanunun hükümleri biraz daha geliştiriliyor, noksanları tamamlanıyordu. Bugün bu kanun yürürlüktedir. Yine 1954 yılları başında yabancı uzmanlara hazırlatılan ve pek az değişikliklerle kabul edilen Petrol Kanunu (7.3.1954 tarih ve 6326

sayılı) da yabancı sermayeyi teşvik konusunda oldukça serbest ve güvenlik verme iddiasında bulunan hükümler getiriyordu.

Soru 59 : Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun getirdiği teşvik tedbirleri nelerdi?

1951 yılında kabul edilen kanundan iki buçuk sene zarfında pek sonuç alınamaması daha da liberal nitelikteki ikinci kanunun kabul edilmesine sebep olmuştur, dedik. Bu ikinci kanunda, birinci kanunda tamamen serbest olmayan kâr ve anapara transferi daha da serbest hale getirilmiştir. Ayrıca yabancı sermayeyi temsil eden senetlerin alım satımını kolaylaştırıcı tedbirler de öngörülmüştür. Yabancı sermaye girişindeki idarî formaliteler basitleştirilmiştir. Keza teşebbüslerin ilk kuruluşunda gerekli teknik hizmetlerin, mühendislik işlerinin, teknik bilginin masraf unsuru olarak sermayeye dahil edilmesini sağlayan hükümler konmuştur. Ayrıca, kazançların tekrar yatırılması imkânı tanınmış ve yabancı sermayenin gireceği alan birinci kanuna kıyasla, daha geniş bir şekilde tanımlanmıştır. Kanunun teşvik hükümlerinden şu yabancı yatırımlar yararlandırılmıştır: Hem ithalâtı azaltıcı, hem de ihracatı geliştirici nitelikteki yatırımlar, ya ithalâtı azaltıcı ya ihracatı geliştirici yatırımlar, ham maddeleri değerlendirici nitelikteki yatırımlar. İlk kanunda genellikle yabancı sermayeye açık olan faaliyet alanları sayılmış bulunuyordu. Bunlar sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma, ve turizm diye sınırlı bir şekilde sayılmıştı. Halbuki 6224 sayılı kanun (bugün yürürlükte) yabancı sermayenin Türkiye'de yerli özel teşebbüse açık bütün sahalarda çalışabileceği ilkesini kabul ediyordu. Bununla beraber gene de yabancı sermayenin girişte

izne tabi olması esası konmuştu. Bu iznin varlığı ilerde kârların transfer edilebilmesi için yatırımın yabancı olduğunun kanıtlanması bakımından da gerekli gözüküyordu. Gene dışarıdan getirilecek sermayenin nakdî sermaye yanında, aynî sermaye, lisans, patent hakları, alâmeti farika, mühendislik hizmetleri gibi maddî olmayan haklar da olabileceğini kabul ediyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk (1951'deki) yabancı sermaye kanunundan 2,5 sene sonra hükümetin daha da liberal hükümler getiren bir kanunu alelacele geçirmesinin sebebi 1950'lerin başlarında uygulanan dış ticarette liberasyon politikası sonucu hükümetin döviz darlıklarıyla karşı karşıya gelmesi ve ekonominin süratle dış ticaret dar boğazına ilerlemesidir. Başka bir deyişle, liberasyon politikasının iflâsı hükümeti yabancı sermayenin teşviki politikasına dört elle sarılmağa itmiştir. Keza Petrol Kanunu da, bu alanda kısa zamanda sonuç alınarak Türkiye'nin petrol ithalâtçısı olmaktan çıkarılması ve petrol ihracatçısı durumuna getirilmesi, böylece dış ticaretimizin kısa zamanda olumlu yönde geliştirilmesi amacı ile yürürlüğe konmuştu. Petrol Kanunu gerek ruhsat verme bakımından, gerek işletme şartları, vergi ve kâr transferi bakımından yabancı şirketlere karşı çok tavizkâr bir kanun olarak hazırlanmıştır.

Soru 60 : Teşvik rejimi altında özel yabancı sermaye girişleri beklendiği gibi oldu mu?

1.8.1951 tarihinden 31.12.1960 tarihine kadar Türk hükümetine 431 yabancı yatırım teklifi için başvurulup müsaade istenmiştir. Bunların 230'u kabul edilmiş, 201'i reddedilmiştir. Kabul-red oranı hemen hemen yarı yarıya olmuştur. Yatırım yapmalarına izin verilen sermaye sahiplerinin teklif ettikleri sermaye miktarı 548 milyon

Türk Lirası idi. Reddedilenlerinki ise 146 milyon lira idi. Kabul edilen sermayenin 18 milyonu ilk kanuna göre, 530 milyonu 6224 sayılı kanuna göre kabul edilmiştir. İlk kanuna göre 15 milyon civarında 21 talep, ikinci kanuna göre ise, 131 milyon tutarında 180 talep reddedilmiştir. Reddedilen talepler uygulamanın sonraki yıllarında daha çok ilâç sanayii ile ilgili talepler olmuştur. Bu alanda doyum hali başgösterdiğine inanılarak yeni müsaade veril-

Tablo 24

1950 - 60 Döneminde Yabancı Sermaye Müsaadeleri ve Bunlara Katılacak Yerli Sermaye Tutarları

Yıllar	Yabancı Sermaye (1000 TL.)	Yerli Sermaye (1000 TL.)
1951	4.241	250
1952	7.430	5.800
1953	3.450	3.245
1954	56.609	137.127
1955	49.688	85.998
1956	91.914	56.436
1957	85.239	9.092
1958 (a)	49.768	47.335
1959	107.030	136.897
1960	93.073	31.742
Toplam	548.441	513.921

(a) 4. Ağustos. 1958 tarihinden itibaren 1 Dolar = 9 TL. üzerinden işlem yapılmıştır.

Kaynak : Mehmet Selik, a.g.e.

mesinden kaçınılmıştır (Bakınız: Mehmet Selik, a.g.e., s. 27).

Tablo 24 Türkiye'ye 1951-60 döneminde her yıl giren yabancı sermaye tutarlarını ve bunların Türkiye'de harekete geçirdiği yerli sermaye tutarlarını göstermektedir. Bu tabloda da görüldüğü üzere söz konusu dönemde Türkiye'ye giren yabancı sermaye kendi miktarına eşit tutarda yerli sermayeyi Türkiye'de toparlamıştır. Ancak dikkati çeken bir nokta daha var. Türk parasının resmî değerinin gerçekten uzaklaştığı yıllarda ihtiyaç duyulan yerli para azalmıştır. Bu paralar daha çok resmî olmayan kanallardan giren döviz ile sağlanmış, Türk parası, dolar 2.80 rayici üzerinden ortaklığa sokulmak istenmemiştir. 1958 devalüasyonundan sonra yabancı sermayenin ortaklık için yerli para talebi tekrar artmıştır.

Görülüyor ki 1950-60 döneminde Türkiye'ye fiilen giren yabancı sermaye çok düşük bir seviyede kalmıştır. Bunun tutarı da, verilen izinlerin çok altında (ancak beşte biri kadar) kalmıştır. Bu dönemde fiilen 86 milyon Türk Lirası yabancı sermaye girmiştir. Ayrıca Tablo 25 Türkiye'ye giren yabancı sermayenin çok büyük bir kısmının (3/4'nün) aynî sermaye (mal, teçhizat) olduğunu gösteriyor. Nakdî sermaye, toplamın sadece % 17'si kadar olmuştur. Bilindiği gibi, dış ticaret açıkları üzerinde sadece nakdî sermaye girişlerinin etkisi vardır. Aynî (nesnel) sermayenin açık üzerindeki olumlu etkisi çok dolaylıdır.

Genel olarak, Türkiye'ye giren yabancı yatırım sermayesi 1960'dan sonra bir artış göstermiştir. Ancak bu artış sürekli olmamış, belli bir seviyede tekrar duraklamıştır.

1951 yılından 1968 yılı sonuna kadar Türkiye'ye giren yabancı yatırım sermayesinin toplam değeri 94 milyon dolara ulaşmıştır. Bunun % 52,3'ü (49.230.000 dolar) aynî sermaye (alet-makina) olmuştur. % 44,2'si (41.562.000

Tablo 25

Memleketler İtibariyle Yabancı Sermaye Durumu
(1951 — 1960 sonu)

Memleket İsmi	Müsaade Edilen (1000 TL.)				Memlekete Getirilen (1000 TL.)			
	Aynî	Nakdî	G.M.H.	Toplam	Aynî	Nakdî	G.M.H.	Toplam
A. B. D.	94.870	36.931	9.942	141.743	13.845	2.751	6.161	22.757
Almanya	37.350	4.091	916	42.357	19.174	—	564	19.738
İtalya	106.045	553	1.340	107.938	1.910	180	—	2.090
Fransa	5.454	1.565	492	7.511	4.330	11	284	4.625
Belçika	13.348	118	145	13.611	2.297	118	140	2.555
Hollanda	38.831	41.340	251	80.422	8.906	10.458	—	19.364
İngiltere	5.344	9.546	78	14.968	4.885	1.283	—	6.168
İsviçre	101.508	1.501	1.240	104.249	6.294	30	—	6.324
Diğer	31.443	2.463	1.736	35.642	1.480	654	141	2.275
Genel Toplam	434.193	98.108	16.140	548.441	63.121	15.485	7 290	85.896

Kaynak : Mehmet Selik, a. g. e.

dolar) para olarak girmiş, % 3,5'i (3.247.000 dolar) de maddî olmayan sermaye (patent, lisans) olarak gelmiştir. Demek oluyor ki, 1960'dan sonra yabancı sermayenin nakit olarak gelen kısmında da bir artış meydana gelmiştir.

1951-68 döneminin tamamı dikkate alındığında, gene 1951-60 döneminde olduğu gibi en fazla yabancı sermaye yatırımı yapmış olan şirketlerin A.B.D. kökenli şirketler olduğu anlaşılmaktadır: Toplamın % 27,6'sı. İkinci sırayı Batı Almanya (% 17,2), üçüncü sırayı İsviçre (% 16,1), dördüncü sırayı da Hollanda (% 14,5) almıştır. (Tablo 26).

Tablo 26

1951 - 68 Yabancı Yatırım Sermayesinin Ülkelere Göre Dökümü

	%	(1.000 dolar)
A.B.D.	27,6	25.968
B. Almanya	17,2	16.235
İsviçre	16,1	15.143
Hollanda	14,5	13.613
Fransa	5,2	4.897
İngiltere	4,6	4.350
İtalya	3,4	3.194
Diğer	11,4	9.844
	100,0	93.244

Kaynak : Uluslararası Ticaret Odaları Kongresine sunulan rapor, Milliyet, 27.6.1969 ve 4.7.1969

Son yıllarda Almanya'dan gelen yabancı sermaye diğer ülkelerden gelenlerden daha hızlı artmış ve bu ülke A.B.D.'nden sonra ikinci sırayı almıştır.

Soru 61 : Türkiye'ye gelmiş olan yabancı sermaye en çok hangi kesimlere dağılmıştır?

1951/65 sonu arasında Türkiye'ye 6224 sayılı kanun uyarınca gelmiş olan yabancı sermayenin % 0,21'i tarım kesiminde, % 1,25'i madencilikte, % 95,28'i imalât sanayiinde, % 0,92'si inşaatta, % 2,34'ü de hizmetler kesiminde yatırılmıştır. Görülüyor ki, Türkiye'ye giren yabancı sermayenin tümüne yakın bir kısmı imalât sanayiinde toplanmıştır.

İmalât sanayii içinde de çeşitli kesimler arasında yabancı sermayenin dökümü Tablo 27'de gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'ye 1951-65 sonu döneminde giren yabancı sermayenin % 26'sı plastik-kauçuk sanayiinde, % 25'i kimya sanayiinde, % 13'ü elektrik makinaları sanayiinde ve % 11'i de gıda-içki, tütün sanayiinde yatırılmıştır. Bütün bu faaliyet kolları (sonuncu hariç), yerli ham maddelerin değerlendirilmesinden çok yurt içinde mevcut bir talebin piyasaya yaklaşılarak kapılması amacına uygun faaliyet kollarıdır. (Kaynak: Baran Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, a.g.e., s. 88).

Yabancı sermaye ekonominin çeşitli kesimlerindeki yerli sermayenin yüzde kaçına ulaşmaktadır? Meseleye bu açıdan baktığımız zaman, yabancı sermayenin kimya sanayii içinde özel kesime kıyasla en yüksek orana ulaştığını görüyoruz: % 42. İkinci sırada % 21 ile lastik ve plastik, üçüncü sırada da % 18 ile elektrik makinaları gelmektedir. Diğer bütün kesimlerde, yabancı sermaye-

İmalât Sanayii Alt kesimleri	I Yabancı Sermayenin dağılışı %	II Özel yatırıma oranla Yabancı Sermaye %	Türkiye'de işçi başına katma değer / A.B.D.'de işçi başına katma değer %	IV Katma değerde kaba kârın payı %
Gıda)				
Tütün)	10,93	2,30	19	76,1
Dokuma)				
Giyim)	2,25	—	15	77
Kâğıt	0,01	—	23	70,2
Deri	0.04	—	23	43,7
			27	64,2
Lâstik kauçuk	26,26	21,28	—	64,2
Kimya	24,53	41,69	10	81,5
Metalden başka mamûller	5,51	5.03	18	70,0
Demir - çelik	0,37	—	18	65
Madenî eşya	6,69	0,59	40	75,1
Makine imalâtı	5.45	4,30	22	53,2
Elektrik makineleri	12,58	18,22	36	74,9
Taşıt onarım ve imalâtı	3,79	0,30	31	71,9
Diğer imalât	0,87	—	14	56,8
Ahşap mamûlleri	—	—	—	—
			30	60,0
	100,00			

Kaynak : Cumhuriyet Gazetesi, 6.8.1969, Prof. Gülten Kazgan, Yabancı Sermaye ve Teknoloji Transferi.

nin özel sermaye yatırımlarına kıyasla payı % 5'in altındadır (Bakınız: Tablo 27; Kaynak: Baran Tuncer; a.g.e., s. 97).

Yabancı sermaye konusunda son resmî açıklama Başbakan Demirel tarafından bir gazetecinin yaptığı görüşmede sorduğu bir soru üzerine yapılmıştır. Bu açıklamaya göre Türkiye'ye 1951-68 döneminde 664 milyon 530 bin liralık yabancı yatırım sermayesi girmiştir. Bu sermaye tutarına nakit, makine-teçhizat ve maddî olmayan haklar dahildir. Buna karşılık, 1965'den bu yana yabancı sermayenin kâr transferleri ile maddî olmayan hak, lisans, patent transferlerinde önemli artışlar olmuştur. Böylece son yıllarda daha önce girmiş yabancı sermayeye dayanılarak yapılan transferler bazı seneler yabancı sermaye giriş tutarına yaklaşmıştır. Ancak burada verilen yabancı sermaye girişi rakamları sadece yabancı sermaye nakit girişlerini değil, aynı zamanda yabancı sermaye mal ve maddî hak girişlerini de içine almaktadır. Eğer transfer edilen kârlar ve maddî olmayan haklar toplamı nakit olarak giren yabancı sermaye ile karşılaştırılırsa, son yıllarda çıkışların girişleri aştığı görülür. Karşılaştırma bu açıdan yapıldığı zaman, 1951-68 sonu döneminde nakit olarak giren yabancı sermayenin % 85'inin bu şirketlerin ana yurtlarına kâr olarak aktarılmış olduğu görülür. Kâr aktarmaları ve gayri maddî hak aktarmaları tüm yabancı sermayenin yani mal ve maddî olmayan haklar dahil yabancı sermayenin % 38'ini tutmaktadır. (Bakınız: Milletlerarası Ticaret Odası Kongresi için hazırlanan rapor, **Yeni Gazete**, 25.6.1969).

Nakdî sermaye ile yapılan kâr transferlerini birbirine oranlarsak, ülkelere göre de kâr transferlerinin çok yüksek oranlara ulaştığını görürüz. Tablo 28'de bu oranlar verilmiştir. Genellikle en büyük yabancı sermaye getiren ülke olan Hollanda ve Amerika'dan getirilen nakit

sermayeye kıyasla transfer edilen kârlar % 112, % 135 oranlarını bulmaktadır. Gene hatırlatalım, buradaki sermaye giren toplam sermaye değil, sadece nakdî sermayedir.

Tablo 28

Bazı Ülkelerden Gelen Nakdî Yabancı Sermaye Ve Kâr Transferleri
(Milyon dolar)

Ülke	Şirket sayısı	Nakdî sermaye	Kâr transferi	Nakdî Sermaye/ Transfer oranı %
Hollanda	4	10.648	11.966	112
Amerika	16	7.827	10.648	135
Almanya	9	8.312	5.767	70
Fransa	4	935	908	92
Avusturya	2	395	509	77
İsveç	2	275	105	38
Danimarka	1	161	200	124

Kaynak : Milliyet, 4.7.1969

Kaldı ki girmesine izin verilmiş olan yabancı sermayenin ancak ufak bir kısmı fiilen getirilmiştir. 1951 yılından beri 6225 sayılı kanuna göre giren yabancı sermaye tutarı hakkındaki son rakam bunun 100 milyon 938 bin dolara ulaştığını gösteriyor. Aslında bu dönem zarfında 312.198.000 TL tutarında yabancı sermayeye giriş izini verilmiştir. 1951-64 yılları arasında, 22.695.000 dolar yabancı sermayeye giriş izni verilmiş, fakat fiilen gelen yaban-

cı sermaye 65.368.000 dolar olmuştur. Bu tarihten sonra izin ve girişleri yıllar itibariyle verelim. 1965 yılında 10.369.000 dolarlık izin verilmiş; fakat fiilen giren yabancı sermaye 9.151.000 dolar olmuştur. 1966 yılında 19.549.000 dolarlık izin verilmiş, giren 8.726.000 olmuştur. 1967'de izin verilen 29.998.000 dolar, giren 7.588.000 dolar, 1968'de izin verilen 30.587.000, giren 10.105.000 dolar olmuştur. (Kaynak: Milliyet, 27.9.1969)

Soru 62 : Petrol Kanunu uyarınca Türkiye'ye ne kadar yatırım sermayesi girdi? Türkiye'ye Petrol Kanunu uyarınca giren yatırımların ekonomi üzerindeki etkisi nasıl olmuştur?

Türkiye'ye bir kısım yatırım sermayesi de 18 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol Kanunu uyarınca girmiştir.

Petrol Kanunu «Türkiye'nin petrol kaynaklarının hususî teşebbüs eli ve yatırımlarıyla süratle, fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirilmesini ve bu maksada uygun olduğu nisbette Türkiye dahilinde yabancı menşeli petrol ile yapılan petrol ameliyatının aynı surette inkişafını» sağlamak amacıyla kabul edilmiştir. 1954'den itibaren petrol aramak için, 1960'dan sonra da rafineri ve dağıtım şebekesi kurmak için yabancı şirketler Türkiye'de Petrol Kanunu uyarınca yatırımlar yapmışlardır. Aşağıda Tablo 29 bu yatırımların yıllara dağılımını, bu yatırımların 1965 yılı sonu itibariyle toplam tutarını göstermektedir.

Petrol tasfiyesi yatırımlarına oldukça yakın tarihlerde, 1960'dan sonra başlanmış olmakla beraber, bu yatırımlar toplamın % 41'ine ulaşmaktadır. Ayrıca petrol konusundaki yabancı sermayenin en büyük kısmı nesnel

Tablo 29
Petrol Kanununa Göre Giren Yabancı Sermaye
(1954 1965 sonu)

	Nesnel sermaye	Akçeli sermaye	Maddî olmayan haklar	(Milyon TL.) Toplam	Yüzde
Arama	238,0	245,1	414,8	897,9	59,2
Tasfiye	477,1	325,4	150,0	952,5	40,8
Toplam	715,1	570,5	564,8	1.850,4	100,0
Yüzde	38,6	31,1	30,3	100,0	

Kaynak : Doç. Dr. Baran Tuncer, a.g.e., s. 80.

(mal şeklinde) sermayedir. Geri kalan, eşit miktarlarda akçeli sermaye ve maddî olmayan haklardır. Bu yatırımlarda maddî olmayan hakların yüksekliği dikkati çekmektedir. 1965 sonuna kadar 6224 sayılı kanuna göre fiilen Türkiye'ye gelmiş olan yabancı sermaye tutarının 491 milyon lira olduğu dikkate alınırsa, bu tarihe kadar petrol çıkarma ve tasfiye işlemleri için giren yabancı sermaye değerinin 1.850 milyon TL'na ulaşmasının çok yüksek bir meblağ olduğu anlaşılır. Demek oluyor ki, diğer bütün kesimlerde yapılan yabancı sermaye yatırımlarının (6224 sayılı kanuna göre giren yatırımların) dört misline yakın bir kısmı petrol alanında gerçekleşmektedir. Türkiye'deki petrol alanlarının o kadar fazla ümit verici olmamasına rağmen, petrol yatırımları bu derece artmıştır. Bu da gösteriyor ki, Türkiye yabancı sermaye çevrelerince daha çok bir Orta-Doğu devleti olma açısından değerlendirilmiştir. Giren toplam yabancı sermayenin % 75 - 80'i petrol ve tasfiye yatırımlarına gitmiştir.

Soru 63 : Özel teşebbüs yurt dışından ödünç alabilir mi?

Türkiye'de özel firmalar yurt dışından ödünç alabi-

lirler. Bunun faizinin, yurt dışına çıkarılması ancak Maliye Bakanlığı izni ile mümkündür. Bu transferin yapılabilmesi için önceden Maliye Bakanlığından ödünç için izin alınması gereklidir.

Türkiye'ye ödünç şeklindeki yabancı sermayenin özel kesime en işlek şekilde giriş kanalı Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'dır. Bu banka, özel teşebbüse dövizli ödünç vermek amacıyla 1950 yılında kurulmuştur. Bu kuruluş, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından aldığı döviz kaynaklarını Türkiye'de uzun vadeli ve döviz kullanılmasını gerektiren yatırımlara verir. 1965 yılı sonuna kadar Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası şu kredileri döviz olarak almıştır: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasından (İBRD) 127.666.000 TL, Kalkınma İkraz Fonundan (DRF) 88.058.000 TL, Uluslararası Kalkınma Birliğinden 140.411.000 TL, Uluslararası Kalkınma İdaresinden (AİD) 38.675.000 TL, Avrupa Yatırım Bankasından (EİB) 68.338.000 TL olmak üzere toplam 463.149.000 TL (Kaynak: Baran Tuncer, a.g.e., s. 80-81).

Bu krediler Türkiye'ye 1965 yılı sonuna kadar girmiş olan yabancı sermaye tutarına hemen hemen yakındır. Bu da gösteriyor ki, gürültülü bir şekilde propaganda yapılmasına ve bütün teşvik tedbirlerine rağmen yatırım şeklinde yabancı sermaye girişi tek başına Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası aracılığı ile ödünç şeklinde alınıp yerli özel teşebbüse verilen kaynaklar kadardır. Bunun dışında bir de Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş. kanalıyla gelen yabancı sermaye vardır ki, bu, yatırım şeklinde girmiştir ve Yabancı Sermayeyi Teşvik (6224 sayılı kanun) kanunu dışında (7462 sayılı ve 28.2.1960 tarihli) özel bir kanun uyarınca girmiştir. Bu yatırım için gelen yabancı sermaye tutarı ise şu şekilde gösterilebilir:

Yabancı ortakların taahhütleri	110.380.000 TL
Uluslararası Kalkınma İdaresi Ödüncü	1.131.895.000 TL
İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı Ödüncü	187.025.000 TL
Chase Ödüncü	45.000.000 TL
Toplam	1.474.300.000 TL

Görülüyor ki Ereğli Demir-Çelik Tesisleri için Türkiye'ye 1965 yılı sonuna kadar giren toplam kaynaklar tek başına Türkiye'ye 6224 sayılı kanuna göre 1965 yılı sonuna kadar giren tüm yabancı sermayenin (ki bu 491 milyondu) 3 katma eşittir. Böylece Petrol Kanunu, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası ve Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları Kanunu çerçevesi içinde Türkiye'ye girmiş olan yabancı sermaye tutarı, 6224 sayılı kanuna göre giren toplam yabancı sermaye tutarının sekiz katına ulaşmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Yabancı Sermaye Kanunu ile gelen yabancı sermaye, Türk ekonomisinde özel teşebbüs alanına gelen toplam yabancı sermayenin de küçük bir kısmıdır. Yabancı sermayeyi Teşvik Kanunu, çerçevesi içerisinde bir rol oynayamamış, anlamlı olacak miktarlarda bir yabancı sermaye akımı sağlayamamıştır.

Soru 64 : Yabancı sermayeyi teşvik politikası tümüyle beklenen verdi mi?

Türkiye'nin bugün yabancılara borçlu olduğu miktar, 30 Eylül 1968 tarihi itibariyle, 1.988 milyon dolardır. Öte yandan, yabancıların 6224 sayılı kanun uyarınca yatırım yoluyla Türkiye'de sahip oldukları varlıkların toplam miktarı da, 1968 sonu itibariyle, 94 milyon dolardır. Ayrıca Petrol Kanunu hükümlerine göre de Türkiye'ye girmiş olan yabancı sermaye tutarı (Bunun için 1968 rakam-

ları elimizde yok) 1965 sonu itibariyle 236 milyon dolardır. Buna bir de Ereğli Demir-Çelik Fabrikasında yabancı yatırımcıların sahip oldukları payları eklemek gerekir ki, bu da 10 milyon dolar kadardır. Böylece Türkiye'deki toplam yabancı yatırım varlıkları 350 milyon dolara ulaşmaktadır. Bu rakama yabancıların Türkiye'de sahip oldukları gayrimenkul varlıklar dahil değildir. Demek oluyor ki, Türkiye'de yabancı yatırım şeklindeki sermayenin (yabancıların yatırım sermayesinin) değeri Türkiyenin dış borçlarının yanında çok düşük bir miktarda kalmaktadır: Borçların sadece altıda biri kadardır.

Bütün bu açıklamalarımız gösteriyor ki, Türkiye'de 1950 yıllarının başında dış ticaretin karşılaştığı güçlükler karşısında büyük ümitlerle bel bağlanmış olan (gerek sermaye akımı şeklinde girişine, gerekse Türkiye'de yapacağı üretimle ithalâtı azaltıcı, ihracatı artırıcı etkisine bel bağlanmış olan) yabancı yatırım sermayesi akımları bekleneni getirmemiştir. Önce yabancı sermaye çok düşük seviyelerde kalmış, ayrıca da yurt içinde biriktikçe, gittikçe artan oranlarda kâr transferine geçmiştir. Bu sebeplerle yabancı yatırım sermayesinin dış ticaret açıkları üzerinde olumlu bir etkisi, olumlu bir katkısı olmamıştır. İşte bu ümidin boşa çıkması, Türk devlet adamlarının bu sefer yeni ümitler peşinde koşmalarına sebep olmuştur. Bu sefer Türkiye eğer Ortak Pazar'a üye olarak katılırsa, yabancı sermaye akımının daha önce görülmemiş bir seviyeye ulaşacağı inancı etrafa yayılmak istenmiştir. Bu propagandaların etkisi görülmüş ve 1963 yılında Türkiye Ortak Pazar'a adaylığını koymuştur.

Soru 65 : Yabancı sermaye kanununun 18 yıllık uygulaması hakkında hükümet ne düşünüyor?

Bu konuda Eylül 1969'da Sayın Başbakan Süleyman

Demirel'in bir gazeteciye verdiği beyanattan bir parçayı alalım: «Bu yabancı sermaye meselesi Türkiye'de hep münakaşa ediliyor. Ve çok kere de meselenin unsurları bilinmeden münakaşa ediliyor. Türkiye'ye ciddî bir yabancı sermaye gelmiş değil. Yani büyük miktarda yabancı sermaye gelmiş değildir. Türkiye'de bürokrasi yabancı sermayeyi cazip kılmamıştır. Yabancı sermaye Türkiye'nin kalkınmasında mühim bir âlet, vasıta olarak kullanılabilir. Fakat Türkiye'de yapılmakta olan münakaşalar yabancı sermayenin Türkiye'ye getirilmesinde daha doğrusu gelmesinde bir teşvik edici unsur teşkil etmiyor. Kaldı ki sermaye fevkalâde nazik bir konudur. Yabancı sermayeye bugün kapılarını açmış memleketler çok. Yugoslavya dahil pek çok memleket yabancı sermayeye kapısını açmış. Nerde daha çok istikrar bulursa, nerede daha çok gayret bulursa, tabiî kâr imkânları bulursa, oraya gidiyor yabancı sermaye. Türkiye yabancı sermaye bakımından maalesef kalkınması için lâzım gelen seviyede bir imkâna sahip değildir» (**Milliyet**, 27.9.1969). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, Başbakan, yabancı sermaye Türkiye'ye bol miktarda geldiği takdirde faydalı olabilecektir, diyor. Ancak Türkiye'de bu konuda yapılan tartışmalar yabancı sermayenin ürkmesine, Türkiye'ye girmemesine sebep oluyor, diyor.

Aslında yabancı sermaye büyük kârları gördüğü zaman bu çeşit tereddütlere hiç kapılmaz ve sadece o ülkeye girmekle kalmaz, girdiği gibi o büyük kârlar üzerinde tekel kurmayı da arzular. Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin sınırlı kalışının sebebi, Türkiye'de malların tüm üretimini yapmak amacından çok, sığ bir yerli üretim ve daha çok pazarlama yapmak istemesindendir. Ana yurtta yapılmış olan ürünlerin Türkiye'de sadece bir bitimleme safhasını, çok küçük bir katma değerini tamamlayarak piyasaya arzetmek amacını gütmektedirler. Bu

yüzden bu yatırımlar derinleşmiyor, büyük oranlara ulaşmıyor. Bunun dışında tabiî kaynaklar alanına yabancı sermaye yatırımları yapılması bu alanların bol olmasına ve tabiî tekel vaad etmesine bağlıdır. Bu şartların olduğu yerlere yabancı sermaye bol miktarda girmiştir. Arap ülkelerine petrol için, Güney Amerika ve Afrika ülkelerine maden için yabancı sermaye daima tereddütsüz girmiştir. Herhangi bir münakaşanın sürüp gitmesi yabancı sermayeyi kâr olan alanları sömürmek için yatırım yapmaktan şimdiye kadar alakoymamıştır. Olsa olsa sermayeyi geri alma dönemini daha kısa tutmasına sebep olmuştur.

Soru 66 : Türk özel teşebbüsü yabancı yatırımları nasıl görüyor?

Türkiye'de yabancı yatırımları özel sektör olumlu bir gözle değerlendirmektedir: İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan «Türkiye'de Sanayi Yatırımlarında Yabancı Sermaye» adlı bir belgede, memleketimizde yabancı yatırımların son derece faydalı olduğu iddia edilmiştir. Bu kitapta yabancı sermayenin faydaları şu şekilde sıralanmıştır: 1. Yabancı sermaye Türkiye'de şiddetle ihtiyaç duyulan üretim dallarına yönelmekte ve böylece Türk müteşebbislerine yol göstermektedir. 2. Yabancı sermayedar hisselerin çoğunluğunu elinde bulundurmak şartıyla Türk ortaklarıyla birlikte yatırımlar yapmakta, dolayısıyle Türk müteşebbislerini yetiştirmekte, bilgi ve kabiliyetlerini artırmaktadır. 3. Yabancı sermaye ile kurulan işletmeler oldukça yüksek oranlarda teknik eleman, kalifiye ve düz (!) işçi kullanmaktadır. 4. Yabancı sermaye, yabancı sermayedar hissesi olarak ayrılan kâr ve gayri maddî hakların büyük bir kısmını ana yurda aktar-

mayıp gene işin gelişmesinin finansmanında Türkiye'de kullanmaktadır. Yabancı sermaye kanununun kabul edilip yürürlüğe konduğu 16 yıl içinde yabancı sermayedar payından transfer edilen kâr ve gayri maddî haklar tutarı dışarıdan gelen yabancı sermaye toplamının 1/3'ünden daha az olmuştur (**Yeni Gazete,** 20.12.1966).

Görülüyor ki bundan daha üç sene kadar öncesine kadar özel sektör yabancı sermayeyi son derece yararlı bulmakta idi. Ancak bu tarihten iki-ikibuçuk sene kadar sonra Uluslararası Ticaret Odaları Kongresinde verilen bir raporda yabancı sermayenin sebep olduğu döviz kanamasına ait rakamlar dile getirilmiştir. Kendilerine Anadolu tüccarı - iş adamı diyen bir grup açıkça yabancı sermayeye karşı çıkmaktadır. Görülüyor ki yabancı sermaye hakkında Türk müteşebbislerinin kesin görüşleri henüz belirmiş değildir. Aslında Türk sermayedarlarını iki grupta toplamak gerekir. Birinci grup, yabancı sermaye ile işbirliği yapan ve daha çok eskiden ithalâtçı olan ve dış piyasalarla temsilcilik, ortaklık gibi temas halinde kalan, son zamanlarda montajcılık adı altında biraz da sanayici kılığına girmiş olan ithal kesimi, ticarî kesim iş adamları; ikinci grup ise daha çok Türkiye'de ticaret yapan, yerli usullerle üretime geçmiş olup bunu geliştirme yolunda çabalar harcayan, fakat bunun karşısında da yabancı sermaye ürünlerini ve bunların yurtta montajını bir engel olarak gören yerli sermayedarlardır. Bu ikisi arasındaki çatışma son yıllarda siyasî platforma çıkacak kadar şiddetlenmiştir.

Soru 67 : Resmî döviz rayicinin gerçek değerden uzaklaşması Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerini etkilemiş midir?

1960'dan sonra Türkiye'ye giren yabancı sermaye tu-

tarlarında genellikle bir artış oluyor, fakat bu artış sürekli bir nitelik kazanmayıp belli bir seviyede, sekiz on milyon dolar seviyesinde kalıyor. Ayrıca, 1960'dan sonra nakit olarak giren yabancı sermaye yüzdesinde de bir artma olmuştur.

Bu iki olay geniş ölçüde ortak bir sebeple açıklanabilir. 1960'dan önce nakdî sermaye girişlerinde uygulanan rayiç yerli para lehine olarak aşırı derecede yüksek tutulmuştu. Bu sebeple giren yabancı sermaye nakit getirmektense yatırım malzemesi getirmeyi, yerli parayı buradan ödünçlerle, yerli sermaye ile karşılamayı tercih ediyordu. Doların dokuz liraya çıkarılması, mal ile birlikte para da getirmeyi bir derece çekici hale getirmiştir. Ancak dolar değerinin on yıldır sabit tutulması, tekrar para yerine mal getirme lehine kuvvetli bir eğilim yaratmıştır.

Türk parası değerinin aşırı derecede yüksek tutulması (yani dolar değerinin Türk parası ile ucuz gösterilmesi) yabancı paraların Türkiye'de satmalma gücünü azaltmaktadır. Bu bakımdan para olarak girecek yabancı sermayê bundan kaçınma eğilimi gösterir. Eğer yapılacak yatırım geniş ölçüde yerli para sermayesine de ihtiyaç gösteriyorsa (taşınmazların, arsa vb. satınalınması ve işletme sermayesi için) yabancı sermayenin ülkede satınalma gücü azalacağından kârlılık derecesi düşer. Bu sebeple, para ayarlamasının geciktiği dönemlerde yabancı sermaye girişinin azalması normaldir. Ayrıca ülkede para ayarlanması bekleniyorsa, izin alındıktan sonra sermayenin, özellikle nakit sermayenin, sokulması bir süre geciktirilir. Türkiye'de şimdi (1969) gene böyle bir psikozun hâkim olduğu bir dönemde bulunuyoruz.

Şurasını da belirtelim ki, Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin bir kısmının esasen Türkiye'den dış ticaret sırasında (ithalâtta değeri yüksek gösterip ihracatta değeri düşük gösterip, ya da kaçak ihracat yapıp) yurt dı-

şına çıkarılmış sermaye olduğunu gösterir belirtiler vardır. Genellikle yerli paraya duyulan ihtiyacın az olması, para olarak az sermaye sokulması, yerli paranın daha çok (hemen hemen giren sermayeye eşit tutarlarda), ödünç olarak değil, pay sermayesi olarak yurt içinden sağlanması kaçmış olan yerli sermayenin geri döndüğü izlenimini yaratan belirtilerdir. Esasen düşük tutarlarda giren yabancı sermayenin bir kısmının yurt tasarruflarının geri dönüşü olması, bunların ekonomide sermaye oluşumuna net katkısını daha da azaltmaktadır.

Soru 68 : Yabancı sermayenin vergi rejimi nedir?

Yabancı sermaye hareketlerini doğuran iktisadî sebep yüksek kâr ümididir, dedik. Aslında yabancı sermaye sahibini asıl ilgilendiren gayri safi kâr değil, vergi ödendikten sonra kendi ülkesine çekebileceği ve kullanabileceği kârdır. Bu sebeple, yabancı sermayenin vergi rejimi büyük bir önem taşır. Sermaye ihraç eden ülke bu sermayenin dışarda sağladığı kârları bir de kendi ülkesinde vergilendiriyorsa, böyle bir çift vergileme sermaye çıkışını engelleyebilir. Sermaye ihraç eden ülke bakımından, önce ödenmiş olan vergilerin, kâr anavatana alındığında hesaplanan toplam vergi borcundan indirilebilmesi sağlanır. Öyle ki ister yurt içinde, ister dünyanın herhangi bir yerinde sermaye sahibinin ödeyeceği vergi değişmez. ABD'nde ve birçok sanayileşmiş ülkede bu kural vardır.

Türkiye'de yabancı yatırımların vergi rejimi son yıllara kadar çok avantajlı idi. Şöyle ki yabancı şirketlerden sadece % 20 kurumlar vergisi alınırdı. Eğer kurumun sahibi yurt dışında bir başka kurum ise, kaynakta gelir vergisi de kesilmezdi. Böylece yabancı sermayenin Türkiye'de elde ettiği kârlar sadece % 20 vergi ödeyerek, dolar 9

lira rayici üzerinden yurt dışına götürülüyordu. Oysa Türk kurumların vergisi % 20 Kurumlar, % 20 de Kaynakta Gelir Vergisi olmak üzere % 36 idi. 1969 Martında yapılan bir değişiklikle, bu verginin oranı yükseltilmiş ve % 35'e çıkarılmıştır. Ayrıca, yabancı ortak ister kurum olsun, ister gerçek kişi, yabancı olduğu takdirde bir de % 20 kaynakta gelir vergisinin kesilmesi kuralı konmuştur.

Türkiye, bu kuralları kabul etmekle yabancı sermaye üzerine herhangi bir ek vergi koymuş değildir, çünkü sermaye ihraç eden ülkelerin çoğunda, Amerika'da olduğu gibi, yatırımın yapıldığı ülkede ödenmiş vergilerin anayurtta hesaplanan vergiden indirilmesi usulü vardır. Böylece vergi yükünü Türk hükümeti yabancı sermayenin mensup olduğu ülkelerin vergi gelirlerini azaltarak artırmıştır.

Soru 69 : Yeni teknolojiler geliştirildikleri ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere nasıl yayılır?

Acaba Türkiye'ye önemli miktarlarda yabancı döviz girişi sağlamayışına, buna karşılık son yıllarda yüksek kâr transferlerinin yapılmasına sebep oluşuna rağmen, yabancı sermaye başka avantajlar getirmiş midir? Meselâ bazı ileri teknolojinin Türkiye'ye ithalini sağlamış mıdır? Başka türlü kurulmayacak olan sanayi kollarının Türkiye'ye girmesini sağlamış mıdır? Bu soruyu cevaplandırmak için daha önce şu sorunun cevabını verelim : Acaba yeni teknoloji ülkeler sınırlarını aşarak diğer ülkelere nasıl yayılır? Bu konuda yabancı sermaye hareketlerinin önemi ve rolü nedir?

Son zamanlarda ortaya atılan bir teoriye göre sanayi

ürünlerinin üretiminde, bir ürün ilk çıkarıldığı zaman sanayide önder durumdaki ülke üstünlüğü elinde tutmaktadır. Fakat zamanla sanayileşmede daha sonraki sıraları alan ülkeler bu üründe üstünlüğü kapmaktadırlar. Başka bir deyişle, yeni ürünlerin bir ömür dönemi olduğu, bunun uluslararası yayılma gösteren bir üretim üstünlüğü süreci içinde gençleştiği düşüncesi ortaya atılmıştır. Şöyle ki, bir ürün ilk olarak piyasaya atıldığı zaman, teknoloji bakımından en ileri ve sanayi ürünleri iyice farklılaşmış, ve adam başına gelirin yüksek olduğu ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu ülkelerde hem arz yönünden bilgi ve teknoloji ileridir, hem de talep yönünden yeni malın piyasası vardır. Bu aşamada, ilk üretici olan ilerlemiş ekonomi önce mamulün üretim tekeline sahiptir. Bununla beraber, yeni mamul hakkında bilgi yayıldıkça yabancı piyasalardan da talepler de gelir; ürün yabancı ülkelerce de tanınıp kullanılmağa başlanır. Yabancı ülkelerdeki talep geliştikçe, bu ülkelerde de malın üretimine geçilmek için teşebbüsler başlar. Ancak üretim teknolojisi tekeli henüz ürünü ilk olarak yapmış olan ülkedir. Bu bilginin, talebin genişlediği yeni ülkelere aktarılması için bu pazarlarda talebin belli bir genişliğe ulaşması gereklidir. Aksi takdirde, ürünün sadece ithali daha avantajlı olacaktır. Fakat talep yeteri kadar gelişince, teknoloji çeşitli yollardan ithal edilir ve üretime geçilir. Bundan sonra üretim yeni piyasalarda da artık olağan hale gelmeye başlar. Sonunda bu piyasalardaki üreticilerin, diğer üretim etkenlerinin ucuzluğu sayesinde, rekabet yoluyla öncülüğü bu ürünün üretiminde ilk üreticiden geri almayı bile başarabilirler.

Bu görüşü ortaya atanlar böyle bir konjonktürün varlığını otomobil sanayii piyasasını örnek göstererek ispatlamaya çalışmaktadırlar. Başlangıçta Amerika otomobil üretiminde öncülük etmiştir. Sonra otomobil üretimi

Avrupa'da gelişmiştir ve sonunda Avrupa piyasası ihracatta Amerika'ya ciddî rakip olarak ortaya çıkmıştır. Arkadan da Japonya üçüncü olarak bu teknolojiyi geliştirmiş ve dış piyasada fiyat kırmaları sayesinde sürüm üstünlüğünü ve teknolojik üstünlüğü kapmak istidadını göstermeğe başlamıştır. Böylece yeni üretilmeye başlanan bir ürünün talebi yabancı piyasalarda yeteri kadar geliştiği zaman teknoloji o piyasalara da gitmektedir.

Teknolojinin aktarılma araçları olarak genellikle şu yollar sayılmaktadır: Birincisi yeni pazara ilk üretici piyasadan gelecek dolaysız yatırımlardır. Bu tür bir teknoloji aktarması, ürünün henüz yeni ortaya çıkması ve ilk üretici piyasasının bu konuda tekele sahip olması halinde söz konusudur. İkinci teknoloji aktarma yolu, yerli denetime tabi dolaysız yabancı yatırımdır. Bu, ürünün hayat konjoktöründe ilk aşamalar geçildikten sonra daha çok kullanılabilecek bir usuldür. Yerli üretim birimlerinin belli bir canlılığa kavuşmuş olması ön şart olarak ortaya çıkar. Üçüncü yol, ürünün lisansının alınmasıdır. Bu usul ise, uluslararası piyasada çok sayıda firmanın bu teknolojiye sahip olması halinde söz konusudur. Artık teknoloji epeyce yaygındır ve üretimdeki firmalar linsans satışında birbirleriyle rekabet halindedirler. Dördüncü usul, işletme anlaşmalarının yapılmasıdır. Bu usulün kullanılması ürünün hayat döneminin olgunluk çağlarına girildikten sonra söz konusu olur. Pek çok ülke firmaları artık bu bilgiye sahiptir, ürünün makine ve teçhizatını veren firmalar işletme konusunda da bilgi verme yolunda birbirleriyle rekabet halindedirler. Son olarak beşinci yol da, milletlerarası kuruluşlardan ya da yabancı ülkelerden maliyeti karşılanarak teknisyen getirtilmesidir. Bu takdirde artık teknoloji âdeta kamu malı olmuştur. Uzmanlar bunu ücretlerine dahil bir hizmet olarak arzetmektedirler. Uluslararası kuruluşlar ve sana-

yileşmiş ülkeler teknik yardım konusu içerisinde teknoloji aktarması yapmaktadırlar. (L. T. Wells, Jr. Teknolojinin Milletlerarası Transferinde Araçlar, **Teknoloji ve İktisadî Kalkınma**, İktisadî Araştırmalar Vakfı, Seminer 5-8 Mayıs 1969, İstanbul). Teknoloji aktarmasının bir yolu da sırların çalınması, casusluk, taklit gibi hukuka aykırı yollardır. Önemi, yıldan yıla artmakla beraber bu yolların üzerinde durmayacağız.

Soru 70 : Çağımızda teknoloji göçlerinin hukukî yolları nelerdir?

Teknolojinin geliştirildiği ülkeden başka bir ülkeye yayılması şu yollardan biriyle olabilir: Birinci yol, doğrudan doğruya ülke sınırları dışında yapılan yatırımların taşıdığı teknolojidir. Burada dolaysız yabancı yatırım yapan firma teknolojisini de birlikte götürmektedir. Yapılan yatırımın üretime geçmesi o bölgede yeni teknolojinin de uygulanması demektir. İkinci yol, yabancı sermaye akımından ayrı olarak ortaya çıkan teknoloji göçleridir. Bu göçler çeşitli yollardan gerçekleşebilir. Bunların önemi zamanımızda gittikçe artmaktadır. Bunlardan birincisi, bir ülkedeki firmalardan birinin teknolojinin geliştirilmiş olduğu ülkeden, onu geliştiren firmadan ihtira beratını satınalması, devralmasıdır. İkinci yol ise beratlı bir ihtiranın belli bir süre için sadece kullanma hakkının (lisansının) kiralanmasıdır. Bu takdirde, sadece kullanma süresi için bir ödeme yapılır. Bu ödeme toptan yapılabilir veya royalty olarak satış değerinden pay olarak verilir. Bu anlaşmalara lisans anlaşması deniyor. Yabancı sermaye akımı olmaksızın teknoloji aktarmasına imkân veren bir diğer usul de teknik bilgilerin devralınmasıdır. Buna da know how antlaşması, işletme an-

laşması da deniyor. Belli bir ürünün ihtiraının kullanılması hakkı yerine, onun üretimi için gerekli teknik bilgilerin öğretilmesi, gösterilmesi anlaşması yapılabilir. Teknolojinin ithali için son yol da doğrudan doğruya işi bilen yabancı uzmanların getirtilip çalıştırılmasıdır Bu son yol ancak teknolojinin artık iyice bilindiği, yaygınlaştığı, sır olmadığı hallerde söz konusudur. Teknoloji iyice kabul edilmiş, yaygınlaşmış ise, çoğunlukla sınaayi mülkiyeti olarak artık himaye altında da değildir.

Ancak, mesele hukukî bakımdan bilginin yaygınlaşmış olup olmaması değil, belli bir usul, marka ve üretimin sanayi mülkiyet tekelinin korunma süresinin sona erip ermediğidir. Bazı hallerde, belli bir teknoloji sınaî mülkiyet koruması altında olabilir; o ülkede bunun hak sahibi dışındaki firmalar tarafından kullanılması hukuka aykırıdır. Fakat teknoloji o kadar bilinir hale gelmiştir ki, bir teknisyenin getirtilip çalıştırılması ile ithal edilebilir. Eğer ithal eden ülke uluslararası sınaî mülkiyet sözleşmesine katılmış değilse, bu yoldan teknoloji ithalinin hukuka aykırı tarafı da yoktur. Burada teknoloji ithali ihtiyacında olan ülkelerin uluslararası sınaî mülkiyet sözleşmelerine katılmamalarının niçin önemli olduğu bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası yardım kurumları, sanayileşmiş devletler, teknik yardım kanalı ile teknolojinin az gelişmiş ülkelere doğru yayılmasına yardım etmektedirler. Bugün pek çok uluslararası kuruluşun teknik yardım programları yardır. Birleşmiş Milletlerin ve ona bağlı kuruluşların İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtının (OECD) vè başka uluslararası kuruluşların teknik yardım programları vardır.

Soru 71 : Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yeni teknoloji getiriyor mu?

Bu anlattıklarımıza bakılırsa, öyle geliyor ki, yabancı sermaye dolaysız yatırım ya da yerli sermaye denetimi altında dolaysız yatırım şeklinde yurda girerken büyük bir avantaj olarak yabancı teknolojiyi de getirebilecektir. Acaba Türkiye açısından bu tahlil geçerli görülüyor mu? Soruyu başka türlü sormak daha uygun olur. Acaba yabancı yatırımlar Türkiye'ye girerken yeni teknoloji getirmeyi başarmış mıdır? Bu soruya genellikle Türk iktisatçılarının verdikleri cevap hayırdır. Bir araştırmasında Prof. Gülten Kazgan Türk ekonomisinde yabancı sermayenin yeni teknoloji aktarıcı bir rol oynamadığını iddia etmiştir (**Cumhuriyet,** 6.8.1969, Yabancı Sermaye ve Teknoloji Transferi). Bu iddiasını desteklemek için şu delili ileri sürmektedir: Yabancı sermaye yatırımlarının en fazla toplandığı kesimlerde işçi başına katma değerlerin yüksek olmadığı görülmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının en yoğun olarak toplandığı lastik, kauçuk ve kimya sanayilerinde işçi başına katma değer, A.B.D.'ndekine oranla en düşük seviyededir. Elektrik makineleri ve matbaa basım gibi tamamiyle yerli niteliktek sanayilerden çok farklı da değildir. Oysa yabancı sermaye gerçekten teknoloji transferi sağlasaydı, girdiği üretim dalında işçi başına verim sermayenin geldiği ana vatandaki kadar yüksek bir seviyeye ulaşırdı. Bu oranlar Tablo 27'de gösterilmiştir. (Keza Baran Tuncar de aynı görüştedir: **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1968).

Yabancı sermaye konusunda İstanbul'da yapılan bir seminerde de, iktisatçılar yabancı yatırımların şimdiye kadar Türkiye'ye ileri bir teknoloji aktarması fonksiyonu görmediğini iddia etmişlerdir (Abdi İpekçi, **Milliyet,** 22.11.1969).

Soru 72 : Montaj sanayii nedir? Kalkınma stratejisinde bu sanayiin yeri nedir?

Son yıllarda Türkiye'de montaj sanayii hızlı bir gelişme göstermiştir. Yabancı sermaye yatırımları da daha çok montaj türünden faaliyetlere rağbet etmektedirler. Bu gelişmenin iktisadî kalkınmamız bakımından iyi mi, yoksa kötü mü olduğu konusunda derin görüş ayrılıkları vardır.

Önce montaj sanayii ile neyi kastediyoruz, bunu belirtmeye çalışalım. Bu konuda çok kesin bir tanımlama yapmak imkânsızdır. Belli bir ürünün bir kısmının (değerinin büyük bir kısmının) ithal edilmesi, bir kısmının (küçük bir işlemin, genellikle tüketime sunma ile ilgili yüzeyde kalan bitim işlerinin) yurt içinde tamamlanması montaj faaliyeti olarak gösterilebilir. Montajın bir özelliği de ithal edilen kısım içinde maddî unsurlar kadar, bazan daha da büyük bir pay olarak patent, teknik bilgi, lisans gibi maddî olmayan yabancı katkıların yer almasıdır.

Az gelişmiş bir ülkede montaj hakkında iktisadî gelişme nazariyesi bakımından iki zıd görüş savunulabilir. İyimser görüşe göre, önce yabancı ürünler ithal edilecek, milletin tüketim alışkanlıkları içine sokulacak, piyasası gelişecek, bu gelişen piyasa için malın önce bir kısmının ülkede yapılmasına başlanacaktır. Zamanla maliyetlerde mukayeseli üstünlükler az gelişmiş ülkenin lehine olarak geliştikçe o ülkede yapılan kısım artacak, sonunda malın tamamı ya da tamamına yakın bir kısmı yerli olarak yapılacaktır.

Kötümser görüşe göre, toplum bu malları tüketmeye alıştırıldıktan sonra, rakip üreticilerin piyasa dışı edilmesi için montajına geçilecektir. Montaj sanayii kurulunca önceden adı tüketim malı (veya bitimli üretim

malı) olan ürün yerli sanayiin hammaddesi olarak ithal edilecek, böylece ithal güçlükleri çıktıkça hammadde niteliği dolayısıyle öncelikle ithal edilme imkânına kavuşmuş olacaktır. Kötümser görüşe göre, montaj için yapılan ithal tahsisleri aslında belli bir ürün için sağlanmış bir tekelci imtiyaz olacaktır. Tekel şartlarına kavuşturulmuş bir montajcı, ürünün Türkiye'de yapılan kısmını artırmak için hiç bir itilim hissetmeyecektir. Üstelik dağıtım kârları da yabancı sermayenin kârı olarak anayurduna aktarılabilecektir. Kısaca, montaj yabancı firmaların Truva atı olacaktır.

Soru 73 : Son yıllarda montaj sanayii yurdumuzda niçin hızlı bir gelişme göstermiştir?

Montaj sanayiinin hızla gelişmesini sağlayan etkenler nelerdir? Biz bu sebeplerin önemlilerini şu şekilde sayabiliriz:

1. Paramızın dış değerini serbest piyasaya kıyasla daha yüksek tayin eden döviz rayici karşısında Türkiye piyasası dışardan satın almaya hazır olduğu malların ancak bir kısmını getirtebilmektedir. Bu itibarla, ithalâtçıların taleplerinin ancak bir kısmı, (az bir kısmı), tatmin edilebilmektedir. İthalâtta kotaların tesbitinde kabul edilen en önemli kıstaslardan biri, yerli sanayiin hammaddesi olan ürünlere öncelik vermektir. İthalâtçılar ve yabancı satıcılar bir malı mamul olarak getirmek yoluna gittikleri zaman taleplerinin tatmin olması ihtimali zayıftır. Bunun yerine, ürünü yarı mamul olarak getirtip Türkiye'de piyasaya sürülür hale getirirlerse ithal şansları artmaktadır. Çünkü artık o mal yerli sanayiin hammaddesi sayılmakta ve kotalarda öncelik kazanmaktadır.
2. Bir ürün montaj sanayiinin hammaddesi haline

geçince, bu konuda tam mamullerin ithali tamamen kotalardan çıkarılmakta, dolayısıyle bu ürünü getirtip piyasaya sürmek montajcı için bir tekel konusu olmaktadır. Tekel alanında ise fiyatlar (fiyat kontrolü hiç bir zaman işlemeyeceğine göre) piyasanın imkân verdiği ölçüde yükseltilmekte ve ortaya montajcı rantı çıkmaktadır. Bu kâr serbest ithalâtçı kârından da yüksektir.

3. Vergi kanunlarımız, yurt içinde çalışma hacmini artırmak için ithal edilen maddelerin tam mamul yerine yarı mamul olarak getirtilmesini teşvik etmektedir. Şöyle ki, yarı mamul olarak sokulan malların (aslında bunlar tam mamule yakın da olsa) gümrük ve ithalde alınan istihsal vergileri önemli derecede düşüktür (yarı yarıya veya daha fazla). İçerdeki üretimi teşvik için alınmış bu tedbir, içerdeki üretim devede kulak ölçüsünde kaldığı zaman, devletin alacağı verginin montajcı kârına dönüşmesinden başka bir işe yaramamaktadır.

4. Montaj sanayiinin gelişmesinin bir sebebi de, son yıllarda hükümetin bu faaliyet türüne aşırı bir iyimserlik ve güvenle bakmasıdır. Hükümet montajla başlayan içerdeki faaliyetin sonra üretim sürecinde geriye doğru diğer üretim aşamalarını da içine alarak tamlaşacağına inanmakta ya da inandırılmaktadır. Bu sebeple montaj sanayiini vergi politikası, kota tahsisi, yabancı sermaye kabulü politikaları ile desteklemektedir.

Soru 74 : Montaj sanayiinin başlıca sakıncaları nelerdir?

Bugün montaj sanayii birçok sakıncalarını Türk ekonomisi üzerinde hissettirmeye başlamıştır. Bunların başlıcalarını sayalım: 1. Montaj yoluyla ithal bir çeşit tekel himayesi sağlamaktadır. Çünkü, yukarıda da belirttiği-

miz gibi, montaj fabrikası olan firmalar her zaman kotada ithal imkânına kavuşturulmakta, buna karşılık, diğer ürünlerin ithali yasaklanmaktadır. Bu, açıkça hükümet eliyle sağlanmış bir tekel durumudur. Tüketicinin aleyhine olarak montajcıya gelir aktarması sağlamaktadır. 2. Montaj sanayiine giden parçaların vergilerinin düşük olması hükümetin vergi gelirlerini azaltmakta, vergi hafiflemesi ürünün tüketiciye ucuza geçmesini değil (ithal kısıtlanmış olduğu için) sadece montajcının kârının artmasını sağlamaktadır. Bu da vergi gelirlerinin, bu kesime kâr olarak aktarılmasından başka bir şey değildir. Yabancı sermaye ile kurulmuş sanayiin tümünün ödediği gider vergileri toplam satışların % 1,2'si kadardır. Buna karşılık, montaj sanayiinde bu oran yüzde sıfıra kadar düşmektedir; çünkü montaj yoluyla yurt içinde üretilen katma değer istihsal vergisinden istisna edilmiştir. Kısaca, montaj sanayiinin gelişmesi hükümet için geniş ölçüde vergi kaybına sebep olmaktadır. 3. Montaj sanayiinin gelişmesi, hükümetin kotalarda sanayi hammaddesi olarak bağladığı dövizlerin tutarını artırmaktadır. Bu da uzun vâdede, millî gelirin içerdeki oluşumunu ithalât ipoteği altına sokmaktadır. Başka bir deyişle, ithalâttaki herhangi bir azalma, içerdeki ithalât şartına bağlı pek çok sanayiin çalışamaz halde kalması, kapanması tehlikesini yaratmaktadır. Bu şartlar altında, montajcılar hammaddelerinin devamlı olarak sağlanamıyacağı endişesi altında, ayrıca bugünkü kâr hadleri de çok yüksek olduğundan, yatırımlarını derinleştirme, daha geniş imalâtı yurt içinde yapma yoluna gitmemektedirler. 4. Montaj sanayiinin dışardan getirttiği parçalar, iç fiyatlar yükseldikçe ucuzlamaktadır. Bu süreç, para ayarlaması (devalüasyon) yapılıncaya kadar devam eder. İçerde imalâtın gelişmesi dışardan getirtilen kısımlar pahalılandığı takdirde cazip olabilir. Bugünkü sistemde nisbî fiyatlar

ithalâtı destekler şekilde gelişmektedir. 5. Eğer montajcı yabancı sermaye ile gelmişse, yurt içinde fiyatların artmasının yarattığı montajcı rantını da kâr transferi olarak yurt dışına aktarabilmektedir. Bu da Türkiye'de eskiden sadece ithalâtçı rantı olarak kalan bir gelirin döviz kaynaklarını tüketmesine sebep olmaktadır.

Bugün montaj sanayiinin yurt içinde sağladığı iş hacmi, çalıştırdığı iş gücü, toplam satışlarına oranla, son derece düşüktür. Elimizde montaj kesimi ile ilgili rakamlar olmamakla beraber, bu sonucu tüm olarak yabancı sermayenin yurt içinde kullandığı işçi sayısının düşüklüğünden çıkarabiliriz. 1964 yılında Türkiye'de yabancı sermayenin çalıştırdığı adam sayısı şöyledir:

İdarî eleman	2,229
Teknik eleman	981
Vasıflı işçi	3,614
Düz işçi	8,193
Yabancı eleman	172
Toplam	15.189

Kaynak: DPT, 1966 programı.

Bu kesimde sermaye tutarının 363 milyon (dağıtılmayan kârlardan sabitleştirilmiş sermaye buna dahil değildir) olduğu düşünülürse, çalışan işçi sayısının azlığı daha açık bir şekilde anlaşılır. Ayrıca, vasıfsız işçi ve idarî eleman sayısının yüksekliği, yapılan işlerin asıl imalâttan çok, ticaret, ambarlama gibi hizmetlerden ibaret olduğunu göstermektedir. Bu nitelikler, sadece montaj sanayii dikkate alınırsa, çok daha kuvvetli bir şekilde ortaya çıkar. Montaj sanayii çok az işçi çalıştırmaktadır,

çok az yerli değer katmaktadır; dolayısıyle, yurt içi millî gelire imalât şeklinde katkısı çok zayıftır. Katma değerin büyük bir kısmı montajcının aşırı kârıdır.

Soru 75 : Montaj sanayiinde yurt içi üretimi daha önceki aşamalara götüren bir tamlaşma eğilimi beklenebilir mi?

Sanayi Bakanlığı bütün montaj ruhsatlarını yurt içi katma değerin artırılacağı vaadi üzerine vermektedir. Fakat fiilen firmalar basit kurgu, paketleme, taşıma ve pazarlama faaliyetlerinden öteye geçmemektedirler. Bunu ilerde de vaadettikleri ölçüde yapmaları ihtimali zayıftır. Çünkü bu ürünlerin Türkiye'de yapılan kısmının artırılması geniş ölçüde sabit yatırımların yapılmasına ve üretim sürecinin derinleştirilmesine bağlıdır. Bu yatırımlar, önceki basit kurgu yatırımları kadar kârlı olmayacaktır. Çünkü, asıl parçaların üretimine yönelen yatırımların kârlı olabilmesi için büyük piyasa talebine ihtiyaç vardır. Kaldı ki, montaj ruhsatı almış yabancı firmaların kendi ülkelerindeki sabit tesisleri bile çoğu hallerde tam istihdam seviyesinde değil, fazla kapasite ile çalışmaktadır (Otomobil sanayiinde durum budur). Kaldı ki, aynı faaliyet konusunda birden fazla firmaya, yurt içi üretimi artırma vaadi ile ruhsat verilmiştir. Şu kadarını belirtelim ki, en önemli kısımları Türkiye'de yapılmak şartıyla, iç piyasa talebi ancak bir tek kamyon fabrikasını tam kapasite ile çalıştırabilir. Halbuki bugün çok sayıda kamyon fabrikasına Türkiye'de tamlaşmaya gitmek vaadi ile montaj ruhsatı verilmiştir. Hepsinin birden bu yola gitmesi büyük ölçüde kapasite fazlası yaratır. Kaldı ki, kapasite fazlası firmanın asıl ana fabrikasında da vardır. İran'da beş tane montaj fabrikası vardır (Jeep, Fiat,

Volswagen, Rambler, Citroen); bunlar ilerde beş otomobil fabrikası haline geçecek midir?

Demek oluyor ki, montaj sanayii hakkında fazla iyimser olmaya imkân yoktur. Bunlar, filizlenen bir yerli sanayiin fidanlığı olmaktan çok yabancı firmaların piyasa kapmak için, az gelişmiş ülkelere soktukları Truva atlarıdır. Hükümet bunları derinlemesine yatırım yapmaya, tümleşmeye, kotalardaki ithal tahsislerini kesmek tehdidi ile zorlayabilir. Elde edeceği sadece vaadler ve vâdelerdir. Tehdit gerçekleştiği, tahsisler kesildiği takdirde, bu firmaların kaybedecekleri bir şey yoktur. Kurdukları sabit tesisler esasen birtakım hizmetlerin görülmesinde her zaman kullanılabilecek, maliyeti çoktan çıkarılmış birkaç bina ve ardiyedir.

Montaj sanayii konusunda bugün yapılması gereken şey, montajcı için tanınmış aşırı himaye politikasını ve düzenini yeniden gözden geçirmektir. İthal tahsislerini başlangıçtan itibaren Türkiye'deki üretim payı belli bir yüzdenin üstünde olmayanlara hiç vermemektir. Ayrıca montaj türünden üretim için yabancı sermayeye ruhsat vermekten sakınmak, hiç değilse yerli katılma yüzdesinin, yüksek olması şartını da koymak gerekir. Ayrıca, ithalât rejimi bütünüyle gözden geçirilmelidir. İthal edilen ürünler konusunda yerleşmiş tahsis (tekel) sisteminden vazgeçmeli, döviz fiyatları piyasa talebinin tamamını tatmin edecek şekilde pahalılandırılmalıdır. İthalât lisanslarının açık artırmayla satılması buna imkân verebilir. Türkiye gibi ithalât imkânları son derece sınırlı ve toplam talep içinde kamu kesiminin geniş bir yer tuttuğu bir ülkede, ithalâtçı rantlarının kamuya maledilmesinin bir yolu, en sağlam yolu, ithalâtın bir devlet ofisi eliyle yaptırılmasıdır. Bu yola gidilirse, iç fiyatların kabarması karşısında, döviz tahsislerinin yaptığı primler devlete mal edilebilir.

Soru 76 : Yabancı yatırım sermayesinin girişlerinde maddî olmayan hakların payları nedir?

Türkiye'de yabancı sermayenin nakit olarak, mal olarak (makine - teçhizat olarak) ve bir de patent - lisans, bilgi karşılığı maddî olmıyan hak olarak girebileceğini belirttik. Türkiye'de maddî olmayan hakların karşılığı olarak son yıllarda yapılmış olan kâr transferleri oldukça yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Bunlar son günlerde Hükümetin yaptığı bir açıklamaya göre 1965'de 2 milyondan 1968'de 14 milyona kadar yükselmiştir. (Bakınız: Yabancı Sermaye ne getirdi, ne götürdü, Tablo 30.) Çoğu hallerde yabancı sermayenin bilgi, lisans - patent şeklinde maddî olmayan hak olarak getirdikleri şeylerin çoğu kere sadece bir isimden, markadan yararlanma hakkı derecesinde kaldığını görüyoruz. Esasen yukarıda Türkiye'de yabancı sermaye ve teknoloji aktarması konusunu incelerken bu bakımdan yabancı sermayenin etkili olmadığı görüşünün yaygın olduğunu belirtmiştik. Yabancı sermaye, görünüşe göre, yeni ve ileri teknoloji getiren alanlardan çok bilinen teknoloji alanlarına girmektedir. Her ne kadar bilinen teknolojilerin bu niteliğinin Batı için böyle olduğu, Türkiye için henüz bu teknolojilerin de yeni sayılması gerektiği akla gelirse de, yabancı sermayenin girdiği birçok üretim kesimlerinde Türk sanayi birimlerinin öteden beri faaliyette olması bu görüşün gerçeği tam olarak yansıtmadığını gösterir. Yabancı sermayeye lisans, patent, teknik bilgi hakkı olarak ödenen bedellerin pek çoğu aslında öteden beri reklamı yapılmış, piyasayı iyice tutmuş bir ismin kullanılma imtiyazından ibarettir. Unutulmamalıdır ki bir Coca Cola ismi üzerinde bugüne kadar yapılmış olan reklam Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin başlangıçtan bugüne kadar yaptığı bütün eğitim harcamaları toplamından daha faz-

ladır. Böyle bir ismin kullanılması, satış için şüphesiz büyük bir garanti sağlar. Ancak böyle bir isim için esas sermaye üzerinden verilen kârdan başka bir de patent (ihtira beratı) hakkı verilmesi şüphesiz ki ekonomi için net bir kayıptır. Eğer belli bir firma, bir ismi belli bir

Tablo 30
Türkiye'de Yabancı Sermaye
Ne Getirdi, Ne Götürdü?

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre fiilen getirilen yabancı sermaye tutarı:

Yıllar	Fiilen gelen TL.	1956	9.005.000	1963	78.902.000
		1957	2.509.000	1964	61.963.250
1951	—	1958	3.032.000	1965	82.359.888
1952	21.654.000	1959	5.581.000	1966	69.580.166
1953	3.842.000	1960	11.372.000	1967	67.749.842
1954	45.874.000	1961	31.725.000	1968	92.356.699
1955	20.641.000	1962	56.362.000		
					664.509.145

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunundan istifade ile kurulmuş şirketlerin transfer ettikleri kârlar ve gayri maddî haklar:

Yıllar	Transfer edilen kâr	Transfer edilen gayri maddî haklar	Toplam
1965	32.557.000	2.107.170	34.664.170
1966	47.248.598	9.234.914	56.483.512
1967	53.448.583	2.750.670	56.199.253
1968	54.980.823	13.928.795	68.909.618
1969 ağustas ayı sonu	44.363,311	9.388.653	53.751.964
	232.598.315	37.410.202	270.008.517

Kaynak : Hükümetin açıklaması, Milliyet 2.10.1969.

yapma usulü olarak kabul ettirmişse zaten satışı yüksek olacağı için kârı da yüksek olacaktır. Elde edilen kârın transferinin bu firmaya zaten kısmen isminin sağladığı bir avantaj olarak sayılması gerekir. Ayrıca bir patent hakkı için transfer imkânı tanınmaması uygun olur. Yabancı sermayeyi doğrudan doğruya yatırmayan, fakat başkalarından lisans alan, patent kiralayan firmalarda da bu hakların karşılığı dövizle ödeneceğine göre bu gibi hakların transferinde son derece kısıtlı davranmak gerekir. Aslında bu çeşit kaynak transferlerinin gerçek bir bilgi ve tekniğin karşılığı olmasının sağlanması gerekir.

Soru 77 : Uluslararası ihtira beratı anlaşmaları az gelişmiş ülkelerin aleyhine mi?

İhtira beratı (patent) sınaî buluş ve uygulamaların kullanılma tekelini bir süre için bulucusuna bırakan, bu bakımdan bilginin yayılmasına engel olan bir hukuk kurumudur. Bu hakkın sağlanmasının sebebi, araştırıcıları mükâfatlandırmak, bu çeşit araştırmaları teşvik etmektir.

İhtira beratlarının (patentler) verdiği haklar esas itibariyle verildiği ülke için geçerlidir. Her ülke hangi sanayi buluşlarının ve usullerinin ne kadar süre için korunması gerektiği hakkında kendi kanunlarına sahiptir. Hemen her ülkede bir dereceye kadar teknik buluş ve usuller, bulanı bu yolda teşvik etmek için korunmakta, bunun kullanma hakkı tekeli bir süre için verilmektedir. Sovyetler Birliği'nde bile böyle bir koruma son derece sınırlı da olsa kabul edilmiştir. Belli sürenin aşımında o buluş ve usul kamu malı olur ve sonra da dileyen dilediği gibi kullanır. Koruma süresinde, koruma hakkının elde edilmesi için, bu hakkın sahibi devlete bir miktar

harç ödenir. Batı'nın sanayi ülkeleri daha çok kendi eserleri olan ihtira beratlarının başka ülkelerce kapılmaması için, teknolojinin, bunu geliştiren firmalarca, uzun süre tekel altında tutulması için patent hukukuna uluslararası bir geçerlik gücü vermeğe çalışmışlardır. Bu yolda yapılan çabalar oldukça eskidir.

1960 yılları ortalarında bu sözleşmeye katılan ülkeler sayısı 60'ı aşmıştır. Bu sözleşmeye katılan ülkeler «Sınaî Mülkiyetin Korunması Birliği» olarak örgütlenmişlerdir. Bu sözleşmeye göre, üye olan ülkelerden herhangi birinde bir patent kaydettirmiş olan kimse, diğer ülkelerde de o ülkelerin kendi tebalarına patent hakkı olarak verdikleri ayrıcalıklardan yararlanır. Bunun dışında bu sözleşme, üye ülkelerdeki patent sahiplerine «öncelik hakkı» da verir. Bu ülkelerden birinde patent için müracaatta bulunmuş bir kimse 12 ay içinde diğer ülkelere de başvurabilir ve bu başvurma kendi ülkesinde kaydı yaptırdığı tarihte yapılmış gibi sayılır.

Az gelişmiş ülkelerin kendi tebalarının fazla miktarda patent bulma imkânları yoktur. Başka ülkelerde bulunmuş patentlerin kendi ülkesinde de geçerli sayılmasını sağlayacak bu sözleşmeye katılmaları son derece aleyhlerine olur. Az gelişmiş ülkeler sanayileşmede olgunlaşma seviyesine gelinceye kadar patent sözleşmelerine katılmaktan, bu çeşit koruma tekelleri vermekten dikkatle sakınmalıdırlar. Çünkü az gelişmiş ülkeler, teknolojinin hangi yollardan olursa olsun kendi ülkelerine de yayılmasını sağlamak, bunu kısa zamanda yapmak zorundadırlar. Oysa uluslararası patent sözleşmesine girmek az gelişmiş bir ülkede bu sözleşmeye katılmış olan bütün ülkelerin patent stokunun korunması, taklit edilememesi sonucunu doğurur. Bu ise teknolojinin yayılmasını geciktirici güçlü bir etken olur. Nitekim sanayileşmeye sonradan katılan İtalya, Japonya gibi ülkeler bu

uluslararası sözleşmeye kendi teknoloji stoklarını, taklit ya da aktarma yoluyla iyice geliştirmeden girmemişlerdir.

Türkiye'de sanayi mülkiyeti pek eski bir kanuna, (10 Mart 1926 tarihli İhtira Beratı Kanununa) göre korunmaktadır. Bu kanun uluslararası ihtira beratı anlaşmasına dahil ülkelerdeki hakların Türkiye'de tescil edilmesine izin vermekte, bu yapıldığı takdirde bu hakları Türkiye'de de korumaktadır. Ancak 1960 yılında Millî Birlik Komitesinin aldığı bir yorum kararı ile yabancı ilâç patentlerine bu koruma tanınmamıştır. Türkiye teknoloji ithalini kolaylaştırmak için bir süre yabancı patentlerin Türkiye'de korumasını tatil edebilir. Bunun yapılması teknoloji ithalinin kolaylaştırılması için bir dar boğazın kaldırılması olacaktır.

Soru 78 : Türkiye Ortak Pazara katılırsa sanayileşmesi hızlanır mı?

Türkiye Ortak Pazar'a adaylığını koymuştur. Yapılan anlaşmaya göre ilk 5 yıllık deneme döneminden sonra Türkiye'nin Ortak Pazar'a geçiş dönemine girmesi kararlaştırılmıştır. Bu günlerde artık bu 5 yıllık dönemin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Geçiş dönemine girilmesi için yapılan görüşmelerde Hükümet niyetli gözükmektedir. Şimdi sorulacak soru şudur: Acaba Ortak Pazar'a üye olduğu takdirde, Türkiye anlamlı bir yabancı sermaye akımından yararlanır mı? Bu sayede dış ticaret açığı azalır mı?

Türk ekonomisi, 1950 yıllarının ikinci yarısından sonra, özellikle 1958'den başlayarak, kalkınmasını tamamlamış, ileri sanayileşme safhalarına geçmiş Avrupa ülkelerinin verdiği ödünçlerden gittikçe artan bir şekil-

de yararlanmağa başlamıştır. Aynı zamanda bu Avrupa ülkeleri, başta Almanya olmak üzere, Türkiye'de dolaysız yatırımlar da yapmağa başlamışlardır.

Avrupa Ortak Pazarı'na bağlı olarak kurulan Avrupa Yatırım Bankası da son yıllarda Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumuna katkısı gittikçe artan bir örgüt olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca 1960 yıllarından itibaren Türk işçileri, gittikçe artan sayılarda, Batı sanayiinde çalışmaya gitmektedir. Bunların en büyük kısmı Batı Almanya'ya gitmektedir. Bu işçilerin Türkiye'ye resmî kanalla yolladıkları döviz tutarı yılda 100 milyon doların üstüne çıkmış bulunmaktadır. Avrupa'daki işçi kütlesi arttıkça bu miktar da artmaktadır.

Türkiye'nin Ortak Pazar ülkeleri ile ilişkilerindeki bütün bu olumlu gelişmeler karşısında, acaba Ortak Pazarın üyesi olduğu takdirde Türkiye'nin sanayileşmesinin hızlanacağını söyleyebilir miyiz? Yoksa kurulmuş sanayiin tasfiyesi ve yenilerin kurulamaması gibi bir durumla karşılaşır mıyız?

Bu sorunun cevabı Türkiye'de son derece tartışmalıdır. Türkiye Ortak Pazar'a ortak üye olduğu zaman bu ülkelere yapacağı ihracat, üye olmayan başka ülkelerin ihracatına kıyasla korunan bir ihracat olacaktır. Çünkü Ortak Pazar ülkelerinin ortak gümrük tarifesine Türk ihracatı tabi tutulmayacaktır. Bu koruma Türkiye'nin bu pazara olan ihracatını diğer rakip ülkelerinkine kıyasla artıracaktır. Ancak Ortak Pazar Türkiye'den daha çok tarım ürünleri ve ilkel sanayi hammaddeleri (madenler vb.) getirtmektedir. Bu maddelerin çoğunu Ortak Pazar ülkelerinin bugünkü altı üyesinin büyük çoğunluğu zaten dış ülkelerden getirttiği için bunlara yüksek bir gümrük himayesi konmuş değildir. İlerde Türkiye üye olsa bile bu gümrükleri yükseltmek istemeyeceklerdir. O halde Türkiye'nin girmekle girmemesi arasında büyük bir

fark zaten yoktur. Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi halinde ortak tarife belki birkaç ürüne küçük bir gümrük koruması sağlayacaktır. Bu da belki bir miktar ihracat artışı sağlayabilir. Bu birinci kötümserlik sebebi.

İkinci kötümserlik sebebi, Türkiye'nin ihraç ettiği bu malların daha çok tarım ürünü ve sanayi hammaddeleri olması sebebiyle arz elastikliklerinin zayıf olmasıdır. Bu ürünlerde artan maliyetler kuralı vardır. Yani daha fazla ürün talep edildiği zaman, ancak daha yüksek maliyetler karşılığında daha fazla üretim yapılabilmektedir. Çünkü tarım ürünleri için ve madenler için, üretim etkenlerinden en önemlisi tabiattır. Tabiat ekonomide sınırlı bir üretim etkenidir. O halde Avrupa Ortak Pazarı'nın ortak tarifesinin sağladığı gümrük himayesi sayesinde Türkiye'den daha fazla ürün çekilse bile, bu ürünün miktarının artışı maliyetleri yükseltecek ve sürüm artışından fazla istifade edemiyen ihracat artışı fiyatların artması sebebiyle duracaktır. Halbuki sanayi ürünlerinde sürüm artışı olduğu zaman maliyetler artmaz, aksine düşer. O halde sanayi üretimi yapan ülkeler himayeli bir ihracat alanı buldukları zaman, hem ürünlerinin ihracını artırırlar, hem de maliyeti düşürdükleri için dünya piyasasında da rekabet imkânlarını daha iyiye götürmüş olurlar. Böyle bir etki daha çok tarım ülkesi olan Türkiye'nin ihracatı için söz konusu değildir.

Üçüncü kötümserlik sebebi, sanayiimizin Avrupa ile rekabet gücü hakkındadır. Bazıları sanayi ürünleri ihraç ederek Avrupa Ortak Pazarı'na olan ihracatımızı geliştirebileceğimizi sanmaktadırlar. Bu konuda da fazla ümitli olmamak gerekir. Esasen sanayi ürünleri bakımından Batı piyasaları, bugünkü para rayici ile yerli sanayiden çok daha ucuza maletmektedirler. Kalite farkı da onlar lehinedir. Devalüasyonla, fiyat farkları ancak bazı ürünlerde lehimize çevrilebilir. Pek çok üründe fiyat

ve kalite farkları gene Türkiye'nin pek lehine olamayacaktır. Çünkü Batı piyasası yüksek gelir piyasası olduğu için, fiyat ucuzluğuna hassas olmaktan çok, kalitenin iyi olmasına hassas bir piyasadır. Bununla beraber, esasen bizim ihraç edeceğimiz ilkel mamuller var ise, bitimi Avrupa'da yapılmak üzere ihraç edeceğimiz mamuller olabilir. Ne var ki bunları zaten şimdiden de ihraç edebiliyoruz. Bu çeşit mallar için de ortak himaye tarifesi Altılarda gene çok düşük tutulmaktadır. Çünkü Avrupa ülkeleri ve Ortak Pazar ülkeleri hemen hemen aynı sanayileşme seviyesinde oldukları için, bu ürünleri koruma politikası bakımından, birbirlerine oldukça yaklaşık çıkarlara sahiptirler. Türkiye'nin ihraç ettiği ya da edeceği mal Ortak Pazar ülkelerinin çoğunluğunun ithal malı ise, Altılar ortak gümrük tarifesini düşük tutmakta tereddüt etmeyeceklerdir. Türkiye'nin tek başına pazarlık gücü bu politikayı değiştirmeğe yetmez. Bütün bu saydığımız etkenler Türkiye'nin Ortak Pazar'la ticaret alanında rekabet edemeyeceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Buna karşılık, tablonun olumsuz yönü yani, zarar hanesi de vardır. Türkiye'de birçok sanayi kolları artık hiç kurulamıyacak, ve Batı piyasaları Türk ekonomisinde henüz kurulmamış bu sanayi kollarının kurulmamasına sebep olacak şekilde piyasayı kapacaktır. Türkiye'deki mevcut birçok sanayi dalları Avrupa'daki firmaların rekabetine dayanamayarak kapanma yoluna gidecektir. Bu sanayileri yaşar seviyede tutmak için para değerinde yapılacak azaltmalar o kadar yüksek olacaktır ki (meselâ bir dolar otuz lira gibi), bunun Türkiye'nin ihracat hacmini çok artırmasına rağmen karşılık ihracat gelirlerini azaltması (dış ticaret hadlerinin bazı ürünlerle aleyhe dönmesi) mümkündür.

Kaldı ki Türkiye'de de birçok tüketiciler Batı fir-

malarının isimlerine, markalarına ve kalitelerine fazlasıyle düşkündürler, bu ürünlerin gümrüksüzce çok miktarda ithali yoluna gidilecektir. Bu da uzun vadede Türk sanayiinin gelişememesi, yeni sanayi kollarının yaratılamaması sonucunu doğuracaktır.

Soru 79 : Ortak Pazar'a katılma işçi ihracı bakımından önemli sonuçlar yaratabilir mi?

İşçi ihracı konusuna gelince, zaten Ortak Pazar'a ortak üye ya da tam üye olmadan da Ortak Pazar ülkelerine işçi ihracı mümkündür. Nitekim Türkiye üye olmadan da bu ülkelere çok sayıda insangücü gönderebilmiştir. Ortak üye veya tam üye olunsa bile, Türk işçilerinin rahatça, istedikleri gibi Ortak Pazar ülkelerine gitmelerine gene imkân olmayacaktır. Çünkü işçi hareketleri her zaman kayıtlamalara tabi bir hareket olarak mal hareketlerinden ayrı tutulmuştur.

Sonuç olarak, işçi hareketleri bakımından da Avrupa Ortak Pazarı'na dahil olmanın sağlayacağı herhangi bir kazancın söz konusu olmadığını söyliyebiliriz. Meğer ki bu konu ayrıca bir pazarlık ve taviz konusu yapılsın.

Soru 80 : Ortak Pazar'a katılmak Türkiye'ye yabancı sermaye girişini artırır mı?

Yabancı sermaye hareketlerine gelince Ortak Pazar sermayedarlarının daha fazla Türkiye'de vatırım yapacağı ümidi beslenmektedir. Ancak bugün de eğer Türkiye'de kâr yüksek seviyelere ulaşıyorsa, ekonomi bu kârların transferini her zaman sağlayacak kadar sıhhatli ise, zaten yabancı özel yatırımlar için bir Ortak Pazar üyesi

olmak, bu bakımdan büyük bir önem taşımamaktadır. Özel sermayedarların üye bir ülkede daha fazla yatırım yapacağı iddiası ancak üyelik sebebiyle kârlılığın arttığı isbat edilebilirse kabul edilebilir. Üyelik statüsünün de, Ortak Pazar üyelerinin Türkiye'deki yatırımlarının kârlılığını artırması için önemli bir sebep yoktur. Ortak Pazar üyelerinin kamu sermayesi yatırım kaynaklarını kanalize eden Avrupa Yatırım Bankası'nın, Türkiye Ortak Pazar üyesi olduğu takdirde, şimdikinden daha fazla ödünç vereceği de düşünülebilir. Şartları uygun olduğu takdirde bu artışın etkisi olumlu sayılabilir. Fakat acaba yatırımlardaki bu artış ne kadar olabilir? Diğer kalemlerde ortaya çıkacağını belirttiğimiz sakıncaları giderebilir mi? Biz genellikle bu ödünçlerdeki artışın Ortak Pazar üyesi olmadan da elde edilebileceği görüşündeyiz. Nitekim son yıllarda bu kuruluşun verdiği fonlarda zaten bir miktar artış olmuştur. Türkiye'nin Avrupa'nın az gelişmiş bir bölgesi gibi kalmasından Avrupa'nın diğer Ortak Pazar ülkelerinin rahatsız olacağını düşünmek ve kalkınmayı bir an önce gerçekleştirmek için ciddî bir çaba göstereceğini ummak gerçekçi değildir. Ortak Pazar mükelleflerinin, Türkiye üye oldu diye niçin daha fazla vergi gayreti göstereceğini anlamak zordur.

Gösterilebilecek bir sebep, Türkiye'de emek ucuzluğundan istifade için bazı parçaların Türkiye'de yaptırılması ve bu amaçla bazı özel yatırımların Türkiye'de yapılmasıdır. Bu düşünce üzerinde durmak ve araştırma yapmak gerekir. İtalyan birliğinin kurulması güneyde emek daha ucuz olduğu halde, orada kurulmuş sanayii yıkmış; kuzeyden güneye sermaye akımı yerine mal akımı, güneyden kuzeye mal akımı yerine adam akını ortaya çıkmıştır.

VII. BÖLÜM

YABANCI SERMAYE GARANTİ REJİMİ

Soru 81 : Yabancı özel yatırımların korunması için uluslararası sözleşmeler var mıdır?

Sanayileşmiş ülkelerin özel dolaysız yatırımlarını 19. asırda koruyan kuvvet bu ülkelerin mensup oldukları devletin askerî gücü idi. Bir çok devletler uyruklarının çıkarlarını korumak için sömürgecilik savaşlara (colonial savaşlar), çatışmalara gitmişlerdir.

20. asırda, özellikle sanayileşmiş ülkelerin birbirlerinde ve az gelişmiş ülkelerde yaptıkları yatırımların korunması sorunu, yabancı yatırımların milletlerarası alandaki hukuk düzeninin yavaş yavaş ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu düzende anlaşmaya giren ülkeler kendi ülkelerindeki yabancı sermaye ile ilgili menfaatler hakkında sözleşmeye uymayan kararlar vermemeyi üstlenmektedir. Bir ülke diğerinin yatırımları hakkında karşı tarafın kabul etmediği kararlar verdiği takdirde, bir hakemin ya da Lahey Adalet Divanının yetkisini kabul etmektedir. Bu konunun önemi Birinci Dünya Savaşından sonra birdenbire artmıştır. Çünkü tarihte ilk olarak Sovyet Rusya kendi ülkesindeki üretim araçlarını tamamiyle millîleştirmiştir. Bu arada yabancı sermayeyi (borç olsun, yatırım olsun) devletleştirmiştir. Bu ülkeden sonra aynı yolu seçmek isteyen, fiilen seçen başka ülkeler de olmuştur.

Her ne kadar İkinci Dünya Savaşından sonra milletlerarası sermaye hareketlerinde özel dolaysız yatırım akımlarının toplam yabancı sermaye akımlarındaki payı azalmış ve kamu ödünçlerinin yeri artmış ise de, gene de uluslararası yatırım hareketleri mutlak rakam olarak azalmamış, artmıştır. Ayrıca, daha önce yatırılmış ve birikmiş yabancı sermayenin kaderinin sermayedar ülke açısından güvene alınması konusunun önemi azalmamış, artmıştır. Yabancı ülkelerde yatırım yapmış kişiler yatırımlarının geleceği için güven verici şartlar aramaktadır. Uyruklarının haklarını sömürge savaşı ve kuvvet ile koruma dönemi gittikçe geride kaldığına göre, bunun yerine daha ince hukukî formüller, iktisadî tedbirleri geliştirme yolları aranmaktadır. İşte bu şartların sağlanması için özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra sadece iki taraflı anlaşmalarla yetinmeyip çok taraflı anlaşmalar ortaya atmak ve bu yoldan yabancı sermayeyi korumak istemişlerdir. Bu amaçla hazırlanan bir tasarı Deutsche Bank Genel Müdürü Abs ile Lord Showcross tarafından hazırlanmış ve ABS - Showcross sözleşme tasarısı diye anılan bir tasarı meydana getirilmiştir. Bu tasarıda uluslararası sermaye (yabancı sermaye) korunmakta ve millîleştirme halinde bunun sahiplerinin hakkaniyetli bir şekilde tazmin edilmesi ve ödenen tazminatın transferinin sağlanması ve ihtilâfların da bir hakem heyetine havale edilmesi öngörülmektedir.

Dünya Bankası, milletlerarası yatırımları teşvik eden bir kuruluş olarak çok yönlü bir yabancı sermaye koruma anlaşmasına ilgi göstermiştir. Bunun için bir sözleşme de Dünya Bankasınca hazırlanmıştır ve imzalanmıştır. Bu sözleşme, yatırım konusunda milletler ve uyruklar arasındaki ihtilâfların çözümlenmesi yolu hakkında bir sözleşmedir. Yirmi ülke tarafından imzalandıktan 30 gün sonra 1966 Ekim 14'ünde bu sözleşme yürürlüğe gir-

miştir. 1945'ten bu yana yapılan bütün çabalar arasında bugüne kadar tek başarıya ulaşmış olan sözleşme budur. Bu sözleşmenin hazırlanmasında önce biraz Abs - Showcross sözleşmesi dikkate alınmıştır. Fakat aslında Dünya Bankasının hazırladığı sözleşme bu Abs - Showcross sözleşmesine kıyasla daha ılımlıdır, daha fazla esneklik taşımaktadır.

Soru 82 : Dünya Bankasının hazırladığı sözleşme taslakları başarıya ulaştı mı?

Dünya Bankasının hazırladığı sözleşmelerden ilki, sermaye ithal eden ülkelerde pek fazla ilgi görmemiştir. Bunun üzerine, 1966'da hazırlanan sözleşmede hükümler biraz daha yumuşatılmıştır. Bu sözleşme, yatırım ihtilâflarının çözümlenmesi için bir uluslararası merkez kurmaktadır. Bu merkez, sözleşmeyi imzalayan ülkeler ve onların tebaları arasında çıkacak ihtilâfları ele alacaktır. Bu merkezin üyeleri Dünya Bankası üyeleri arasından bu sözleşmeyi imzalamış olan ülkeler olmaktadır. Ve bu merkezin hukukî şahsiyeti, tüzel kişiliği olacaktır. Bir yönetim kurulu ve bir de sekreterliği olacaktır. Kabul edilen bu usul ile, yabancı yatırımlar konusunda çıkacak ihtilâfların önce uzlaşma ile sonuçlandırılmasının denenmesi, arkasından bir hakem mahkemesine gidilmesi ön görülmüştür. Hakemlik mahkemesinin kararları tarafları bağlayıcıdır. Tıpkı ülkedeki bir mahkeme kararı gibi, ülke içerisinde yürürlüğe konması kabul edilmektedir. Hakkında karar verilen ülke eğer bu kararı benimsemez, yürürlüğe koymazsa buna karşı yapılacak bir şey yoktur. Çünkü ülkelerin sınırları içerisinde, egemenlik dışında kalan bir kuvvet kararları icra ettiremez.

Bugüne kadar, 57 ülke bu konvansiyonu imzalamış-

tır. Afrika ülkelerinin hemen hemen büyük çoğunluğu; Amerika'da, Jamaika, Trinidad ve Tobago, A.B.D.; Asya'da, Seylan, Japonya, Kore, Malezya ve Pakistan; Avrupa'da, Kıbrıs, Danimarka, Fransa, İzlanda, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, İngiltere ve Yugoslavya. Fakat sermaye ithal eden ülkeler arasında İspanya, Yunanistan, Türkiye, Habeşistan, İran, Hindistan, Burma, Tayland, Endonezya, Filipinler ve hemen bütün Latin Amerika ülkeleri bu sözleşmeyi kabul etmemiştir. Bu haliyle bu sözleşme daha çok sermaye ihraç eden ülkelerin kulübü durumundadır.

Soru 83 : Yabancı sermaye garantisi konusunda başka tasarılar var mı?

Bir de İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yabancı mülkiyetin korunması hakkında bir sözleşme tasarısı yapılmıştır. Bu tasarı 12 Ekim 1967'de OECD tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşmede yabancı sermaye lehine başlıca şu garanti hükümleri yer almaktadır: 1) Millîleştirmede bir kamu yararı bulunması, 2) mülkiyetin dolaylı yoldan elden alınmasına karşı koruma tedbirleri, 3) hukuka saygı gösterilmesi, 4) yabancı sermaye aleyhine ayırım yapılmaması, 5) teşebbüslerin ve millîleştirme halinde ödemelerin kısa zamanda, gerçek değer üzerinden ve transfere imkân verecek şekilde yapılması. Ayrıca bu hükümlerin nasıl yürürlüğe konacağı, hakem mahkemesine nasıl gidileceği hususları da düzenlenmiştir.

Ancak bu sözleşmede de bazı boşluklar vardır. Yatırımı almış olan ülkenin hükümeti tarafından bu esaslara riayet edilmezse yapılacak pek bir şey yoktur. Zaten

uluslararası bütün kurallarda olan bu eksiklik burada da vardır.

Bütün bu sözleşmeler, yatırımcı ülkelerin yatırımlarının korunması amacını gütmektedir. Buna karşılık, yatırım alan ülkelerin ve yabancı sermaye kabul eden ülkelerin bir kısmı bu sözleşmelere girerek ileride millîleştirme olanaklarını şu veya bu şekilde sınırlamaktan kaçınmaktadırlar. Dünya Bankasının yürürlüğe koyduğu ve 40 kadar ülkeye imzalattığı sözleşmede bütün yatırımlara âdil, eşit ve ayırım yapmayan bir muamele vaad edilmektedir. Ve millîleştirme halinde âdil bir tazminatın verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca zarar gören kişi kendisinin mensup olduğu devlet tarafından savunulursa, hakem mahkemesinin yetkisi bu fiile girişen devlet için de zorunlu olacaktır. Eğer bir devlet, tebaasının dışardaki yatırımlarını yabancı bir hükümet karşısında savunmayı arzulamazsa, o zaman hakem mahkemesinin yetkisi ihtiyarî olacaktır.

Bütün bu kurallar, uluslararası yatırımcıların her yıl dünyanın dört tarafında yaptıkları ve halen yıllık akımı 3 milyar doları bulan yatırımların korunması için alınmış tedbirlerdir. Uzun vadeli gelecekteki iktisadî politikasını ipotek altına koymak istemeyen ülkeler bu çeşit anlaşmalar altına imza koymaktan da kaçınmaktadırlar.

Soru 84 : Yabancı yatırım sermayesinin sigortalanması mümkün mü?

Burada yatırım garantisi anlaşmaları konusunda bir noktayı açıklamakta fayda vardır. Hiç bir ülke hükümetinin verdiği garanti kendisinden daha sağlam ve istikrarlı olamaz. Yeni gelecek bir başka hükümet bu anlaş-

madan çıkabilir ve verilmiş garantileri tanımayabilir. Bununla beraber, normal rejim değişmelerinde verilmiş garanti dönemi içinde gelenlerin o zamanki rejime tabi tutulması bir müktesep hak sayılmaktadır. Yeni rejim daha sonra gelecek yabancı sermayeye uygulanır. Fakat devrinde çok büyük, radikal bir program değişikliği ile gelen hükümetler eski garantileri tanımayabilmektedirler.

Şunu da işaret edelim ki; uluslararası yatırımların korunması için bir de uluslararası yatırımların sigortasını yapan kuruluşun kurulması düşünülebilir. Bunu sermaye ihraç eden ülkeler veya ithal eden ülkeler kurabilir, ya da her ikisi birden kurabilir. İhraç eden ülkenin böyle bir kuruluş kurması, yabancı ülkelerde yatırımın cazip olduğu ve rizikosunun ortaklaşa paylaşılması gerektiği varsayımına dayanır. İthal eden ülkelerce böyle bir sigorta ajansının kurulması ise bu ülkelerin yabancı sermayeyi kabul etmekle ihraç eden ülkelere kıyasla daha büyük menfaatları olduğu kabulüne dayanmaktadır. Aslında psikolojik bakımdan bu konuda en akla yakın olan çözüm hem sermaye ihraç eden, hem de ithal eden ülkelerin birlikte kuracakları bir uluslararası yatırım sigorta ajansıdır. Ancak bunun ne dereceye kadar başarılı olacağı ve blok halinde millîleştirmeler yapıldığı takdirde böyle bir sigorta kurumunun güçlüklerle karşılaşıp, karşılaşmayacağı henüz ortada olan bir sorudur. (Bakınız Georg Schwarzenberger, **Foreign Investments in International Law,** Londra, Stevens and Sons, 1967).

VIII. BÖLÜM

DÜNYADA YABANCI SERMAYE COĞRAFYASI VE STRATEJİSİ

Soru 85 : Çağımızda az gelişmiş ülkelere akan yabancı sermayede yapısal bir değişme varmı?

Bugün gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru akan kaynaklar şu başlıklar altında toplanabilir:

1. İki taraflı anlaşmalara dayanan kamu fonları akımı,
2. İki taraflı anlaşmalara dayanan özel fon akımı,
3. Çok yanlı kurumlara yapılan ödemeler ve bu kurumların kanallaştırdığı sermaye akımları.

Şurasını belirtmek gerekir ki, 19. asırda ve 20. asrın başlarında toplam uluslararası sermaye hareketlerinin en yüksek kısmı özel yatırımlar ve özel ödünçler olmuştur. Fakat özellikle İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, devletlerin verdikleri ödünçler ve hibeler çok büyük miktarlara ve yabancı sermaye akımlarının yarıdan fazlasına ulaşmıştır. Tablo 31 bu çeşitli türden kaynakların, yani kamu kaynaklarının 1960 yılından bu yana gelişmesini göstermektedir. Bu tabloda da gördüğümüz gibi iki taraflı anlaşmalara dayanan kamu fonları artış göstermektedir. Ancak bunların içerisinde hibe şeklindeki kamu fonları oldukça istikrarlıdır. Hatta 1962'den bu yana azalma eğilimi göstermektedir. Buna karşılık,

Gelişmiş Ülkelerden Az Gelişmişlere Kaynak Akımı ve Türleri
(Milyon Dolar)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
I. İki taraflı anlaşmalara dayanan kamu fonları	4.527	5.590	5.844	6.104	5.878	6.102	5.966	6.227
OECD ülkelerinden:	4.322	5.284	5.438	5.722	5.492	5.768		
— Hibe	3.721	4.036	4.116	4.049	3.886	3.785	3.802	3.683
— Ödünç	601	1.248	1.322	1.673	1.606	1.983	2.164	2.544
Diğer sanayileşmiş ülkeler	5	6	6	7	11	9		
Çin Sovyet Bloku	(200)	(300)	(400)	(375)	(375)	(325)		
II. İki taraflı anlaşmalara dayanan özel fonlar	2.955	2.151	2.341	2.610	3.168	3.980	4.020	4.035
Dolaysız yatırım ve yeni ödünçler (tekrar yatırılan kârlar dahil)	2.384	2.452	1.683	1.943	2.228	3.055	2.805	2.982
Özel ihracat kredileri	571	699	658	667	940	825	1.215	1.053
III. Çok yanlı kurumlara ödemeler	833	900	815	345	535	698		
OECD ülkelerinden:	819	881	799	334	520	689		
— Kamusal	614	770	552	365	379	442		
— Özel	205	111	247	—31	141	247		
Diğer sanayileşmiş ülkelerden	9	13	9	5	7	1		
Çin Sovyet blokundan	5	6	7	6	8	8		

Kaynak : OECD, Les moyens financiers mis à la disposition des pays moins développés. 1961 - 65, Paris 1967; Geographical Distribtion of financial resources to less developed countries, Paris, 1969.

ödünçler hızla artmaktadır. Bunda da toplam yabancı kamu sermayesi içerisinde payı büyük olan A.B.D.'nde, 1960 başlarından itibaren hibe türü yardımlarını borca çevirme yolunda, Kennedy Hükümeti tarafından alınan kararın uygulanması büyük bir rol oynamıştır. Dolaysız yatırımlarda istikrarlı bir durum, daha doğrusu hafif bir artış vardır. Bununla beraber, dolaysız yatırımlar gene uluslararası yabancı sermaye hareketlerinin 1/5 veya 1/6'sına kadar ulaşmaktadır. Çok yanlı kurumlara, uluslararası kurumlara yapılan ödemeler ve bu ödemelerin sermaye akımı halinde az gelişmiş ülkelere yöneltilmesi, toplam içinde büyük bir pay tutmamaktadır. Fakat az gelişmiş ülkeler, bu tür yardımların arttırılmasını ve ülkeden ülkeye ikili anlaşmalarla yapılan yatırımların da azalmasını istemektedirler. Çünkü ikili anlaşmalarla ülkeden ülkeye akan yatırımların siyasî ödünleri önemli yer tutmaktadır. Buna karşılık, uluslararası kuruluşların dağıttığı sermaye daha çok iktisadî etkenlere bağlı olmakta, siyasî ödünler ikinci plana geçmektedir.

Soru 86 : A.B.D.'nin yatırımlarının dünyanın çeşitli bölgelerine dağılışı nasıldır?

Bilindiği gibi çeşitli ülkelerde yatırımlara sahip olan bir siyasî iktidar, dış siyasetine bu yatırım menfaatlerini korumak görevini yükler. A.B.D.'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde hangi yatırımlara sahip olduğunu bilmek, bu ülkenin dış siyasetinin nüfuz bölgelerini belirlemek bakımından önemlidir. 1967 yılı sonu itibariyle A.B.D.'nin yatırımları yeryüzünün çeşitli ülke ve bölgelerine Tablo 32'de görüldüğü gibi dağılmıştır. Amerikan firmaları en çok yatırımı Kanada'da yapmışlardır. İkinci sırayı Latin Amerika ülkeleri almaktadır. Üçüncü sırada ise Ortak Pazar ülkeleri vardır.

A.B.D.'nin Bölgelere Göre Dolaysız Yatırımları ve Sağladığı Kârlar (1967)
(Milyon dolar)

		NET YATIRIMLAR			KÂRLAR	
	Varlıklar toplam değeri	Yeniden yatırılan kârlar	Yeni fonlar	Toplam	Anavatana aktarılan kârlar	Toplam kârlar *
Kanada	18.069	644	392	1.036	683	1.327
Lâtin Amerika	10,213	172	191	363	1.031	1.203
Batı Yarımküresi Diğer Ülkeleri	1.708	39	26	65	161	200
Ortak Pazar	8.405	41	816	857	407	448
İngiltere	6.101	81	342	423	297	378
Diğer Avrupa Ülkeleri	3.376	144	284	428	169	313
Afrika	2.277	44	176	220	374	418
Asya	4.282	128	318	446	1.214	1.342
Okyanusya	2.515	117	326	443	54	171
Uluslararası	2.321	168	149	317	49	217
	59.267	1.578	3.020	4.598	4.439	6.017

* «Toplam kârlar», «yeniden yatırılan kârlar» ve «anavatana aktarılan kârlar» toplamına eşittir.
Kaynak : U. S. Department of Commerce; in **Encyclopaedia Britannica**, Book of the Year, 1969, s. 432.

Amerika'nın Ortak Pazar'da yatırımlarını artırması özellikle İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde olmuştur. Buna karşılık, Latin Amerika A.B.D.'nin öteden beri kendi özel yatırım ve sömürme alanıdır. Şüphesiz devletin uyruklarına ait yatırımların belli ülkelerde birikmiş olması, sermaye ihraç eden ülkenin sermayeyi kabul eden ülkelere karşı güttüğü siyasette bazı etkiler yapar. Nitekim Latin Amerika ülkelerinin siyasî iktidarları daima Amerika tarafından kontrol altında tutulmak istenmiştir. Çeşitli iktisadî tedbirlerle bu ülkelerdeki milliyetçilik, bağımsızlık, yabancı sermayeye karşı çıkma teşebbüsleri önlemek istenmiş ve fiilen önlenmiştir. Öyle Latin Amerika ülkeleri vardır ki, bunlarda Amerikan menfaatlerine karşı millîleştirme hareketine girişen milliyetçi hükümetler kısa bir zaman içerisinde devrilmiştir. Hatta bunlardan birini toprakları millîleştirilmiş olan Amerikan şirketinin tuttuğu uçaklar ve kiralık askerler devirmiştir (1954'de Guatemala'da Jacobo Arbenz Guzman iktidarını United Fruit bu yoldan devirmiştir). Bunun bir başka örneği de yakın tarihlerde millîleştirme hareketine girişmeye kalkışan Musaddık'a karşı yürütülmüş olan komplodur. İran petrollerini millîleştirmeğe kalkışan Musaddık hükümeti Amerikan gizli ajanlarının tertiplediği iç isyan görünüşlü bir müdahale sonucu devrilmiştir.

Soru 87 : Amerikan yatırımlarının bileşimi ve kârlılık derecesi nasıldır?

Amerikan yatırımlarının değerinin 1950 - 67 arasında 17 milyardan 81 milyar 400 milyona arttığını görüyoruz. Yani 4 mislinden fazla bir artış. Bu yatırımların yıllık tutarları 1964'de 5.808.000.000 iken 1967'de 5.868 mil-

yon dolar olmuştur. Dünyadaki toplam Amerikan yatırımlarının 1967'deki tutarı 81 milyar 400 milyon dolardır, dedik. Bunların hemen hemen üçte biri portföy yani hisse senedi alınarak yapılmış yatırımlardır.

Dünyadaki Amerikan yatırımlarının sağladığı kârlara gelince, portföy yatırımları üzerinden 1967'de sağlanan kârların yatırılmış sermaye değerine oranı % 7,8'dir. Buna karşılık, dolaysız yatırımların kârlılık oranı % 10'dur. Demek oluyor ki, portföy yatırımları dolaysız yatırımlara kıyasla daha düşük bir irat sağlamaktadır. Portföy yatırımları genellikle sanayileşmiş ülkelere (Avrupa Ortak Pazarı veya Kanada gibi) yapılmaktadır. Buna karşılık, dolaysız yatırımlar daha çok az gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır. Bu oranlar gösteriyor ki, A.B.D., az gelişmiş ülkelerde yaptığı yatırımlardan daha yüksek oranlarda kâr sağlamaktadır.

Soru 88 : Diğer sanayileşmiş ülkelerin yaptıkları yatırım miktarları nedir?

Bilindiği gibi, İngiltere Amerika'dan önce özellikle 19. asırda dünyanın çeşitli bölgelerine sermaye ihraç eden bir ülke idi. Bugün dünyada en fazla sermaye ihraç eden ülke A.B.D.'dir. Fakat İngiltere gene ikinci sırada gelmektedir. 1967'de İngiltere'nin özel yatırım sermayesi ihracı 1 milyar 200 milyon doları bulmuştur. Bunun büyük bir kısmı, hemen hemen yarısı, başka ülkelerde esasen sahip olunan varlıklardan elde edilen kârların yeniden yatırılmasıdır. İngiltere artık özel sermaye hareketleri açısından büyük bir sermaye ihracatçısı olmaktan çıkmıştır. Buna karşılık, sanayileşmiş ülkelerden Kanada, Fransa, Batı Almanya ve Hollanda 1966'da net özel yatırım sermayesi ihracı yerine, net yatırım sermayesi

kabulü yapmışlardır. 1967 yılında ise bu ülkelerden yalnız Almanya ve Hollanda net yatırım sermayesi ihracı yapabilmiştir. Almanya'nın yaptığı yatırım ihracının tutarı portföy yatırımlarındaki artış sayesinde 550 milyon doları bulmuştur. Demek oluyor ki, dünya piyasalarına aldığından daha fazla özel yatırım sermayesi sevkeden ülkeler Amerika ve İngiltere olarak kalmaktadır. Bunlara Almanya, Hollanda, bazı yıllar İtalya daha ufak miktarlarda katılmaktadır.

Bununla beraber, Almanya'nın özel yatırım ihracatçısı durumunun, özellikle hisse senetlerine yapılan yatırımlar (portföy yatırımları) alanında hızlı bir gelişme gösterdiğini de kaydetmek gerekir.

Soru 89: Amerika'nın dış yardımlarda kullandığı bir kalkınma teorisi var mıdır?

Amerika'nın az gelişmiş ülkelere yaptığı iktisadî yardım bir teoriye de bağlanmak istenmiştir. Amerikalı iktisatçı W. Rostow az gelişmiş ülkelerin fakirlik çemberinden çıkmak için millî gelirlerinin belli bir yüzdesine ulaşan yatırımlar yapmak zorunda olduklarını, bu gerçekleştiği takdirde ülkenin kendini besleyen devamlı bir büyüme süreci içine gireceğini iddia etmiştir. Aksi takdirde, yapılacak ufak tefek yardım hareketleri, ülkenin artan nüfusu tarafından massedilecek ve fakirlik devam edecektir. Bu sebeple, yardımı alan ülkelerin kalkışa (kendini besleyen büyüme noktasına) hazırlanarak, kritik yatırım miktarının gerekli dış kaynakların yardımıyla tamamlanması gerektiği tezini ortaya atmıştır. Amerika'nın Vietnam savaşının nazariyecisi olarak dikkati çekmiş olan bu zatın teorisi az gelişmiş ülke olmaktan kurtulma meselesini basit bir toplam yatırım - millî gelir

oranına indirgemektedir. Bu orana ulaşıldıktan sonra, büyümenin kendini beslemeyip tekrar geri döndüğü, fakirlik seviyesine ve düşük yatırımlara tekrar indiği bir çok ülkelerde görülmüştür. Ayrıca bütün dünyanın az gelişmiş ülkelerinin Rostow'un belirttiği yatırım seviyesine ulaşması için gerekli dış kaynaklar, A.B.D.'nin bugün verdiği ve vermeği kabul edebileceği kaynakları kat kat aşmaktadır.

Soru 90 : Dış yardım alma kapasitesi kavramı ne demektir?

Az gelişmiş ülkelerin aldıkları dış yardımlar konusunda, üzerinde durulan bir kavram da dış yardımı özümleme yeteneğidir. Az gelişmiş bir ülkeye verilen yardımlar, eğer kurumlar kalkınmaya götürecek bir erginliğe ulaşmamışsa, tüketim harcamaları ve gösteriş giderleri için kullanılır. Yapılan yatırımlar millî geliri sürekli bir büyüme içine sokacak tamlaşmaya doğru gidemez. Bazan özümleme kapasitesine, yatırım yapma kapasitesi de denmektedir ki bu terim kavramı o kadar iyi yansıtmıyor. Bir ülke aldığı teknik yardımla, getirttiği uzmanlarla, aldığı kaynakları iyi kötü yatırıma çevirebilir, ancak yatırımların yapılabilmesi bir şeydir, bunların tam kapasite üretime girebilmesi bir başka şeydir. Yabancı kaynakların üretim amaçlarına verimli bir şekilde konabilmesi için, yatırımların gerçekleşmesi şartı yanısıra, insan kaynaklarının ve diğer kurumların da üretim olanaklarını kullanacak şekilde örgütlenmesi ve birbirine bağlanması gereklidir.

Dış yardım özümleme kapasitesi daha çok alınan ödünçlerle ilgili olarak kullanılan bir kavramdır.

Soru 91 : Sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere aktardığı net kaynaklar nasıl bir gelişme gösteriyor?

Sanayileşmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere giden tüm kaynakların çeşitli kalemler olarak dökümü Tablo 30'da gösterilmiştir. 1969'dan bu yana, az gelişmiş ülkelere kaynak akımlarını gösteren bu tabloda dikkati çeken noktalar şunlardır: Kalkınmış ülkelerin bağış şeklinde yaptıkları yardımlar hafif bir azalma eğilimi göstermektedir. Buna karşılık, kamu fonlarının ödünç şeklinde olanları hızla artmaktadır. Özel kaynaklı fonlardan dolaysız yatırımlar yavaş bir artış eğilimindedir. Bu kaynakların çoğu da eski yatırımlardan elde edilip tekrar yatırılan kârlardır. Özel kaynaklı ihracat kredileri ise hızlı bir şekilde artmaktadır. Başka bir deyişle, sanayileşmiş ülkeler az gelişmiş ülkelerde yatırımlarını değil de, kredili ihracat yapma olanaklarını hızla artırmayı teşvik ediyorlar.

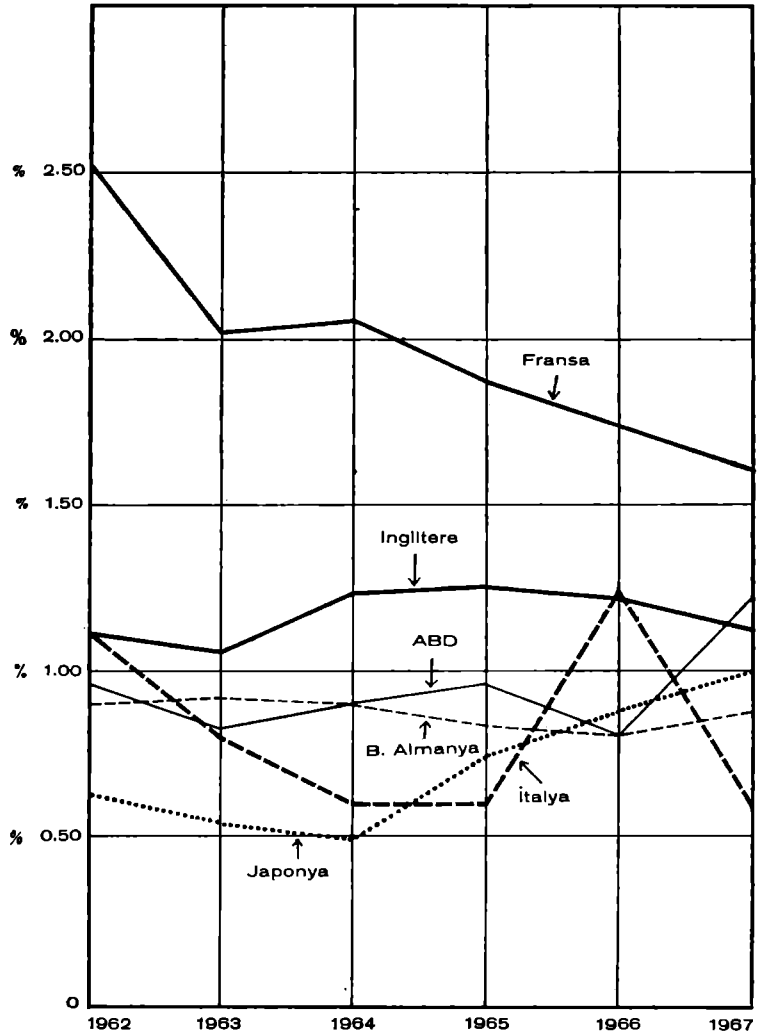
Az gelişmiş ülkelerin bu yoldaki bütün uğraşmalarına rağmen, çok yanlı ödünçlerin (yani uluslararası kurumların) verdiği kaynaklar tutarında bir artış gerçekleşmemiş, hatta hafif bir azalma eğilimi görülmüştür.

Sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere akıttıkları kaynakların onların ekonomileri üzerinde gerçek yükünün ne olduğunu, bu yükün zamanla artıp artmadığını anlamak için, bu kaynakların sanayileşmiş ülkeler millî gelirine oranına bakmak gerekir. Özel fonlar az gelişmiş ülkelere zorla değil, gönüllü olarak, kazanç umduğu için gitmektedir. Bu kaynak akımları verenler için sadece bir yatırım türüdür.

Sanayileşmiş ekonomiler için yük sayılabilecek kaynak aktarmaları, sadece vergi mükellefinin ödediklerinden az gelişmiş ülkelere aktarılan bağış ve ödünçlerdir.

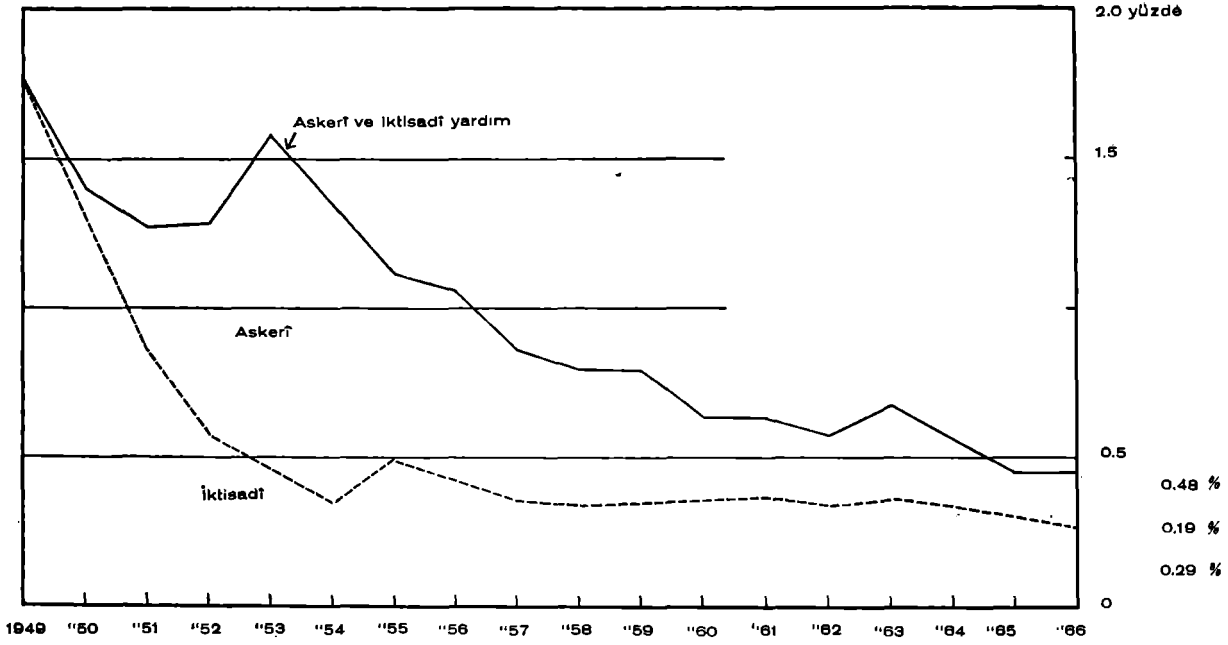
ŞEKİL 1

SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELERDEN ÇIKAN NET KAMUSAL VE ÖZEL MALÎ KAYNAKLARIN MİLLÎ GELİRE ORANI

Kaynak : Milletlerarası Imar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası)

ŞEKİL 2 AMERİKA MİLLÎ GELİRİNİN YÜZDESİ OLARAK DIŞ YARDIMLAR

Kaynak : J. D. Mondgomery, Foreign Aid in International Politics, Prentice Hall, 1967

Bunların millî gelirlerinde tuttuğu payın gelişimi sanayileşmiş ülkelerin yardım yükündeki gelişmeyi gösterir. Şekil 1'de de görüldüğü üzere, aktarılan fonların veren sanayileşmiş ülkelerin millî gelirlerindeki payları artmamakta, hatta bazı ülkelerde azalmaktadır.

Aslında az gelişmiş ülkelere yardımların gerçek yükü, aktarılan kamu fonlarından, geri alman taksit ve faizlerin düşülmesinden sonra kalan net fon akımıdır. Ancak bunun sanayileşmiş ülkeler millî gelirine oranı katlandıkları yardım yükünü gösterir.

Az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere geri ödedikleri borç faiz ve anapara taksitleri son zamanlarda çok hızlı bir artış göstermiştir. Bunların artış hızı, az gelişmiş ülkelere akan kaynakların artış hızından daha yüksek olmuştur. Dolayısıyle, net kaynak akımının sanayileşmiş ülkeler millî gelirine oranındaki azalış, şekilde gösterilenden daha da fazla olmuştur.

Az gelişmiş ülkelere akan özel fonların bir yardım niteliğinde olmadığını, kâr elde etmek için yatırım olduğunu belirtmiştik. Bu fonların da az gelişmiş ülkelere her yıl net ilâve kaynak girişi sağlayıp sağlamadığını anlamak için, gene bu ülkelere giren özel fonlar ile bu ülkelerdeki özel yatırımların sağladıkları kârların (ve ana sermayenin) anayurda aktarılan kısmı arasındaki farka bakmak gerekir. Başka bir deyişle, özel sermaye girişi ile daha önce yapılmış özel yatırımlar sayesinde elde edilen kârların çıkışının karşılaştırılması gerekir. Bu yapıldığı takdirde, özel fonların akımı açısından da az gelişmiş ülkelerin net kayıpta oldukları anlaşılır. Nitekim sadece A.B.D. firmalarında dış ülkelerdeki yatırımlardan yapılan kâr aktarmaları 1967'de 6.200 milyon dolar tutmuştur. Aynı şekilde, İngiltere'nin de bütün dış yatırımlarından sağladığı kârlardan anayurda aktardıkları aynı yılda iki buçuk milyar doları bulmuştur. Bu miktarlara

diğer sanayileşmiş ülkelerin yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kârların aktarılan kısımları katılmalıdır. Böylece bulunan toplam on milyarı hayli aşmaktadır. Bunların yarıdan fazlası az gelişmiş ülkelerden yapılan kâr aktarmalarıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi elde edilen kârların aynı yerde yatırılma oranı sanayileşmiş ülkelerdeki yabancı yatırımlarda daha yüksek, az gelişmiş ülkelerdeki yabancı yatırım kârlarında daha düşüktür. Böylece, az gelişmiş ülkelerden sanayileşmiş ülkelerin aktardıkları kârların beş ile on milyar arasında değiştiği tahmin edilebilir. Bu miktar az gelişmiş ülkelere doğru sanayileşmiş ülkelerden akıtılan fonların iki katından daha fazladır.

Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelerle yaptıkları ticarette fiyatlar kendi aleyhlerine gelişmiştir. Gerçekten 1950'lerden beri az gelişmiş ülkelerin sattıkları malların fiyatları, sanayileşmiş ülkelerin sattıkları malların fiyatına kıyasla ucuzlamıştır. Bu sebeple, az gelişmiş ülkeler belli miktarda mal ihracından gittikçe daha az gelir elde etmişlerdir. Dış ticaret fiyatlarındaki bu aleyhe gelişme, az gelişmiş ülkelerin bütün yardım programlarından sağladıklarından daha fazla döviz kaybına uğramalarına sebep olmuştur.

Soru 92 : Uluslararası yardımların seviyesi ne olmalıdır?

Son yıllarda az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için gerekli döviz kaynaklarının artırılması yolunda bazı planler önerilmiştir. Bunlardan, biri genel bir silâhsızlanma politikasına gidilmesi, bu sayede sağlanacak fonların az gelişmiş ülkelere aktarılmasıdır. Bu tasarı pek rağbet görmemiştir.

Sık sık ortaya atılan bir başka plana göre sanayileşmiş ülkeler millî gelirlerinin % 1'ine ulaşan kaynakları az gelişmiş ülkelere ödünç kamu fonları olarak kalkınmayı gerçekleştirme amacı ile aktarmalıdırlar. Bu plan daha çok sanayileşmiş ülkelerce savunulmaktadır ve bunun amacı az gelişmiş ülkeleri sanayileşmiş ülkelerin kalkınma hızına bir çeşit ortak yapmaktır.

Az gelişmiş ülkeler ise daha çok dış ticaret hadlerinin lehe çevrilmesi, uzun vadeli düşük faizli ödünç veren ve imkânları daha geniş, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına bağlı bir malî örgütün kurulması hususları üzerinde durmaktadırlar.

1968'de Yeni Delhi'de toplanmış olan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü az gelişmiş ülkelerin döviz kaynaklarının artırılması için şu kararları almıştır: 1) Sanayileşmiş ülkelerin yaptıkları kalkınma yardımlarının artırılması, 2) İlkel ürünlerin (tarımsal ürünler, madenler) üreticilerine istikrarlı dış fiyatlar sağlanması, 3) Az gelişmiş ülkelerin kendi kaynaklarını seferber etme politikalarının geliştirilmesi, 4) Sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerden bazı mamul ve yarı mamulleri ithal etme politikalarının geliştirilmesi. Bu tedbirler sayesinde az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarında dış kaynak ihtiyaçları açıklarının giderilmesi düşünülmüştür. Ancak buradaki tavsiyelere özellikle birinci ve dördüncüye sanayileşmiş ülkeler pek uymamıştır.

IX. BÖLÜM

GELİŞMİŞ ÜLKELER ARASI SERMAYE HAREKETLERİ VE DÜNYA PARASI

Soru 93 : Kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin özellikleri nelerdir?

Devletler kısa vadeli sermayeyi dış ticaretlerindeki geçici dengesizlikleri kapamak için alırlar. Bunları verenler de ya uluslararası finansman kurumları, ya yabancı bankalar, ya da yabancı devletlerdir.

Kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri içinde dikkate değer olan, özel kişilerin ve firmaların, kendi ülkeleri dışındaki bir ülkenin parasını dış ödeme ihtiyaçları için tutmaları olayıdır. Bu durumda, elde tutulan yabancı paraya uluslararası ödeme aracı denir. Bir paranın uluslararası ödeme ihtiyaçlarında kullanmak için talep edilmesi için, bunun likidite görevinin yüksek olması gereklidir. İstenilen anda, istenilen yerde paraya çevrilebilmeli, ayrıca altın karşılığı da sağlam olmalıdır. Uluslararası ilişkiler geliştikçe, firmaların uluslararası faaliyetleri arttıkça, hatta kişiler zenginleşip dünyaya açıldıkça, uluslararası ödeme aracı olarak tutulan para ihtiyacı ve miktarı da artmaktadır.

Uzun zaman uluslararası ödeme aracı olarak kişiler ve firmalar genellikle ellerinde altın tutmuşlardır. 19. asırdan itibaren İngiltere'nin dünya ticaretindeki büyük yeri sebebiyle uluslararası ödeme aracı olarak birinci ye-

ri İngiliz lirası almıştır. 20. asırda, Birinci Dünya Savaşından itibaren de dolar uluslararası ödeme aracı olarak birinci plana geçmiş ve hele İkinci Dünya Savaşından sonra bu görevi hemen hemen rakipsiz olarak kapmıştır. Bununla beraber, doların uluslararası ödeme aracı olma niteliği, ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin dolar olarak tutulma tercihi 1968'de ciddî bir sarsıntı geçirmiştir. Buna «dolar buhranı» denmiştir. Bu buhranın sebeplerinin incelenmesi, zamanımızdaki kısa vadeli özel sermaye hareketleri hakkında bize bir fikir verecektir.

Soru 94 : Amerika doları nasıl dünya parası haline getirdi?

1920 yıllarından 1950 yıllarının başına kadar, Amerika diğer ülkelere daha fazla mal ve hizmet satmış, onlardan daha az mal ve hizmet satın almıştır. Bu sebepten Amerika diğer ülkelerin bütününden devamlı olarak her yıl «net olarak alacaklı» kalmıştır. Bu alacakları ile genellikle yabancı ülkelerde varlık kazanmış (yani yatırım yapmış) ve geri kalan alacaklarını da altınla ödeterek yurda sokmuştur. Öyle ki devamlı olarak fazla satan ve az alan Amerika'ya diğer ülkelerin biriken borçlarını ödemeleri daima bir mesele olmuş, kendi ülkelerinden varlık satmak (Amerika'nın yatırım yapması) ve/veya altınlarını satmak yoluyla bu ülkeye karşı biriken borçlarından kurtulmaya çalışmışlardır.

Amerika'ya borçlanılan paraların ödenmesi meselesi, dünya çapında bir dolar kıtlığı yaratmış ve ülkeler açıklarını kapatabilmek için Amerika'ya ihracatlarını artırmaya uğraşmışlardır. Bu durum karşısında, Amerika diğer ülkelere karşı anlayışlı davranmamış, sanayiini korumak için gümrük tarifelerini indirmemiş, hatta artır-

mış ve Amerika'ya satışı çok zor bir iş haline sokmuştur.

Bu durum karşısında, bir yandan Amerika'nın dünya ülkelerindeki yatırımlar şeklindeki varlıkları devamlı olarak artmış, bir yandan da Amerika'ya devamlı altın akmıştır. Amerika dünyadaki altın stokunun 1913'de % 27'sine sahipken 1924'de % 44'üne, 1944'te % 60'ına ve 1948'de % 75'den fazlasına (25 milyar dolar) sahip olmuştur. Amerika yirminci yüzyılda 17. yüzyıl merkantilizmini uyguluyor ve çağımızın Midas'ı ünvanına hak kazanıyordu.

Dolar dünya ticaretinin sağlam, güvenilir, aranan bir ödeme aracı haline geliyordu. Dış ticaret yapan firmalar bir süre için alacaklı kaldıkları dövizleri dolara çeviriyorlar ve dolar olarak tutmayı tercih ediyorlardı. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, dolar uluslararası temel ödeme birimi, başka bir deyişle «dünya parası» olmuştu. 19. asırda ve 20. asır başında bu niteliği taşıyan sterlini kesinlikle tahttan indirmişti.

Soru 95 : Doların dünya parası niteliği sarsıldı mı?

1968 Martında başlayıp süratle gelişen dolar buhranı ve altına hücum olayından sonra bu soruya evet cevabını vermek gerekir. Bununla beraber, birkaç haftada panik boyutlarına ulaşan ve doların elden atılmasına ve altının toplanmasına sebep olan bu buhranın sebeplerine inmek için epeyce önceye gitmek gerekmektedir.

1950 başlarından itibaren durumda bir değişme başlamıştır. Gerçi Amerika'nın mal ve hizmet satışları alışlarına kıyasla fazlalık göstermekte devam ediyordu. Fakat aşağıdaki Tablo 33'te görüldüğü gibi, mallarda bu fazlalık gittikçe azalan bir seyir gösteriyor, buna karşılık hizmetlerde gittikçe artıyordu. Önceden yapılmış ya-

tırımlardan sağlanan gelirler (yani dışardaki sermayeden kâr transferi) aşağıdaki tabloda hizmetler kaleminde gösterilmiştir. Bu kalem hızla artmaktadır. Buna karşılık, özel sermaye hareketleri gittikçe artan açıklar vermeye başlamıştır.

Tablo 33

	Mal Ticareti	Hizmet Ticareti	Mal - Hizmet İhraç Fazlası	Özel Sermaye net çıkışı
1947 - 49	+7.0	+1.6	+8.6	—0.5
1951 - 56	+2.7	+2.0	+4.7	—1.1
1958 - 62	+3.8	+2.7	+6.5	—3.2
1966	+3.6	+4.3	+7.9	—4.4

NOT : Milyar Dolar

Kaynak: A. Hansen; The Dollar and the International Monetary System, (Mc-Graw, New York, 1965).

(1966 yılı tarafımızdan istatistiklerinden çıkarılmıştır.)

Aslında Amerikalıların dışarıda yaptıkları yatırımlardan meydana gelen ve gittikçe artan açıkları, yatırımların getirdiği gelirlerin ve diğer mal satışlarının sağladığı fazlalar rahatça karşılayabilir. Fakat hükümet ayrıca dış yardımlar ve ödünçler için yabancı ülkelere dolar aktarmaktadır. Bu ödemeler de ortalama olarak Tablo 34'te gösterilen evrimi geçirmiştir.

Görülüyor ki, hükümetin yardım ve ödünçleri önce 1947 - 49 seviyesine göre 1950'lerde azalma göstermiş (Avrupa ülkelerine harp sonu yardımı bittiği için), sonra tekrar artmaya başlamıştır (Üçüncü dünya ülkelerine ideolojik savaş yardımı arttığı için). Dikkatimizi çeken diğer önemli nokta, Amerika'nın askerî giderlerindeki hızlı artıştır. Rakamların kapsamadığı Vietnam harbinin

Tablo 34

	Hükümet Yardım ve Ödünçleri	Dışarda Askerî Giderler	Toplam Hükümet Dış Harcamaları
1947 - 49	—5.6	—0.6	—6.2
1951 - 56	—2.4	—2.4	—4.8
1958 - 62	—3.2	—3.1	—6.3
1966	—3.9	—3.8	—7.7

Kaynak : Aynı

kızışmasından bu yana, bu gider kalemi çok önemli oranda artmıştır.

Tablo 35, bütün bu kalemlerin net etkisi ile Amerikan ekonomisinin 1950 yılları başından itibaren dış ödemeler dengesinde yıldan yıla artan açıklar verdiğini göstermektedir.

Tablo 35

	Mal ve Hizmetler	Net Özel Sermaye Çıkışı	Hükümet Giderleri	Ödemeler Dengesi
1947 - 49	+8.6	—0.5	—6.2	+1.9
1951 - 56	+4.7	—4.8	—4.8	—1.2
1958 - 62	+6.5	—6.3	—6.3	—3.1
1966	+6.9	—7.7	—7.7	—4.2

Kaynak : Aynı

Amerika'nın dış ödemeler dengesinde 1958'den bu yana hızlanan açıkların sebebi mal ve hizmet ihracının ithalâta kıyasla geri kalması değildir. Açıkların birikme ve hızlanmasının iki büyük sebebi var:

1. Amerika'nın kendi piyasasının doymuşluk göstermesi, ve dış ülkelerde yatırımların daha kârlı gözükmesi sonucu Amerikan tasarrufunun gittikçe artan bir hızla sınırlar dışına yollanması. Bu olay Kanada'da ekonominin yatırılmış sanayi sermayesinin yarıdan fazlasının Amerikan şirketleri kontrolüne geçmesine sebep olduktan sonra, şimdi de Avrupa'yı tehdit etmeye başlamıştır. Amerikan şirketlerinin sermayesi gerçekten son yıllarda eski Avrupa şirketlerini satın almaya, onları kendi şubeleri haline getirmeye başlamıştır. Az gelişmiş ülkelerin tabiî kaynakları üzerinde Amerikan sermayesi egemenliği zaten vardı, bu, savaş sonrasında hızlanarak devam etmiştir. O kadar ki, bugün dünyanın üçüncü iktisadî kuvveti, Amerika ve Rusya'dan sonra Almanya veya Japonya değildir; Amerika dışındaki Amerikan sermayesidir. (Bakınız J. J. ServanJ Schreiber, **Amerika Meydan Okuyor,** Sander Yayınları, İstanbul, 1968).

2. Amerika'nın dış ödemelerindeki artışın ikinci sebebi, hükümetin dış yardım ve ödünçleri ile askerî harcamalarıdır.

Bu ikinci sebep birinciye doğrudan doğruya bağlıdır. Sınırları dışında büyüyen iktisadî imparatorluğunu Amerika iki yoldan korumak için gittikçe artan masraflarla savaşmaktadır. «İdeolojik Savaş»; bunun desteği dış yardım ve ödünçlerdir. «Düpedüz savaş» ve soğuk harp bölgelerinin blok içinde tutulması; bunun da giderleri (yani askerî masraflar) Vietnam'dan bu yana geometrik bir tırmanma göstermeye başlamıştır.

Soru 96 : Amerikan ödemeler dengesi devamlı ve büyük açıklar verdiği halde dolar bugüne kadar niçin değerini kaybetmemiştir?

Demek oluyor ki, Amerika'nın dış ödemeler dengesi,

yukarıda belirttiğimiz sebeplerden ötürü, on beş yıldır gittikçe büyüyen açıklar vermektedir (1958'den beri yılda ortalama 3 milyar dolardan fazla). Bu demektir ki, Amerika her yıl dünya piyasasına üç milyardan fazla dolar şırınga etmektedir. Peki nasıl oluyor da bu dolarlar elde tutuluyor, dolar satmayı teklif edenler almak isteyenlerin sayısını ölçüsüz bir şekilde aşmıyor? Nasıl oluyor da dünya piyasasında on yıldır devam eden bu dolar yağmuru, onun değerinin düşmesine sebep olmuyor? Bu soruyu cevaplandırmak için önce aşağıdaki soruyu cevaplıyalım.

20. yüzyıla gelinceye kadar yurtiçi ve yurtdışı ödemelerde başlıca ödeme aracı altın (ve gümüş) idi. Çağımızda millî gelirin hızla artması ve ekonomi içinde herkesin gelirini para ile elde etmeye başlaması para kullanma ihtiyacını artırdı. Altın para yerine onları temsil eden kâğıt paralar iyice yaygınlaştı. Millî gelir arttıkça alışverişlerde kullanılacak paraya olan ihtiyaç da artıyordu. Kâğıt para sisteminde, banknotların miktarını artırmak son derece kolay olduğu için (altın sikkelerde bunu yapmak dünya altın üretiminin artışına bağlıdır) kâğıt paralar yurt ekonomilerinde genel ödeme aracı olmuştur. Sonunda, altın ile bağı da (yani istenildiğinde altına çevirme imkânı) büsbütün kalktı. İç piyasada bu şekilde altının para görevi büsbütün ortadan kalkmış oldu. Ancak dış ödemelerde uluslar, paralarının güven vermesi için, onu altınla örtmeye önem verdiler. Çıkardıkları toplam paraya karşılık olarak onun bir kısmını altın halinde Merkez Bankalarında tutmak yoluna gittiler. Zamanla bunu yapabilen ülkeler de azaldı. Esas itibariyle Sterlin ve Dolar belli bir yüzdesine kadar altın ihtiyatı karşılığı ile örtüldü. Diğer ülkeler paralarının resmî değerini desteklemek, spekülasyona karşı korumak için, ihtiyat olarak bu iki paradan bir miktar tutmayı

tercih ettiler. Bu iki para, yabancı ülkelerin ellerinde bu paralardan ihtiyat olarak tuttukları miktarı karşılayacak kadar altınla desteklenmiştir. Hatta, dolar çok daha yüksek oranda altınla desteklenmektedir; çünkü Amerika'da kanun yurdiçinde dolaşımdaki dolarların 1/4'ünün altınla karşılanmasını emretmektedir. Bu sebeple, çok yakın zamanlara kadar Amerikan Merkez Bankasının (Federal Reserve) tuttuğu altın, yabancı merkez bankalarının kendi paralarının değerini savunmak için ellerinde tuttukları ihtiyatları karşılamaya yetmekte ve bunu rahatça aşmakta idi. Bu kısa açıklamadan sonra yukarıdaki sorumuza dönelim.

Yurt içinde para, alışveriş ihtiyacını karşılar. Millî gelirin artmasıyla alışveriş için daha fazla para gerekli olursa Merkez Bankası bunu basar ve piyasaya sürer. Alışverişlerdeki gerçek artışa yetecek kadar ise, bu para arzı artışı fiyatlarda bir artış yapmaz.

Tıpkı yurdiçi ödemelerde olduğu gibi, uluslararası ödemelerde de paraya ihtiyaç vardır. Tıpkı yurdiçi millî gelirin artışının alışveriş için paraya olan ihtiyacı artırması gibi, dünyada yapılan dış ticaret hacminin artması da «uluslararası ödeme araçlarına» duyulan ihtiyacı artırır. Her milletin ekonomisindeki kişi ve kurumların başka milletlerin parasından ellerinde tuttukları miktar bir uluslararası ödeme aracıdır.

Dolar ve Sterlinin yabancılar tarafından tutulan kısmının tamamı altınla desteklenmektedir. Bu sebeple, uluslararası ödeme aracı olarak daha çok bu iki para veya altın elde tutulmaktadır. Başka bir deyişle, herhangi bir millet mensubu diğer ülkelerden birinin parasından elinde fazla miktarda tutuyorsa ve uluslararası bir ödeme aracı olarak da tutmak istiyorsa (yani kendi parasına çevirmek istemiyorsa), parasını dolar veya sterline yatırmakta, veya altın olarak tutmaktadır. Ancak, altın

faiz getirmemektedir, oysa dolar olarak tutulan paralar düşük de olsa bir faiz getirmektedir. Dolar sağlam bir şekilde altınla örtülü olduğuna göre, bu paranın uluslararası hazır ödeme aracı olarak tutulması (güven ve faiz sağladığı için) tercih edilmektedir. Uluslararası ticaret yıldan yıla arttığına göre, dış ticaretlerini yürütmek için çeşitli işadamlarının tuttukları dolarlar yıldan yıla artmaktadır. Başka bir deyişle, uluslararası ödeme aracı olarak tutulan doların artması, Amerika'nın dolar basıp dünya piyasasına sürmesine ve bunun dünya ticaret çevrelerince uluslararası ödeme aracı olarak tutulmasına sebep olmaktadır. Böylece, Amerikan ekonomisi karşılıksız tasarruf elde etmek imkânına kavuşmakta, başka bir deyişle, dünya ticaretini yapanların kısa vadeli cari tasarruflarını düşük bir faiz karşılığı kendi ihtiyaçlarında kullanabilmektedir.

Ayrıca, merkez bankaları da kendi paralarının uluslararası değerini savunmak için (yani ekonomileri dış ticaret açığı verdiği zaman, kendi paralarının arzı artarsa, değerinin düşmesine karşı alıcı olarak ortaya çıkabilmek için) uluslararası ticarete sürdükleri paralarının bir kısmını veya tamamını dolarla ve altınla örtmektedirler. Uluslararası ticaret arttıkça, bu amaçla tutulan dolarlar da artacaktır.

Gerek ticaret için kişilerin tuttukları dolarlar; gerek merkez bankalarının çıkardıkları paraların dış değerini korumak üzere talep ettikleri dolarlar, Amerika'nın her yıl dış ödemeler açığı sebebiyle dünya piyasasına sürdüğü dolarların talep edilip massedilmesine sebep olmuştur. Dış ticaret açıklarının yarattığı dolar emisyonu, dünyanın dış ticaret hacminin artması sayesinde massedilebilmiştir. Bu yoldan Amerika'nın elde ettiği «dış yardım» milyarları bulmaktadır. Aslında, Amerika elinde tuttuğu

altınları hiç eritmemiş olsaydı, bu yoldan dünyadan sağladığı yardım, kendi dış ödemeler açığına eşit olurdu.

Halbuki, Amerika bu açıkların verdiği talepleri karşılamak için, 1958'de elinde tuttuğu 21 milyar dolar değerindeki altın stokunu 1966'da 13 milyara indirmek zorunda kalmıştır. Yıllık açık yılda ortalama 3 milyar doları aştığına göre (1966'da 4 milyardan fazla), ve yılda da ortalama bir milyar dolar altın ihtiyatı elden çıkarıldığına göre, dünyanın dış ticaretinde ödeme aracı olma sayesinde, Amerikan ekonomisi 1958'den beri yılda ortalama 2 milyar dolar tutarında düşük faizli, hatta bir kısmı faizsiz dış yardım almıştır. Bu para Amerikan firmalarının dünyada 1958'den beri yaptıkları yatırımların değerinin yarısından fazlasını karşılamaktadır. Amerikan parasını ödeme aracı ve ihtiyat olarak ellerinde tutan sanayileşmiş ülkeler (başlıca Avrupa ülkeleri), Amerika'nın yurd dışı yatırımlarını bilmeden finanse etmektedirler. Amerika, Avrupa'daki firmaların mülkiyetini Avrupa ülkelerinin tasarrufları ile ele geçirmektedir. De Gaulle'ün hayır dediği işte bu gizli dolar emperyalizmidir.

Soru 97 : Bolar buhranı niçin patlak verdi?

Amerika'nın çıkardığı paralar dünya ticareti tarafından talep edilip tutulmaktadır, dedik. O halde 1968 Martında niçin doları atıp altın isteme yolunda panik şeklinde bir hareket oldu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu buhran ve panik uzunca bir evrimin son safhası olmuştur.

Amerika'nın son yıllarda dış ülkelerde yaptığı yatırımlar hızlanmıştır. Amerika'nın iç piyasasında yatırımların kârlılığı, piyasa doymuşluğu yüzünden, azalmaktadır. Yeni pazarlar Amerika dışındadır. Şirketler çalışma

zamanının daha da azaltılmasına pek yanaşmadığından, ortaya çıkan tasarruf fazlasına ancak yurt dışında cazip yatırım imkânı bulabilmektedir. Tablo 36'da, son yıllarda Amerika'nın yaptığı özel dış yatırımlar gösterilmiştir.

Tablo 36

(Milyar dolar olarak)

1953	0.5	1959	2.3
1954	1.0	1960	2.5
1955	1.1	1961	2.6
1956	2.6	1962	2.8
1957	3.3	1963	3.6
1958	2.6	1965	4.6

Amerika'nın ödemeler dengesindeki açığa bir de Vietnam savaşı, dış ülkelerdeki başka askerî masraflar ve hükümetin yaptığı dış yardımlar sebep olmaktadır, dedik. Dolar buhranı üzerine aldığı tedbirlerle Johnson, Amerika'nın askerî masraflar yönünden girdiği masraflarda bir azaltma planlamamış, dış yardımı ve yatırım için sermaye çıkışını, seyahat için döviz çıkışını frenlemek istemiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ödemeler açığı, doların dış ödemelerde temel para olmasının sağladığı üstünlüğe rağmen, doların altın ihtiyatlarının azalmasına sebep olmuştur. 1948'de dünya altın stokunun % 75'inden fazlasına sahip olan Amerika, bunu 1958'de % 54'e, 1966'da da % 30'a düşürmüştür. Buna karşılık, Avrupa ülkeleri merkez bankaları Amerikan ödemeler dengesinin devamlı açık vermesi karşısında, ellerinde tuttukları dolarları altına çevirmeye başlamışlar, böylece Avrupa mer-

kez bankalarının altın ihtiyatları dünya stokunun 1958'-de % 33'ünden 1966'da % 53'üne yükselmiştir.

Ayrıca Amerikan dolarlarının büyük miktarlarda dünya piyasasına uzun bir süre çıkmağa devam edişi, yabancı ellerde biriken dolar miktarını hızla artırmıştır. İlk olarak 1964'de yabancı ellerdeki Amerikan doları tutarı, Amerika'nın altın ve diğer rezervleri tutarını aşmıştır. Öyle ki bu tarihten itibaren, bütün dolar tutanlar hep birlikte dolarlarının karşılığı altını isteseler Amerika bunu karşılayamazdı. Böyle bir altın talebi özellikle Fransa'da de Gaulle'ün dolar yerine altın istemesinden sonra başlamış, nihayet 1968 Martında panik halinde altına hücuma, dolar aleyhine spekülasyona dönüşmüştür.

Soru 98 : Yeni uluslararası ödemeler düzeninin kuralları nasıl olmalıdır?

Uluslararası ödeme aracı olarak Merkez Bankaları altın ve yabancı döviz (esas itibariyle dolar) saklamaktadırlar. Ulusların millî para ihtiyaçlarını düzenleyen merkez bankalarının elde tuttukları bu ihtiyatlar iki amacı karşılamak için saklanır. Birincisi, alışverişlerin düzenle yürütülmesi amacıdır. Bu amaçla tutulan uluslararası ödeme araçları, herhangi bir geçici yabancı ödeme gücü ihtiyacı hissedildiği zaman (yani ekonominin dışardan getirdiği malların bedelini, sattıklarından kazandıkları dövizler bir süre için ödeyemezse) bu ihtiyat dövizler kullanılır. İkinci amaç ise millî paranın dış değeri aleyhine bir spekülasyon (yani paranın değerinin düşeceği tahminine dayanarak topluca elden çıkarma hareketi) doğarsa bu talebi resmî rayiç üzerinden karşılamaktır. Böyle bir spekülasyon, bir ülkenin dış ticaret açıklarının devamlılaşması ve para değerinin resmen tes-

pit edilmiş seviyede tutunamıyacağı yolunda inançların yaygınlaşması halinde ortaya çıkar. Bu durumda spekülasyoncu satıcıları tatmin etmek ve ekonominin dış ticareti yeniden dengeye gelinceye kadar sıkıntıyı gidermek için, bu rezervler kullanılır.

İşte çeşitli amaçlarla tutulan uluslararası ödeme araçları ihtiyacı son on yılda hızla artmaya başlamıştır. Uluslararası ticaret hızla geliştiğinden merkez bankalarının alış veriş saikiyle tutmak istedikleri döviz artmıştır. Ayrıca, sanayileşmiş ülkeler gittikçe daha da zenginleştiklerinden paralarını gittikçe daha kuvvetli rezervlerle desteklemek ihtiyacını duymaktadırlar. Altın arzındaki artış kuvvetli olmadığından uluslararası hazır ödeme vasıtaları içinde en çok yabancı döviz miktarı ve bunun içinde de daha çok dolar artmıştır. Öyle ki bugün yabancıların elindeki dolar miktarı 33 milyarı bulmuştur. Bu paranın yarısı merkez bankaları tarafından tutulmaktadır; yani bu paralar Amerika tarafından altına çevrilmesi vaadedilmiş dış ödeme araçlarıdır. Oysa bugün Amerika'nın doları desteklemek için sakladığı altın stoku 12 milyara inmiştir. Öyle ki, merkez bankaları ellerindeki dolarları aynı anda altına çevirmek isteseler, artık Amerika bu talepleri karşılayacak durumda değildir. Bu sebepten, elinde altın tutan diğer kişiler ve firmalar doları atıp altın alma yolunda yarışa girmişler ve son buhran böylece ortaya çıkmıştır.

Az gelişmiş ülkeler her ne kadar dış ticaretlerini yürütmek amacıyla bir miktar dış ödeme gücü tutuyorlarsa da, paralarını savunmak amacı ile ihtiyat tutmak durumunda değildirler. Onlar için para savunması, içinde bulundukları gelişme safhası bakımından bir lüks sayılabilir. Bu itibarla, dünya merkez bankalarının toplam dış ödeme vasıtaları içinde az gelişmiş ülkelerin payı çok düşüktür. Tablo: 37'de bu durum açıkça gözükmektedir.

Tablo: 37
Uluslararası Ödeme Gücü İhtiyatları
(Milyar dolar)

	1951		1967	
	Miktar	%	Miktar	%
Gelişmiş Ülkeler				
Altın	30.6	62	37.9	54
Döviz	6.7	14	20.7	30
Toplam	37.3	76	58.6	84
Az Gelişmiş Ülkeler				
Altın	3.3	7	2.6	3
Döviz	8.3	17	9.6	13
Toplam	11.6	24	12.2	16
Genel Toplam	48.9	100	70.8	100

Kaynak Birleşmiş Milletler İstatistik Yıllığı.

Görülüyor ki, azgelişmiş ülkelerin ihtiyatları hem azdır, hem de mutlak ve nispî olarak azalma yolundadır. İhtiyatların bu düşük seviyesi azgelişmiş ülkelerin dünya ticareti ile karşılaştırılırsa daha açık bir şekilde ortaya çıkar (Tablo 38).

Tablo 38
Dünya Ticaretinde Gelişmişlerin ve Azgelişmişlerin Payı
(Milyar dolar)

	1938		1948		1962	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Gelişmiş Ülkeler	17.9	70	36.7	64	100.2	66
Azgelişmiş Ülkeler	5.8	30	14.8	36	31.3	34
Toplam	23.7	100	51.5	100	131.5	100

Kaynak Birleşmiş Milletler İstatistikleri.

Az gelişmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payı azalmakla beraber 1962'de toplamın %34'üdür ve bu ellerinde tuttukları dış ödeme ihtiyatlarının iki katıdır. Bunun sebebi, yukarıda anlattığımız gibi, bir yandan bu ülkelerin sadece dış ticareti finanse etmek için ve hatta onun için bile yetersiz seviyede dış ödeme gücü tutmaları ve paranın savunması için ihtiyat bulundurmalarıdır.

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, bugün uluslararası ödemeler sistemi dış ticaretin rahatça işlemesini sağlamaktan gittikçe uzaklaşmaktadır ve uluslararası para reformu son derece süratle gerçekleştirilmesi gerekli bir iş haline gelmektedir.

Soru 99 : Altın yeniden dünya parası olabilir mi?

Uluslararası ödemeler düzeninin, dünya ticaretinin iktisat kurallarına göre tabiî akışını ve gelişmesini sektelemeyecek bir işlekliğe kavuşturulması için son yıllarda pek çok teklifler yapılmıştır. Şurasını önceden belirtelim ki, kabul edilecek yeni düzen bir yandan dünya ticaretinin geçici ödemeler sıkıntılarını gidermeli, öte yandan da hiç bir devletin parasına «dünya parası» imtiyazını vermemelidir. Önerilen değişiklikler bu iki amacı tatmin etme derecesine göre değerlendirilmelidir.

İlk akla gelen reform tedbiri, uluslararası ödeme vasıtalarının karşılığı olarak tekrar altına dönmektir. Fransa'da bazı iktisatçılar ve daha önemlisi hükümet bu eğilimdedir. Ancak, burada son derece önemli bir sakınca ortaya çıkmaktadır. Uluslararası ticaret yıldan yıla hızla artmaktadır (son on yılda dünya ticareti yılda ortalama %6,2 artmış, otuz yıl öncesinin ise sekiz katına çıkmıştır). Ayrıca, ülkeler gittikçe zenginleşmektedir. Bu sebeplerle, dış ticaretin finansmanı ve ihtiyat olarak tut-

mak için ihtiyaç duyulan dış ödeme aracı (buna dünya parası da diyebiliriz) miktarı da hızla artmaktadır.

Dünyadaki altın stoku ise bu tempoya ayak uyduracak bir artış gösterememektedir. 1953'den 1963'e kadar dünyada hepsi 12.2 milyar dolar değerinde altın üretilmiş ve dünya piyasasına arzedilmiştir. Aynı dönemde, para ihtiyatı olarak kullanılan altın stoku sadece 5.3 milyar artmıştır. 1963-67 arasında ise, bu stoka sadece 1.5 milyar dolarlık bir ilâve yapılabilmiştir. Üretilen altının yarıdan fazlası sanayiye ve özel biriktirime gitmektedir. Geri kalan altın ise, dış ödemeler için ihtiyaç duyulan ve yedek olarak saklanmak istenen para arzını sağlamaktan çok uzaktır. Bu durumda, altının uluslararası ödeme aracı olarak kullanılmasında direnilmesi, bu maddenin değerinin devamlı olarak yükselmesi sonucunu doğuracaktır. Bu da bir yandan altın üretip dünya piyasalarına süren ülkelerin (başlıca Güney Afrika ve Sovyet Rusya), bir yandan da yüksek miktarlarda altın biriktirmiş ülkelerin lehine olacaktır. Bu ülkelere para sistemi sebebiyle dünya refahının bir kısmının aktarılması için hiç bir iktisadî sebep yoktur.

Altının uluslararası para olmasını savunanlar, altının bu amaçla değerinin artırılmasından (ons'u 35 dolardan, meselâ iki misline 70 dolara) başka, bir de özel biriktirim için altın alım satımının yasaklanmasını önermektedirler. Bu yasak İngiltere ve Amerika'da (ve daha başka bazı ülkelerde) esasen yürürlüktedir. Bu ülkelerde altın sadece sanayide ve süs eşyası olarak kullanılabilir. Bu iki ülkede bu tedbir halk elindeki altının hükümete geçmesi ve dolar ve sterlinin uluslararası para olarak desteklenmesi için alınmıştır. Diğer zengin ülkelerde de bu tedbir alınsa ve (pek muhtemel değil ama) başarılı bir şekilde yürütülse bile, para olarak altın arzı ancak iki misline çıkarılabilir. Bu bile uluslararası para ihti-

yacını karşılamaya yetmez ve altının zamanla değerlendirilmesi gene zorunlu olur. Değerlendirme yapılmadıkça, gene dünya parası darlığı ortaya çıkabilir ve dünya ticareti bundan zarar görür.

Uluslararası para sistemi ile ilgili pek çok teklif yapılmıştır. Bunların bir kısmında gene altın esas alınmakta, fakat uluslararası ihtiyatların altınla olan bağı gevşetilmekte, bir kısmında eşya - para esası teklif edilmekte, bir kısmında ise herhangi bir mal ile bağ büsbütün bırakılıp kollektif bir dünya parası düşüncesi öne sürülmektedir. En devrimci teklif şüphesiz bu sonuncusudur. İkinci Dünya Savaşı sonunda Bretton - Woods'da, yeni uluslararası para düzeni görüşülürken, İngiliz iktisatçısı Keynes tarafından böyle bir teklif ortaya atılmıştı. Konferans, Amerikalıların etkisi ile, bu teklifi kabul etmemiş, dolar uluslararası para tahtına çıkarılmıştı. Keynes uluslararası yeni para birimine «bancor» adını veriyor, bunun resmî ihtiyat olarak altının yerini almasını öneriyordu. Olayların gelişmesi, Keynes'in uluslararası ihtiyat olarak altın esasının terkedilmesini teklif etmekte ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Bu tekliflerin bazılarına esasta yaklaşmakla beraber, biz ayrıntılarda yeni ve az gelişmiş ülkelerin çıkarlarını kollayan yeni bir sistem teklif ediyoruz.

Dünya ticaretinin gelişmesini sağlayacak ve hiç bir ülkeye «dünya parası» otoritesi imtiyazını vermeyecek bir uluslararası para düzeninin böyle bir sistemle gerçekleştirilebileceğini sanıyoruz.

Soru 100 : Dünya ticaretinin finansmanı için nasıl bir para reformu yapılmalıdır?

Az gelişmiş ülkelerin çıkarlarını da göz önünde tu-

tarak önerdiğimiz yeni sistemin ilkelerini şöyle özetleyebiliriz:

Önce her ülkenin, uluslararası işlemlerde kendi parasını her çeşit değer düşürücü toplu hareketlere karşı (yani spekülasyona karşı) korumak için ve ticarette ihtiyaç duyacağı hazır ödeme gücünü sağlamak için, elinde (yani Merkez Bankasında) tutmak zorunda olduğu ihtiyatların alt sınırı tespit edilmelidir. Bu alt sınır, her ülkenin dünya ticaretindeki ihracat payına göre teklif edilmelidir. İşte bu alt sınıra ulaşacak kadar «dünya parası»nı merkez bankaları ihtiyat olarak tutmak zorunda olacaklardır.

«Dünya parası» aslında her yıl çeşitli ülkelerin dünya ticaretindeki ihracat paylarına göre bileşimi tespit edilecek bir kollektif para, bir para sepetidir. Böylece, her ülke ihtiyat olarak merkez bankasında sadece kuvvetli paraları ve altınları bulundurmayacak, dünyanın çeşitli ülkelerinin paralarını da, onların ticaret payları ile orantılı olarak, talep etmek zorunda kalacaktır. Başka bir deyişle, dünya parası arzındaki artış, şimdiye kadar olduğu gibi, sadece dolar ve altın talebini artırmıyacak, bütün dünya paralarının talebini artıracaktır. Bu talebin miktarı, ülkelerin dünya ihracatındaki payları ile orantılı olacağından, devamlı dış ticaret fazlası veren ülkeler, dünya parası taleplerini ihracatları oranında artıracaklarından, açık veren ülkelere de aynı zamanda bu açığı kapatıcı krediyi arkadan (ex post) otomatik olarak açmış olacaklardır. Eğer zengin ülkeler isterlerse, paralarının prestiji için, uluslararası ihtiyat stoklarına bir miktar altın da katabilirler veya bazı yabancı paraları daha fazla miktarda tutabilirler. Ancak, bu sistemde altın tutma zorunluğu tamamen kaldırılmaktadır. Buna karşılık, yabancı paraları ihtiyat olarak tutan ülkeler, bu paraların değerinde enflasyon sebebiyle meydana ge-

lecek düşmelere karşı korunacaktır. Bunu sağlamak için, bu sistemi kabul eden ülkelerin paralarının talep edildiği tarihteki değerini, ihtiyat tutan bütün ülkelere karşı garanti etmeleri yeterlidir. Böylece, ihtiyatlar değerinde devalüasyon (paranın yabancı paralarla değiştirme haddinin düşürülmesi) sebebiyle meydana gelen azalma, devalüasyon yapan tarafından dünya parası ihtiyatı sahiplerine ödenecektir.

Bu sistem kabul edilirse, dış ödemelerde altının para desteği görevi hemen hemen tamamen ortadan kalkacak, altın fiyatlarını sadece sanayi talebi ve özel talep tayin edecektir. Dolayısıyle, altın fiyatlarında dünya ticaretinin artmasından ileri gelen yükselmeler önlenmiş olacak, hatta başlangıçta anî bir düşme bile olacaktır. Bu sistemin getirdiği ikinci ve daha önemli sonuç, bütün dünya ülkelerinin dünya ticaretine girmeleri ölçüsünde paralarının otomatik olarak talep edilmesidir. Böylece, sterlin ve dolar, geçmişte ekonomilerinin dış ticarette egemenliği sebebiyle kazandıkları dünya parası imtiyazını diğer ülkelerin paraları lehine olarak bir miktar kaybedeceklerdir. Şüphesiz, paralarını düzenin öngördüğü en düşükten daha yüksek bir karşılık ile örtmek isteyen ülkeler, kuvvetli saydıkları ülkelerin paralarından tutabilecekler ve/veya bir miktar da altın saklayabileceklerdir. Fakat tutulması zorunlu ihtiyatlar dünya ticaretinde bütün ulusların payı ile belirleneceğinden, bu ek ihtiyat talebi çok azalacaktır. Aynı şekilde, kişiler ve firmalar da uluslararası ödemeler için yabancı para tutabileceklerdir. Fakat bunların talepleri, tabiî olan uluslararası kısa vadeli sermaye hareketleri niteliğini aşmayacak, spekülasyon amacı ortadan kalkacaktır. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (IMF) dış ticrette kısa vadeli kredi sağlama görevine devam edecektir.

Bu sistemde, bütün ülkeler dünya para arzındaki ar-

tışlardan istifade edecekler, dünya ticaretindeki artış sebebiyle meydana gelen para arzı artışı yalnızca kuvvetli paralara karşılıksız sermaye kullanma imkânı vermeyecektir. Böylece, dünya ticareti geliştikçe, az gelişmiş ülkelerin de paraları talep edileceğinden, bunlar da dünya parası arzındaki artışlardan ek ödeme imkânı sağlayacaklardır. Az gelişmiş ülkelerin, yukarıda da belirttiğimiz gibi, paralarını kuvvetli gösterip uluslararası kısa vadeli mevduat çekmek gibi bir iddiaları da olmadığına göre, bunların tutmak zorunda oldukları ihtiyat akçesi gelişmişler için kabul edilecek genel seviyeden çok daha düşük olarak tespit edilebilir. Hatta, adam başına gelirin belli bir seviyeyi aşmadığı ülkeler, ihtiyat tutma zorunluğundan büsbütün bağışlanabilir. Uluslararası ödeme sisteminin yeniden kurulmasında, az gelişmiş ülkeler ve sosyalist blok da, dünya ticaretindeki payları oranında, dünya parası sepetine kendi paralarının da katılmasını haklı bir talep olarak ileri sürebilirler ve sürmelidirler.

20. asrın en büyük iktisadî buhranı, yani 1929 buhranı, millî para politikasında 19. asırdan kalma sisteme sıkı sıkıya yapışma, paranın eski değerini geri getirme çabasından doğmuştu. Keynes'in getirdiği devrimci iktisat politikası, yanlış para politikası ile iç buhranların şiddetlenmesi ihtimalini artık iyice azaltmıştır. Şimdi, yine altın fetişizmi yüzünden, bu sefer uluslararası para düzeninde ortaya çıkan buhran, dış ticareti baltalayarak ülkelerin millî gelirlerinde büyük düşüşlere sebep olabilecek bir tehlike haline gelmiştir. Dış ödemeler düzeninde de altın fetişizminden kurtulmanın artık zamanı gelmiştir. Meseleyi bu yönden ele almayan bütün iktisat politikası tedbirleri, önce dış ticaret, sonra da ülkelerin millî gelirleri üzerinde geriletici etkiler yapabilecekti.

Bugünkü dolar buhranına bir çare olarak Amerika'nın doların değerini düşürmesi, zaten rekabette diğer ül-

kelerden çok daha önde olan Amerikan ekonomisini büsbütün kuvvetli bir rakip haline sokar ve Amerika pazarlarına satışı son derece güçleştirir. Böyle bir politika uygulanırsa, bir seri zincirleme devalüasyondan sonra yine başlangıç noktasına gelinir. Amerika'nın dolarını spekülasyon konusu olmaktan kurtarması için dış harcamalarını (gerek savaş, gerek yatırım) azaltması gerekmektedir. Ancak bu takdirde uluslararası ödeme aracı olarak dolar kıtlaşacağından yerine bir dünya parası birimi kabul edilmelidir.

Uluslararası para düzeni için sürekli bir çözüm olarak da, Amerikan doları dünya parası tahtından en kısa zamanda indirilmeli, dış ticaretin kaderi bir tek para otoritesinin elinde daha uzun zaman bırakılmamalıdır. Bunun için yukarıda esaslarını belirttiğimiz sistem uluslararası topluluk için en demokratik ve ticareti destekleyici çözüm voludur.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

YABANCI SERMAYE NEDİR? NASIL DOĞAR?

		Sayfa
Soru 1	Yabancı sermaye nedir?	5
Soru 2	Yabancı sermaye niçin istenir? .	6
Soru 3	Yabancı sermayenin belli başlı türleri hangileridir?	7
Soru 4	Yabancı sermaye türlerinden hangileri daha çok faydalıdır, hangileri daha az faydalıdır, hangileri zararlıdır? .	12
Soru 5	Başlıca yabancı sermaye türlerinin getirdikleri siyasî etkiler nelerdir?	17
Soru 6	Yabancı sermaye akımları içinde «dış yardım» kavramının anlam ve yeri nedir?	22
Soru 7	Yabancı sermaye hareketlerini yaratan iktisadî sebepler nelerdir? . .	23
Soru 8	Salt iktisadî model niçin yetersizdir? Hangi etkenler dikkate alınarak tamamlanmalıdır?	25
Soru 9	Gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelerde daha çok hangi alanlarda yatırım yaparlar?	35
Soru 10	İktisadî sistemler ve yabancı sermaye akımları arasında ne gibi ilişkiler vardır?	37
Soru 11	Yabancı sermaye iktisadî sistem ihracının bir aracı olabilir mi? .	42
Soru 12	Bu kuralın istisnaları var mı?	46

II. BÖLÜM

YABANCI SERMAYE AKIMLARI TARİHİNE BİR BAKIŞ

Soru 13	Yabancı sermaye hareketleri nasıl başladı?	47

Sayfa

Soru 14 19. asırdaki yabancı sermaye hareketlerinin iktisadî özellikleri nelerdi? . 48
Soru 15 Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde yabancı sermaye akımları nasıl bir gelişme göstermiştir? 50
Soru 16 İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli yabancı sermaye akımları oldu mu? . . 52
Soru 17 Besin maddeleri fazlası yardımları nelerdir? 53
Soru 18 İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yabancı sermaye akımları nasıl bir gelişme göstermiştir? 56
Soru 19 Uluslararası kuruluşların çağımızdaki yabancı sermaye akımlarında rolleri, yerleri nedir? 62

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE YABANCI SERMAYE

Soru 20 Osmanlı devleti niçin borçlandı? . 65
Soru 21 Osmanlı hükümeti ilk borçlanmaları nasıl yaptı? . 69
Soru 22 Osmanlı borçlanması başladıktan sonra devletin malî durumu nasıl gelişti? . 72
Soru 23 Osmanlı borçlanmasını Batılılar nasıl değerlendiriyordu? . . 74
Soru 24 Osmanlı borçları konusunda ilk buhran nasıl çıktı? . 75
Soru 25 Rüsumu Sitte anlaşması nedir? 77
Soru 26 Osmanlı Devleti Batılı alacaklılara nasıl teslim oldu? 79
Soru 27 Muharrem Kararnamesi ile toplanması yabancı alacaklılara terkedilen devlet gelirleri hangileri idi? . . . 82
Soru 28 Düyunu Umumiye İdaresi devletin egemenliği ilkesi ile bağdaşıyor muydu? 84
Soru 29 Düyunu Umumiye İdaresinden sonra Osmanlı borçlanması nasıl gelişti? 87
Soru 30 Düyunu Umumiye İdaresinin topladığı gelirler

Sayfa

tahvillerin faiz ve anapara taksitlerini karşılamaya yetiyor muydu ? . 89
Soru 31 Batı piyasalarından alınan borçlar Osmanlı Devleti tarafından nasıl kullanılmıştı? 91
Soru 32 Düyunu Umumiye İdaresinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri nasıl olmuştur? 93
Soru 33 Düyunu Umumiye İdaresi ve Osmanlı borçları nasıl tasfiye edildi? 95

IV. BÖLÜM

CUMHURİYET'İN 1923-46 DÖNEMİ: SERMAYE, BORÇ ÖDEME VE MİLLÎLEŞTİRME DÖNEMİ

Soru 34 Cumhuriyet döneminde yabancı sermaye hareketlerinin iktisadî kalkınma üzerinde önemli bir etkisi olmuş mudur? . 99
Soru 35 Cumhuriyetin kuruluşunda yabancı şirketlerin Türk ekonomisindeki yeri neydi? 100
Soru 36 Cumhuriyet döneminde millîleştirilen yabancı işletmeler hangileridir? 104
Soru 37 Millîleştirmeler genç cumhuriyet için malî bir yük oldu mu? . 107
Soru 38 Millîleştirmelerden yabancı özel sermaye girişi etkilendi mi? 108
Soru 39 İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde dış borçlanma yoluna gidildi mi? 110
Soru 40 İkinci Dünya Savaşını kapsayan dönemde Türkiye borç aldı mı? 114

V. BÖLÜM

1946 SONRASI TEKRAR BORÇLANMA DÖNEMİ

Soru 41 Savaş sonrası dönemde dış borçlarımız nasıl bir gelişme gösterdi? 116

		Sayfa
Soru 42	1958 Paris görüşmelerinde hangi kararlar alındı?	123
Soru 43	1950-60 döneminde yabancı özel sermaye akımının durumu ne olmuştur? . .	124
Soru 44	Türkiye'ye yabancı sermaye girişi 1960 yılından sonra nasıl gelişmiştir? .	126
Soru 45	Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu nedir?	127
Soru 46	Proje kredisi ve program kredisi nedir?	129
Soru 47	Konsorsiyum kredileri nasıl bir gelişme göstermektedir?	131
Soru 48	Konsorsiyumun sağladığı ödünçler avantajlı mıdır?	133
Soru 49	Dış borçlarımızın miktarı ve alacaklılara göre dökümü nasıldır?	136
Soru 50	Dış borçlarımızın artış trendi nasıldır?	140
Soru 51	Dış borçlarımızın yıllık taksitlerinin dış ödemeler dengesi üzerindeki etkisi nasıl olmaktadır?	140
Soru 52	Türkiye ne zaman dış borçlanmadan kurtulabilir ve borçlarının tümünü geri ödeyebilir?	144
Soru 53	Karşılık paralar nedir? Dış borçlarla ilgisi nedir?	147
Soru 54	Cooley fonları nedir?	149

VI. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YABANCI ÖZEL YATIRIMLAR

Soru 55	Yabancı yatırımlar konusunda Cumhuriyet hükümetlerinin politikaları nasıl gelişmiştir?	151
Soru 56	Cumhuriyet'in kuruluşunda hükümetin yabancı sermaye karşısındaki felsefesi nasıldı?	151
Soru 57	İzmir İktisat Kongresinin yabancı sermaye ile ilgili kararları nelerdi? .	153
Soru 58	Yabancı sermaye Türkiye'de ne zaman ve nasıl istenir oldu?	154
Soru 59	Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun getirdiği teşvik tedbirleri nelerdir?	156

Sayfa

Soru 60 Teşvik rejimi altında özel yabancı sermaye girişleri beklendiği gibi oldu mu? 157
Soru 61 Türkiye'ye gelmiş olan yabancı sermaye en çok hangi kesimlere dağılmıştır? . . . 162
Soru 62 Petrol Kanunu uyarınca Türkiye'ye ne kadar yabancı sermaye girdi? Türkiye'ye Petrol Kanunu uyarınca giren yatırımların ekonomi üzerindeki etkisi nasıl olmuştur? . . 166
Soru 63 Özel teşebbüs yurt dışından ödünç alabilir mi? 167
Soru 64 Yabancı sermayeyi teşvik politikası tümüyle bekleneni verdi mi? . . 169
Soru 65 Yabancı sermaye Kanununun 18 yıllık uygulaması hakkında hükümet ne düşünüyor? . 170
Soru 66 Türk özel teşebbüsü yabancı yatırımları nasıl görüyor? 172
Soru 67 Resmî döviz rayicinin gerçek değerden uzaklaşması Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerini etkilemiş midir? . . . 173
Soru 68 Yabancı sermayenin vergi rejimi nedir? 175
Soru 69 Yeni teknolojiler geliştirildikleri ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere nasıl yayılır? . . 176
Soru 70 Çağımızda teknoloji göçlerinin hukukî yolları nelerdir? . . 179
Soru 71 Türkiye'ye gelen yabancı sermaye teknoloji getiriyor mu? . 181
Soru 72 Montaj sanayii nedir? Kalkınma stratejisinde bu sanayiin yeri nedir? . 182
Soru 73 Son yıllarda montaj sanayii yurdumuzda niçin hızlı bir gelişme göstermiştir? . . 183
Soru 74 Montaj sanayiinin başlıca sakıncaları nelerdir? 184
Soru 75 Montaj sanayiinde yurt içi üretimi daha önceki aşamalara götüren bir tamlaşma beklenebilir mi? 187
Soru 76 Yabancı yatırım sermayesinin girişlerinde maddî olmayan hakların payları nedir? . 189
Soru 77 Uluslararası ihtira beratı anlaşmaları az gelişmiş ülkelerin aleyhine mi? . 191
Soru 78 : Türkiye Ortak Pazar'a katılırsa sanayileşmesi hızlanır mı? 193

Sayfa

Soru 79 Ortak Pazar'a katılma işçi ihracı bakımından önemli sonuçlar yaratabilir mi? 197
Soru 80 Ortak Pazar'a katılmak Türkiye'ye yabancı sermaye girişini arttırır mı? 197

VII. BÖLÜM

YABANCI SERMAYE GARANTİ REJİMİ

Soru 81 Yabancı özel yatırımların korunması için uluslararası sözleşmeler var mıdır? . 199
Soru 82 Dünya Bankasının hazırladığı sözleşme taslakları başarıya ulaştı mı? . . 201
Soru 83 Yabancı sermaye garantisi konusunda başka tasarılar var mı? 202
Soru 84 Yabancı yatırım sermayesinin sigortalanması mümkün mü? 203

VIII. BÖLÜM

DÜNYADA YABANCI SERMAYE COĞRAFYASI VE STRATEJİSİ

Soru 85 Çağımızda az gelişmiş ülkelere akan yabancı sermayede yapısal bir değişme var mı? 205
Soru 86 A.B.D.'nin yatırımlarının dünyanın çeşitli bölgelerine dağılışı nasıldır? 207
Soru 87 Amerikan yatırımlarının bileşimi ve kârlılık derecesi nasıldır? 209
Soru 88 Diğer sanayileşmiş ülkelerin yaptıkları yatırım miktarları nedir? 210
Soru 89 Amerika'nın dış yardımlarında kullandığı bir kalkınma teorisi var mıdır? 211
Soru 90 Dış yardım alma kapasitesi kavramı ne demektir? 212
Soru 91 Sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere aktardıkları net kaynaklar nasıl bir gelişme gösteriyor? 213

Sayfa

Soru 92 Uluslararası yardımların seviyesi ne olmalıdır? 217

IX. BÖLÜM

GELİŞMİŞ ÜLKELER ARASI SERMAYE HAREKETLERİ VE DÜNYA PARASI

Soru 93 Kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin özellikleri nelerdir? 219

Soru 94 Amerika, doları nasıl dünya parası haline getirdi? 220

Soru 95 Doların dünya parası niteliği sarsıldı mı? 221

Soru 96 Amerikan ödemeler dengesi devamlı ve büyük açıklar verdiği halde dolar bugüne kadar değerini niçin kaybetmemiştir? 224

Soru 97 Dolar buhranı niçin patlak verdi? 228

Soru 98 Yeni uluslararası ödemeler düzeninin kuralları nasıl olmalıdır? 230

Soru 99 Altın yeniden dünya parası olabilir mi? 233

Soru 100 : Dünya ticaretinin finansmanı için nasıl bir para reformu yapılmalıdır? 235

Yabancı sermaye nedir? Yabancı sermayenin belli başlı türleri hangileridir? Başlıca yabancı sermaye türlerinin getirdikleri siyasî etkiler nelerdir? İktisadî sistemler ve yabancı sermaye akımları arasında ne gibi ilişkiler vardır? Yabancı sermaye hareketleri nasıl başladı? Osmanlı Devleti niçin borçlandı? Osmanlı Devleti Batılı alacaklılara nasıl teslim oldu? Düyunu Umumiye İdaresi devletin egemenliği ilkesi ile bağdaşıyor muydu? Batı piyasalarından alınan borçlar Osmanlı Devleti tarafından nasıl kullanılmıştı? Düyunu Umumiye İdaresinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri nasıl olmuştur? Cumhuriyet'in kuruluşunda yabancı şirketlerin Türk ekonomisindeki yeri neydi? Cumhuriyet döneminde millileştirilen yabancı işletmeler hangileridir? Yabancı sermaye Türkiye'de ne zaman ve nasıl istenir oldu? İkinci Dünya Savaşı sonrasında dış borçlarımız nasıl bir gelişme gösterdi? 1950-1960 döneminde yabancı özel sermaye akımının durumu ne olmuştur? Türkiye'ye yabancı sermaye girişi 1960 yılından sonra nasıl gelişmiştir? Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu nedir? Dış borçlarımızın miktarı ve alacaklılara göre dökümü nasıldır? Türkiye ne zaman dış borçlanmadan kurtulabilir ve borçlarının tümünü geriye ödeyebilir? Cooley fonları nedir? Türkiye'ye gelmiş olan yabancı sermaye en çok hangi kesimlere dağılmıştır? Montaj sanayiinin başlıca sakıncaları nelerdir? Türkiye'ye gelen yabancı sermaye teknoloji getiriyor mu?.. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu, büyük bir boşluğu dolduran bu eserinde, bu soruların ve yabancı sermaye konusunda aklınıza gelebilecek başka soruların cevabını veriyor. Bu kitap, yabancı sermayenin Türkiye'yi iktisadî bakımdan nasıl sömürdüğünü, siyasî bakımdan nasıl bağımlı bir hale getirdiğini bütün ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir.

10 lira